

Pitkien virkkeiden suomentaminen
Marcel Proustin teoksessa
Jälleenlöydetty aika

Noora Niemelä

Pro gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Ranska

Kääntämisen polku 40 op

Helmikuu 2019

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta

NIEMELÄ, NOORA: Pitkien virkkeiden suomentaminen Marcel Proustin teoksessa *Jälleenlöydetty aika*

Tutkielma, 86 s., 4 liites.

Ranska, kääntäminen ja tulkkaus

Helmikuu 2019

Marcel Proustin kirjasarjan *Kadonnutta aikaa etsimässä* suomentamiseen osallistui monta eri kääntäjää, ja haastava käännösprojekti vei yhteensä 39 vuotta. Proustin tyyliä on kuvattu fragmentaariseksi ja hän on erityisesti tunnettu pitkistä, polveilevista virkkeistään. François Richaudeau (1980) laski *Kadonnutta aikaa etsimässä* -kirjasarjan virkkeiden keskipituudeksi 43,3 sanaa/virke, Étienne Brunet (1981) määrittä keskiarvoksi 31 sanaa/virke, ja Cyril Labbé ja Dominique Labbé (2018) saivat keskiarvoksi 35,57 sanaa/virke. Heidän tulostensa perusteella vaikuttaisi siltä, että Proustin virke onkin keskimäärin kaksi kertaa muiden aikalaiskirjoittajien virkeitä pidempi.

Tutkimuksessa selvitetään, miten Marcel Proustin kirjoitustyyliä tyypilliset pitkät virkkeet on suomennettu ja millaisiin käännösratkaisuihin suomentaja on päätenyt toisaalta säilyttääkseen alkuperäisteoksen tyylin, toisaalta tukeakseen suomennoksen luettavuutta. Tutkimusaineistona on Annikki Sunin vuoden 2007 suomennos sarjan viimeisestä osasta *Jälleenlöydetty aika*, jota verrataan Proustin ranskankieliseen alkuperäisteokseen *Le Temps retrouvé*. Tutkittava aineisto koostuu 45:stä yli 37 sanan virkkeestä sekä niiden suomennoksista. Tutkimuksen tukena ovat myös suomentajan antamat useat haastattelut. Tämän kontrastiivisen tutkimuksen metodi on tekstivertailu, joka toteutetaan sekä määrällisenä että laadullisena analyysinä. Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella erityisesti niitä muutoksia ja käännössiirtymiä, joilla on vaikutus kohdetekstin luettavuuteen. Käännössiirtymät on jaoteltu kuuteen eri kategoriaan: lisätyt välimerkit (pilkku, kaksoispiste, puolipiste, lainausmerkki, sulkeet, ajatusviiva), sanajärjestyksen muutokset, lisätyt konjunktiot ja relatiivipronomit, semanttinen eksplisiittistäminen, substantiivien verbalisointi ja poistot.

Analyysissä ilmeni useita kääntäjän tekemiä muutoksia, jotka paransivat käännöksen luettavuutta. Virkkeiden lyhentämisen tai katkomisen sijaan kääntäjä oli helpottanut virkkeiden luettavuutta esimerkiksi muuttamalla sanajärjestyä ja jakamalla virkeitä rakenteellisiin osiin välimerkkien avulla. Sanajärjestyä oli muutettu yli puolessa virkkeistä, ja näiden muutosten seurauksena subjekti ja predikaatti siirtyivät usein lähemmäs lauseen alkua. Kääntäjä oli myös vähentänyt kiilaavia rakenteita ja erillisiä määritteitä. Suomennoskorpus sisälsi yhteensä 51 lisätyä rinnastuskonjunktia, 19 lisätyä alistuskonjunktia ja 14 lisätyä relatiivipronomia, jotka eksplikoivat lauseiden ja lauseen osien välisiä yhteyksiä sekä yhteensä 40 semanttista eksplisiittistämistapausta. Tulokset osoittavat, että kääntäjä voi tukea kohdetekstin luettavuutta monilla eri keinoilla.

Asiasanat: kääntäminen, luettavuus, ymmärrettävyys, hyväksyttävyys, kaunokirjallisuus, kotouttaminen, tyylintutkimus, syntaksi, sanajärjestys

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO	1
2. TEOKSESTA	4
2.1. Proustin tyylistä	6
2.2. Virkkeiden pituus	8
3. KÄÄNTÄJÄSTÄ	12
3.1. Ura ja palkinnot	12
3.2. Proustin suomentajaksi	14
3.3. Jälleenlöydetyn ajan kääntämisestä	15
4. LUETTAVUUS JA YMMÄRRETTÄVYYS	17
4.1. Luettavuuden mittaaminen	18
4.2. Luettavuuteen vaikuttavat tekijät	21
4.3. Luettavuusindeksit	25
4.4. Käännöksen hyväksyttävyys	28
4.5. Eksplisiittistäminen	30
5. TYYLIN KÄÄNTÄMISESTÄ	35
5.1. Tyylin eri tasot	35
5.2. Tyylin analyysi	36
5.3. Tyylin kääntäminen ja kääntäjän tyyli	37
6. AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄ	41
7. AINEISTON ANALYYSI	44
7.1. Virkkeiden pituus ja välimerkit	44

7.1.1. PILKUT.....	46
7.1.2. KAKSOISPISTE JA PUOLIPISTE	48
7.1.1. LAINAUSMERKIT, SULKEET JA AJATUSVIIIVAT	50
7.2. Sanajärjestyksen muutokset	53
7.3. Lisätyt konjunktiot ja relatiivipronominit	57
7.3.1. LISÄTYT RINNASTUSKONJUNKTIOT	58
7.3.2. LISÄTYT ALISTUSKONJUNKTIOT	60
7.3.3. LISÄTYT RELATIIVIPRONOMINIT	64
7.4. Semanttinen eksplisiittistäminen	66
7.5. Substantiivien verbalisointi.....	70
7.6. Poistot.....	72
8. JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO.....	74
LÄHTEET.....	79

LIITTEET

LIITE 1: Tutkimusaineisto

LIITE 2: Käännössiirtymät

LIITE 3: Sanamäärä ja välimerkit

LIITE 4: Résumé en français

1. Johdanto

Marcel Proustin kirjoittama romaanisarja *À la recherche du temps perdu* (1913–1927, suom. *Kadonnutta aikaa etsimässä*) on seitsenosainen suurteos, joka on haastanut kääntäjänsä niin laajuudellaan kuin polveilevalla kielelläänkin. Proust vertasi itsekin elämäntyötään liian suureen seinävaatteeseen, joka on seinälle mahduttaakseen täytynyt leikata osiin (Dezon-Jones, 2011: 15). Kirjasarjan ensimmäisen englanninkielisen käännöksen kirjoitti C. K. Scott Moncrieff vuosina 1922–1931. Vaativan käännöstyön loppuun vieminen vei häneltä lähes vuosikymmenen ajan. Myös Ruotsissa Gunnel Vallquist käänsi kirjasarjaa yhteensä 18 vuotta ja vuonna 2007 julkaistu Annikki Sunin suomennos *Jälleenlöydetty aika* (Otava) päätti Suomessa lähes 40-vuotisen käännösprojektin. Suomenkielisen kirjasarjan ensimmäisen osa *Swannin tie: Combray* syntyi Pirkko Peltosen ja Helvi Nurmisen yhteistyönä jo 60-luvulla, jonka jälkeen Inkeri Tuomikoski käänsi kaikkiaan kahdeksan osaa vuosina 1977–2003. Tuomikosken elämäntyö jäi kuitenkin kesken, ja näin viimeisen osan kääntäjäksi valikoitui jo aikaisemmin useita klassikkoteoksia kääntänyt Annikki Suni.

Proust on tunnettu pitkistä virkkeistään ja fragmentaarisesta rakenteestaan (mm. Barthes, 1984; Helkkula-Lukkarinen, 1999), jonka taustalla on Proustin pyrkimys kuvata ihmisen subjektiivista kokemustodellisuutta. Teoksen keskiössä on etenkin aika ja ajan kokemus. Kirjasarjan kääntämisen haasteena ei siis ole ollut ainoastaan sen pituus vaan myös sen haastava rakenne. Lisäksi viimeinen osa on julkaistu postuumisti vasta kirjailijan kuoleman jälkeen, joten se sisältää kaikki käsikirjoitukseen jääneet ristiriitaisuudet ja epäselvyydet. Tämä herättääkin kiinnostuksen, miten kääntäjä on pystynyt välittämään Proustin teoksen hengen ja tyylin suomen kielelle, jonka rakenne ja ilmaisutyyli eroavat suuresti ranskankielisestä alkuperäisteoksesta. Tässä kontrastiivisessa tutkimuksessa haluankin selvittää, miten Marcel Proustin kirjoitustyyliä tyypilliset pitkät virkkeet on käännetty suomeksi ja millaisia ratkaisuja kääntäjä on tehnyt toisaalta säilyttääkseen lähdetekstin tyylin, ja toisaalta tukeakseen suomenkielisen käännöksen luettavuutta [Suni kommentoi käännösprosessia Kärjen ja Karhun vuoden 2007 haastatteluissa ks. luku 3.2 ja 3.3]. Tutkimusaineistona käytän vuoden 2007 suomennosta *Jälleenlöydetty aika*, jota vertaan ranskankieliseen alkuperäisteokseen *Le Temps retrouvé* (Gallimardin vuoden 2011 painos). Valitsin tämän viimeisen osan tutkimukseni kohteeksi, koska se on käännöksistä tuorein ja koska sen postuumi julkaisutapa on potentiaalinen haaste myös

kääntäjälle. Annikki Suni on itsekin esittänyt epäilyksen, että Proust olisi saattanut mahdollisesti vielä muokata virkkeitään, jos olisi kyennyt saattamaan kirjasarjansa loppuun. (Kärki, 2007) Tutkimuksen metodi on tekstivertailu ja tavoitteenani on sekä määrällinen että laadullinen analyysi, jossa tarkastellaan lähde- ja kohdetekstin välisiä eroavaisuuksia. Keskityn erityisesti niihin muutoksiin, joilla on vaikutus käännöksen luettavuuteen. Koska jonkin verran on raportoitu kääntäjien työn huonosta näkyvyydestä (mm. Ruokonen, 2014; Penttilä, 2013), toiveenani oli saada myös kääntäjän ääni kuulluksi. Annankin tässä tutkimuksessa puheenvuoron myös suomentaja Annikki Sunille siteeraamalla hänen antamiaan haastatteluja käännösprosessiin liittyen.

Tutkielmani alussa esittelen tiivistetysti *Jälleenlöydetyn ajan* monivaiheisen syntyhistorian. Luvussa 2 kuvailen myös Proustin tyylin pääpiirteitä ja esitän hieman tutkimustietoa liittyen Proustin teosten virkepitämykseen. Proustin teokset ja tyyli ansaitsivat toki laajemmankin esittelyn, mutta tämän tutkielman rajoissa pyrin tuomaan esiin lähinnä sellaisia rakenteellisia ja sisällöllisiä piirteitä, joilla voi olla vaikutusta myös teosten kääntämiseen. Koska tutkielman pääpaino on nimenomaan kääntämisessä, luku 3 on omistettu kokonaan *Jälleenlöydetyn ajan* suomentajalle Annikki Sunille. Siinä kerron hänen taustoistaan ja siitä, miten hän valikoitui lukuisien kääntäjien joukosta Proustin päätösosan suomentajaksi. Kuten jo aiemmin mainitsin, halusin tutkielmassani antaa puheenvuoron myös kääntäjälle ja tarjota hänen näkemyksensä omaan ammattiinsa. Minulla olikin onni saada käsiini muutamia Annikki Sunin antamia haastatteluja, jotka antoivat arvokasta ensikäden tietoa kääntäjän kohtaamista haasteista ja hänen tekemistään käännösratkaisuista. Mielestäni Sunin sitaattit kuvaavat hyvin myös käännösprosessin luovaa ulottuvuutta ja kaikkia niitä tunteita, joita työ oli hänessä herättänyt. Onkin tärkeää muistaa, ettei käännös ole vain saavutettu lopputuote vaan se on aktiivista – ja ennen kaikkea inhimillistä – kognitiivista toimintaa.

Luvusta 4 alkaa tutkielman teoriaosuus, jossa pohdin luettavuuden määrittämisen problematiikkaa ja esittelen luettavuustutkimuksen keskeisiä tuloksia. Lisäksi käyn läpi erilaisia tapoja mitata luettavuutta ja esittelen luettavuuteen vaikuttavia tekijöitä, joissa painopisteeni on etenkin suomen kielen näkökulmassa. Alaluvussa 4.3 pohdin luettavuuden laskennallisen mittaamisen rajallisuutta luomalla silmäyksen luettavuutta ennustaviin malleihin eli niin sanottuihin *luettavuusindekseihin*. Käännösten hyväksyttävyyttä käsitellessä pohdin puolestaan miten kielen ja kulttuurin sisäiset normit

vaikuttavat kääntämiseen ja tekstin luettavuuteen. Tämän jälkeen luon vielä silmäyksen eksplisiittistämisen käsitteeseen ja esittelen, millä tavalla kääntäjä voi selittää lähdetekstiä tai muuten ilmaista asioita tavalla, joka on helpommin ymmärrettävissä kohdekulttuurissa. Luvussa 5 kerron tyylin kääntämisestä ja kirjailijan tyylin säilyttämisen haasteista teosta käännettäessä. Lopuksi pohdin vielä kääntäjän oman tyylin ja lähdetekstin kirjoittajan tyylin välistä vuorovaikutusta ja pyrin tällä kuvaamaan käännöstekstin moniäänisyyttä.

Luvussa 6 esittelen tutkimusaineistoni, sen asettamat rajoitteet ja käyn läpi tutkimuksen kulun. Tutkimustulokset esittelen luvussa 7, jossa vertailen keskenään 45:tä Proustin pitkää virkettä sekä niiden suomennosta. Olen jakanut tulokset kuuteen eri ryhmään: virkkeiden pituus ja välimerkit, sanajärjestyksen muutokset, lisätyt konjunktiot ja relatiivipronomit, semanttinen eksplisiittistäminen, substantiivien verbalisointi ja poistot. Näiden elementtien avulla pyrin laatimaan yleiskuvan kääntäjän tekemistä muutoksista, joilla on voitu mahdollisesti parantaa pitkien virkkeiden luettavuutta kohdekieleessä. Tavoitteenani on tehdä näin myös läpinäkyväksi kääntäjän työtä ja tuoda esiin hänen tekemiään kompromisseja lähdetekstin tyylin ja käännöksen luettavuuden välillä.

Viimeisessä luvussa niven lopuksi yhteen havaintojeni perusteella tekemäni johtopäätökset ja pohdin tutkimuksen avulla saavutettuja tuloksia myös laajemmassa mittakaavassa. Käyn läpi myös tutkimuksessa ilmenneitä puutteita ja kehitysmahdollisuuksia. Käännöksen lähitarkastelu yhdistettynä kääntäjän antamiin haastatteluihin voi tarjota konkreettisia esimerkkejä kääntäjän tekemistä käännösratkaisuista ja kuvata niitä lukuisia keinoja, joilla kääntäjä muokkaa lähdetekstiä kohdekieleen ja -kulttuuriin sopivaksi ja parantaa näin käännöksen luettavuutta. Pitkien virkkeiden tuoma erityishaaste on myös omiaan tuomaan esiin kääntäjän ammattiin sisältyvän monipuolisen tietotaidon.

2. Teoksesta

”Siinä samassa tulin ajatelleeksi, että jos minulla olisi vielä voimaa viedä teokseni päätökseen, nämä iltapäiväkutsut - kuten kauan sitten Combrayssa tietyt päivät jotka olivat tehneet minuun lähtemättömän vaikutuksen - jotka tänään olivat herättäneet minussa niin teokseni idean kuin pelon etten jaksaisi sitä toteuttaa, painaisivat teokseen ennen kaikkea sen muodon, jota olin kerran Combrayn kirkossa aavistellut ja joka yleensä jää meiltä näkemättä: ajan muodon. ”

Marcel Proust, *Kadonnutta aikaa etsimässä: Jälleenlöydetty aika* (2007, 429) suom. Annikki Suni

A la recherche du temps perdu eli *Kadonnutta aikaa etsimässä* -kirjasarja on Marcel Proustin suurteos, jonka teemana on aika, sen kokeminen, muistot ja ihmisen paikka ajassa. Erilaiset aistimukset – kuten madeleineleivoksen maku ja lusikan kilahdus lautaseen – herättävät kertojalle muistikuvia menneisyydestä, ja tämä päättääkin lopulta kirjoittaa kirjan näistä muistoista ja elämänsä aikana tapaamista ihmisistä. Näin ympyrä sulkeutuu sarjan viimeisessä osassa ja suomentaja Annikki Sunin sanoja lainaten ”sarjan kaikki langat solmitaan yhteen” (Kärki, 2007). Ensimmäinen osa *Du côté de chez Swann* ilmestyi Proustin omakustanteena vuonna 1913. Sarjan kolme viimeistä osaa on puolestaan julkaistu vasta kirjailijan kuoleman jälkeen eli ne ovat niin sanottuja postuumeja. Kirjallisuuden historiassa tämä ei ole mitenkään poikkeuksellinen ilmiö: esimerkiksi Mihail Bulgakovin *Saatana saapuu Moskovaan* (*Master i Margarita*, 1967), Mika Waltarin *Nuori Johannes* (1981) ja useat Franz Kafkan teokset ovat nähneet päivänvalon vasta kirjailijan kuoleman jälkeen. Vuosi Proustin kuoleman jälkeen julkaistiin viides osa *Prisonnière* (1923, suom. *Vanki*, 1994), jonka koneella puhtaaksi kirjoitettu luonnos on Proustin itsensä tarkistama ja korjaama. Myös kuudennen osan *Albertine disparue* (1925, suom. *Pakenija*, 2003) julkaisussa toimituksella oli käytössä kirjailijan kirjoituskoneella puhtaaksi kirjoittama versio. Se ei kuitenkaan ollut valmis, sillä teksti sisältää lukuisia Proustin vuonna 1922 tekemiä lisäyksiä ja noin 300 sivua yliviiivattua tekstiä. Proustin veli Robert ei sisällyttänyt näitä muutoksia lopulliseen vuoden 1925 painokseen kirjailijan menehdyttyä ennen tekstin lopullista hiomista.

Viimeinen osa *Le Temps retrouvé* (1927, suom. *Jälleenlöydetty aika*, 2007) eroaa sarjan muista kirjoista siinä, että siitä on jäljellä vain erittäin vaikeaselkoinen, käsin kirjoitettu useiden luonnosten muodostama kollaasi. Sen vanhimmat luonnokset on kirjoitettu vasta

vuosisadan alussa. Élyane Dezon-Jones kuvaa Proustin tekstien tilkkutäkkimäisyyttä LGF-kustantamon vuoden 1992 *Du côté chez les swanns* -painoksen johdannossaan: ”Aivan kuten uudet ja vanhat kangaspalat neulotaan yhteen ja ne saavat näin merkityksen tilassa suhteessa toisiinsa, niin Proustin yhteen kokoamat tekstipätkät hänen kirjallisen tuotannon eri aikakausilta muodostavat yhdessä *Kadonnutta aikaa etsimässä* -teoksen kokonaiskuvan.” (Dezon-Jones, 2011: 9) Haastavaksi postuumin tulkitsemisen tekeekin juuri Proustin hyvin kumulatiivinen tapa työskennellä: Proust muokkasi tekstejään lukuisia kertoja ja teki korjauksia myös jo painetulle tekstille (Dezon-Jones, 2011: 8).

Vuoden 2007 Annikki Sunin viimeisen osan suomennos perustuu Jean-Yves Tadién johdolla toimitettuun Pléaide-laitokseen. *Bibliothèque de la Pléiade* on Gallimard-kirjakustantamon arvostettu kirjakokoelma, joka kokoaa yhteen Ranskan ja maailman kirjallisia ja filosofisia suurteoksia. Kustantamo on tarkka julkaisujensa laadusta ja sen mukaan tekstit on laadittu ainoastaan ”luotettavimpien käsikirjoitusten, painosten ja dokumenttien pohjalta”. Teosten käännökset ovat joko uusia tai tarkistettuja. Lisäksi kirjasarjan painokset sisältävät usein ennenjulkaisematonta materiaalia sekä runsaasti asiantuntijoiden laatimia esipuheita, huomautuksia ja selityksiä lukijoiden ja tutkijoiden käyttöön. Gallimardin vuonna 1989 julkaisema *Jälleenlöydetty aika* ei ole poikkeus: se on säilyttänyt kaikki alkuperäisten käsikirjoitusten epäloogisuudet ja sisältää lisäksi runsaasti Pléaide-laitoksen toimittajien havaintoja ja viitteitä (Proust & Suni, 2017). Postuumin epäselvyys voi olla haaste kääntäjälle, jonka täytyy luoda kohdekielelle ainakin näennäisesti johdonmukaisia virkkeitä, jotta lukukokemus olisi lukijalle miellyttävä. Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni on selvittää, vaatiiko paikoin epäselvän postuumin kääntäminen eksplisiittistämistä tai muita tekstin luettavuutta tukevia käännösstrategioita.

Ranskankielisen kirjan huonon saatavuuden takia, en valitettavasti pääse vertaamaan suomennosta kuuluisaan Pléaide-laitokseen vaan käytössäni on GF Flammarion kustantamon vuoden 2011 painos, joka on toimitettu Proust-tutkijan Jean Millyn ja CNRS:n tutkimusorganisaation Proust-ohjelman vastuuhenkilön Bernard Brunin johdolla. Painos on korjattu ja päivitetty versio vuoden 1986 ensipainoksesta. Kirjan lähdeluettelossa kuitenkin mainitaan Gallimardin vuoden 1989 Pléaide-painos, joten se on mitä todennäköisimmin otettu huomioon, ainakin jossain määrin, uutta painosta tehdessä. On kuitenkin selvää, ettei Pléaide-laitokseen perustuvaa suomennosta ja

käsilläni olevaa ranskankielistä painosta voi täysin aukottomasti verrata toisiinsa. Näin ollen suomennoksen poikkeamat voivat myös osittain selittyä eri painosten välisistä tulkintaeroista, jotka johtuvat postuumin epäselvyydestä.

2.1. Proustin tyylistä

Proustin kirjoitustyyli on tunnettu modernille romaanille tyypillisestä *sisäisestä monologista*, jonka keskiössä on ihmisen subjektiivinen kokemus. Sisäinen monologi on usein myös rinnastettu *tajunnanvirtatekniikkaan*, joka on kerrontatyyli, ”jossa henkilön mielenliikkeet, aistimukset, muistumat, jopa unet pyritään esittämään katkeamattomana kerronnallisena jatkumona mahdollisimman välittömässä ja karsimattomassa muodossa”. (Tieteen termipankki) Juuri Proustin tavoite kuvata mahdollisimman tarkasti ihmisen mielenliikkeitä, havaintoja ja ajatuksia selittää teoksen poikkeuksellisen rakenteen. Jo edellä tuli esille Proustin tyylin fragmentaarisuus. Roland Barthes kuvasi Proustin tekstin rakennetta jo vuonna 1982 ”rapsodiseksi”, katkelmalliseksi, ja vertasi teoksen syntyprosessia vaatteiden ompelamiseen, jossa eri osat liitetään yhteen (Barthes, 1984: 314–315). Myös Proustia tutkinut Mervi Helkkula-Lukkarinen (1999: 3) kuvaa teossarjaa eri materiaaleista muodostettuna kollaasina, tilkkutäkinä, jonka yhtenäisyys syntyy eri osioiden välisistä yhdistävistä tekijöistä.

Proustin tyyliä luonnehditaan usein pitkien, polveilevien virkkeiden hallitsemaksi (mm. Helkkula-Lukkarinen, 1999; Richaudeau, 1980). Proustin tuotantoon ja elämään erikoistuneen kirjallisuuden professorin, Jean-Yves Tadién mukaan lauseiden pituus ei ole ainoa Proustin tyyliä määrittämä tekijä. Tadié kommentoi proustilaista tyyliä Sabine Audrierien *Le Croix*-lehdelle tekemässä haastattelussa seuraavasti: ”Virkkeiden pituudella ei ole mitään tekemistä proustilaisen tyylin kanssa. Häneltä [Proustilta] voi löytää hyvin kauniita lyhyitä virkkeitä, joista jotkut muistuttavat 1600-luvun mietelauseita.”¹ (Audrierie, 2013)

Tadié määrittelee proustilaisen virkkeen selkeän strukturoiduksi, kielikuvia ja koomisia elementtejä sisältäväksi, joka samalla osoittaa kirjailijan korkeaa tietämystä. (Audrierie, 2013) Tadién mielestä Proustin tyylin omaperäisyys perustuukin monipuoliseen eri tyyllilajien yhdistelyyn: se on samanaikaisesti sekä analyttistä, poeettista että koomista. Tadié korostaa etenkin huumorin ja ironian merkitystä Proustille ominaiselle

¹ Jollei toisin mainita, sitaatit ovat minun kääntämiäni.

kirjoitustyyliille. Hänen mukaansa juuri naurun kautta lukija pääsee eräänlaiseen ”runolliseen ekstaasiin” ja ymmärtää lopulta olemassaolon merkityksen. Tässä suhteessa Tadié vertaa Proustia Montaigneen, Balzaciin, Baudelaireen, Molièreen ja Shakespeareen. (Audrerie, 2013)

Myös Helkkula-Lukkarinen (1999) on myös sitä mieltä, että Proustin tyylin viehätys perustuu nimenomaan sen tyyliarvoja rikkovaan kerrontaan, mutta hän ei kuitenkaan kiistä pitkien virkkeiden osuutta. Hän kuvaa, miten *Kadonnutta aikaa etsimässä* -kirjasarjaa hallitsee kertojan voimakas läsnäolo, jonka tyyli on yhtäältä puheenomaista, mutta toisaalta myös erittäin kirjallista. Helkkula-Lukkarinen (1999: 2) mukaan kirjallista tyyliä tukevat etenkin Proustin paikoin monimutkaiset lauserakenteet ja usein jopa liioitellun pitkät virkkeet. Puheenomaisen vaikutelman puolestaan antaa kerronnan rytmi ja välimerkkien käyttö sekä tiettyjen suullisten piirteiden toistaminen kuten irrallisten ja pirstaleisten rakenteiden käyttö (Helkkula-Lukkarinen, 1999: 2). Näin ollen kirjan kahden ilmaisutavan välillä sukkuloiva kerronta jää epämääräiseksi ja monitulkintaiseksi, sillä se ei edusta klassista tarinankerrontaa muttei myöskään täysin ei-fiktiiviselle omaelämäkerralle tyypillistä kerrontaa (Helkkula-Lukkarinen, 1999: 275). Kertoja on samanaikaisesti sekä tarinan sisällä että sen ulkopuolella, läsnä ovat siis sekä kaikkitietävä kertoja että intradiegeettinen, aktiivinen kertoja. Tämän takia Helkkula-Lukkarinen (1999: 276) luonnehtii *Kadonnutta aikaa etsimässä* -sarjaa ”romaaniksi romaanista”: leikittelevällä kerronnallaan teos kyseenalaistaa kielen mahdollisuuden kuvata todellisuutta. Ajan ja todellisuuden teemat ovatkin vahvasti läsnä koko kirjasarjan ajan.

Jean Milly (1970) on lähestynyt Proustin tuotantoa stilistiikan kautta. Hänen mukaan Proustin teokset perustuvat ennen kaikkea henkilökohtaisten kokemusten ilmaisuun ja yleisten psykologisten lainalaisuuksien etsintään. Eheä, lineaarinen kertomus on korvattu hetkien katkeamattomalla virralla. Nämä toisiaan seuraavat ohimenevät hetket ovat kuitenkin muistiprosessien ja analyysin pitkittämiä. Proust analysoikin runsaasti muistin toimintaa ja oli erityisen kiinnostunut siitä, miten pieni elementti nykyisyydessä – tuoksu, maku, ääni, näkymä – herättää kadonneen muiston ja luo näin yhteyden menneisyyden ja nykyisyyden välille. Proust kuvaa muistin toimintaa kirjoissaan siirtymällä kohtauksesta toiseen ilman siirtymää ja rikkomalla tarinan kronologian. (Milly, 1970: 56–59)

Kun otetaan huomioon kaikki nämä elementit Proustin tuotannossa – sirpaleinen rakenne, tyyllilajien ja kielikuvien moninaisuus, ironia, rikottu kronologia, monimutkaiset lauserakenteet, pitkät virkkeet, monitulkintainen kertoja ja postuumin epäselvyys – on selvää, että kyseessä on haastava tehtävä kokeneellekin kääntäjälle. Tässä tutkimuksessa keskityn erityisesti virkkeiden pituuden luomaan haasteeseen, josta enemmän seuraavassa luvussa, unohtamatta kuitenkin Proustin tyylin monipuolisuutta ja *Jälleenlöydetyn ajan* monivaiheista syntyprosessia.

2.2. Virkkeiden pituus

Proustin virkkeiden pituutta ovat tutkineet muun muassa François Richaudeau (1980), Étienne Brunet (1981) sekä viimeisimmin Cyril Labbé ja Dominique Labbé (2018). Esittelen seuraavaksi näiden kolmen tutkimuksen tulokset. Richaudeaun tutkimus toteutettiin manuaalisesti: aluksi hän jakoi *Kadonnutta aikaa etsimässä* -sarjan 63 eri osaan, joista jokainen oli 50 sivua pitkä. Ensimmäinen korpus koostui jokaisen osan ensimmäisestä virkkeestä, joita Richaudeau kutsui *perusvirkkeiksi* (ransk. *phrases courantes*). Toinen korpus sisälsi jokaisen osan ensimmäiset yli 5-riviset virkkeet, joita Richaudeau nimitti *hyvin pitkiä virkkeiksi* (ransk. *phrases très longues*). Päällekkäisyyksien välttämiseksi viisi perusvirkettä poistettiin laskuista, koska ne olivat yli 5-rivisiä. Näin saatiin lopulta kaksi korpusta (63 + 58 virkettä), joista laskettiin keskiarvot. Richaudeaun tutkimuksen mukaan Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä* perusvirkkeen keskipituus on 43,3 sanaa (Richaudeau, 1980: 21). Vertailun vuoksi mainittakoon, että toisen ranskalaisen kirjailijan Paul Valéry perusvirkkeen keskipituus samalla menetelmällä tutkittuna on 17 sanaa, Françoise Giroudin 15 sanaa, Jean Ferniot'n 22 sanaa ja Napoléon Bonaparten 14,5 sanaa. (Richaudeau, 1980: 25) Proustin virkkeiden pituus vaikuttaisi siis olevan huomattavasti keskimääräistä pidempi.

Richaudeaun erottelemien Proustin 63 erityisen pitkän lauseen keskipituus on 132,5 sanaa (Richaudeau, 1980: 24). Richaudeau mukaan lukija kykenee käsittelemään aiheesta riippuen lyhytaikaisessa muistissaan virkkeen, joka sisältää 9–22 sanaa (Richaudeau, 1980: 25). Richaudeau kuvaakin Proustin virkeitä – ehkä hieman kärjistäen – ”niin pitkiä, että on mahdotonta muistaa niiden alkua päästyään viimeisiin sanoihin ja näin ollen [on mahdotonta] myös ymmärtää niiden merkitystä” (Richaudeau, 1980: 247). Richaudeaun korpuksessa oli kuitenkin paljon vaihtelua lyhimmästä kolmen sanan virkkeestä pisimpään, 491 sanan virkkeeseen. (Richaudeau, 1980)

Brunet (1981) hyödynsi tutkimuksessaan tilastollisia menetelmiä ja saavutti samankaltaisia tuloksia. Välimerkeistä otettiin huomioon vain piste [.] , huutomerkki [!] ja kysymysmerkki [?] , joiden perustella Brunet pystyi erottamaan virkkeet tekstimassasta. Pisteiden osalta hän jätti huomiotta kaikki pisteen sisältävät lyhenteet [M.] sekä elliptiset pistekolmikot [...], jotka olisivat saattaneet vääristää laskelmia. Jakamalla koko kirjasarjan sanamäärän (1267069 sanaa) päätemerkkien lukumäärällä (35677 pistettä + 2756 huutomerkkiä + 2448 kysymysmerkkiä) hän sai laskettua *Kadonnutta aikaa etsimässä* virkkeen sanamäärän keskiarvoksi noin 31 sanaa. Brunet vertaa saamansa tulosta Rousseauin virkkeisiin (27,71 sanaa/virke), Chateaubriandiin (22,23 sanaa/virke), Giraudouxin (20,64 sanaa/virke), 1800–1900 -lukujen korpukseen (15,24 sanaa/virke) ja vuosien 1893–1926 proosakorpukseen (13,36 sanaa/virke) (Brunet, 1981: 104–105). Vaikuttaisi siis siltä, että Proustin virke on kaksi kertaa pidempi kuin muiden aikalaiskirjoittajien. Toisaalta on kuitenkin otettava huomioon, että proosakorpus sisältää myös teatterikäsitelöitä, joiden repliikit voivat olla hyvinkin lyhyitä tekstilajin nopeatempoisesta luonteensa johtuen eikä tuloksia voi suoraan vertailla keskenään. On kuitenkin selvää, että Proustin virkkeet ovat huomattavasti keskimääräistä pidempiä.

Brunet halusi myös selvittää kompensoisiko Proust päätemerkkien vähyyttä välimerkeillä kuten puolipisteellä [;] ja kaksoispisteellä [:], mutta niiden osuus tekstissä ei ollut merkittävä (Brunet, 1981: 105). Pilkkujen määrä Proustin tutkimuksessa on suunnilleen sama kuin aikakauden kirjallisessa proosassa (Brunet, 1981: 105–107). Ajatusviivojen osalta Brunet myöntää tilastollisen analyysin hyvin haastavaksi, koska ajatusviivat ilmenevät usein parina, jolloin niiden tehtävä on samansuuntainen kuin sulkeilla tarinan ulkopuolisena tarkentavana lisäyksenä. Toisaalta ajatusviivoilla on myös toinen tehtävä repliikkiä osoittavana merkinä, mikä lisää niiden osuutta tekstissä huomattavasti (Brunet, 1981: 107–110). On totta, että erilaiset välimerkit voivat joko katkaista muuten pitkää virkettä ja näin ollen helpottaa sen omaksumista tai toisaalta pidentää virkettä erilaisilla lisäyksillä ja tarkennuksilla, mikä voi tehdä virkkeestä polveilevan ja hajanaisen. Tästä syystä välimerkkien monipuolisuus onkin tärkeää ottaa huomioon pitkien virkkeiden käännosten analyysissa.

Cyril ja Dominique Labbé (2018) käyttivät myös tilastollisia menetelmiä tutkimuksessaan. He huomauttavat, etteivät Brunet'n (1981) valitsemat välimerkit – piste, huutomerkki ja kysymysmerkki – aina automaattisesti merkitse virkkeen päätöstä. Heidän

mukaansa *Kadonnutta aikaa etsimässä* sisältää yhteensä 10 virkkeen sisäistä kysymysmerkkiä, yli tuhat virkkeen sisäistä huutomerkkiä sekä 190 virkkeen sisäistä kolmoispistettä, jotka eivät siis päättäkään virkettä vaan sijaitsevat keskellä virkettä. (Labbé & Labbé, 2018: 2–3) Käyttäen apuna tilastotieteen keinoja ja automatiikkaa, joka erottelee virkkeen sisäiset välimerkit sekä tekstin sisältämät lukuisat lyhenteet (M., Mme X., etc.), Labbé ja Labbé saivat tulokseksi *Kadonnutta aikaa etsimässä* kokonaisvirkemäärään, yhteensä 37 336 virkettä. Virkepituus vaihteli 1 sanasta jopa 931 sanaan. (Labbé & Labbé, 2018: 3) Kokonaisvirkemäärästä laskettiin moodi², eli esiintymistiheydeltään yleisin virke ja se sisälsi 11 sanaa. Labbé ja Labbé toteavatkin, että *Kadonnutta aikaa etsimässä* sisältää runsaasti varsin lyhyitä ja syntaktisesti yksinkertaisia virkkeitä. (Labbé & Labbé, 2018: 3) Kirjasarjan mediaaniksi³ saatiin 26,28 sanaa eli toisin sanoen puolet virkkeistä ovat alle tai tasan 26 sanan pituisia ja puolet yli 26 sanan pituisia. Nämä pitkät, yli 26 sanan virkkeet vievät paljon sivutilaa, ja niiden lukeminen vaatii enemmän aikaa kuin lyhyiden virkkeiden. Labbén ja Labbén mukaan *Kadonnutta aikaa etsimässä* -lukijat käyttävätkin vähintään puolet ajastaan yli 50 sanan virkkeiden lukemiseen, mihin hyvin harva lukija on tottunut, ja juuri se tekee Proustin teoksesta haasteellisen. (Labbé & Labbé, 2018: 6)

Virkepituuden keskiarvoksi Labbé ja Labbé laskivat 35,57 sanaa/virke (Labbé & Labbé, 2018: 3), joka on varsin lähellä edellä mainittujen tutkimuksien tuloksia. Myös Labbé ja Labbé vertasivat Proustin virkkeiden keskiarvoa muiden kirjailijoiden keskiarvoihin: muun muassa Balzacin (21,88 sanaa/virke), Chateaubriandin (28,5 sanaa/virke), Dumas'n (20,28 sanaa/virke) ja Flaubertin (18,37 sanaa/virke) virkkeiden keskiarvo oli huomattavasti Proustia pienempi. Tuloksista löytyi kuitenkin kaksi kirjailijaa, joiden virkkeet olivat keskimäärin jopa Proustin virkkeitä pidempiä: he ovat molemmat 1800-luvun kirjailijoita, Joris-Karl Huysmans (51,49 sanaa/virke) ja Edmond de Goncourt (34,05 sanaa/virke). (Labbé & Labbé, 2018: 11)

Proustin pitkät virkkeet eivät siis välttämättä ole täysin ainutlaatuisia kirjallisuuden historiassa, mutta ne nousevat kuitenkin selvästi keskitason yläpuolelle. Näiden tutkimusten perusteella voidaan mielestäni todeta, että pitkät virkkeet todella leimaavat

² ”Moodi on yksi tilastotieteen käyttämistä keskiluvuista. Moodi ilmoittaa, mikä on muuttujan jakauman huippukohta eli eniten tapauksia sisältävä luokka.” (Lähde: Tilastokeskus)

³ ”Mediaani on paljon käytetty keskiluku, joka ilmoittaa jakauman tyypillisen arvon. Täsmällisemmin kyseessä on jakauman keskimääräinen havaintoarvo, kun havainnot on järjestetty suuruusjärjestykseen.” (Lähde: Tilastokeskus)

Proustin tuotantoa ja Proustin virkkeet ovat selvästi aikalaikirjoittajien virkkeitä pitempiä. Lisäksi pitkien virkkeiden suuri osuus tekstissä luo merkittävän haasteen sekä lukijalle että kääntäjälle.

3. Kääntäjästä

Annikki Suni (s. 8.8.1941 Lappeenranta k. 29.7.2012 Helsinki) suomensi elämänsä aikana yli 100 kirjaa. Hän keskittyi erityisesti ranskalaiseen kirjallisuuteen, mutta käänsi teoksia myös saksasta, englannista, italiasta ja espanjasta. Tuottelias Suni käänsi runsaasti niin kauno- kuin tietokirjallisuutta. Proustin *Jälleenlöydetyn ajan* (*Le temps retrouvé*, 1927, suom. 2007) lisäksi hänen tunnetuimpiaan suomennoksiaan ovat muun muassa Simone de Beauvoirin *Toinen sukupuoli* (*Le Deuxième sexe*, 1949, suom. 1999) ja *Perhetytön muistelmat* (*Les Mémoires d'une jeune fille rangée*, 1959, suom. 1987), Milan Kunderan *Kiireettömyys* (*La lenteur*, 1993, suom. 1995), *Identiteetti* (*L'Identité*, 1995, suom. 1998) ja *Tietämättömyys* (*L'ignorance*, 2000, suom. 2002) sekä kirjallisuuden nobelistin Jean-Marie Gustave Le Clézion teokset *Kaupunki nimeltä Onitsha* (*Onitsha*, 1991, suom. 1994), *Harhaileva tähti* (*Étoile errante*, 1992, suom. 2000) ja *Alkusoitto* (*Ritournelle de la faim*, 2008, suom. 2009). Suni suomensi myös Gustave Flaubertin, Georges Simenonin, Marguerite Duras'n, Michel Tournierin, Tahar Ben Jellounin ja Nancy Hustonin teoksia. Hänen viimeiseksi suomennoksekseen jäi vuonna 2012 ilmestynyt Andrei Makinen romaani *Ikuisen rakkauden kosketuksia* (*Le Livre des brèves amours éternelles*, 2011, suom. 2012).

3.1. Ura ja palkinnot

Suni opiskeli Helsingin yliopistossa ranskaa, saksaa, kirjallisuutta ja taidehistoriaa, ja hän valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1967 (Janhonen, 1994). Opintojen jälkeen Suni työskenteli Yleisradiossa ensin elokuvien kääntäjänä ja myöhemmin vuosina 1966–83 myös filmitoimittajana. Hänen vastuualueensa oli ulkomaisten lasten- ja nuorten televisio-ohjelmien hankkiminen Ylen kanaville ja koulutelevisiolle. (Viitanen, 2012) Jonkin aikaa Suni teki käännöksiä työn ohella, mutta vuodesta 1983 hän omistautui täysin käännöstyölle ja toimi vapaana suomentajana. (Janhonen, 1994) Suni oli itse kiitellyt onneaan, että oli päässyt kääntämään – välillä sattumaltakin – menestyneiden kirjailijoiden kirjoja, jotka pitivät hänet työllistettynä. (Keynäs, 2008) Myös eläinsuojelutyö oli Sunin sydäntä lähellä, ja hän toimi *Eläinmaailma*-lehden vakituksena avustajana. (Pullinen, 2004)

Annikki Suni on saanut runsaasti tunnustusta suomennostyöstään: hänelle myönnettiin valtion kääntäjäpalkinto vuonna 1983, Pro Finlandia -mitali vuonna 2003 sekä WSOY:n

kirjallisuussäätiön tunnustuspalkinto vuosina 1983 ja 1998. Lisäksi Suni vastaanotti, yhdessä Ville Keynäsän kanssa, Arts et Lettres -ritarikunnan ritarimerkin työstään ranskalaisen kirjallisuuden suomentajana. Kyseessä on arvostettu ranskalainen kunniamerkki, joka on tunnustus merkittävistä taiteen ja kirjallisuuden saavutuksista tai näiden alojen tunnetuksi tekemisestä. Lisäksi Suni sai kaksi Mikael Agricola -palkintoa, jotka julkistetaan vuosittain tunnustuksena merkittävän kaunokirjallisen teoksen erinomaisesta suomennoksesta. Palkinnon on myöntänyt Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto Mikael Agricolan juhluvuodesta 1957 lähtien. (Kojo, 2008) Ensimmäisen palkinnon Suni sai vuonna 1985 kolmen teoksen suomennoksista, jotka olivat Gustave Flaubertin *Salambo* (*Salammbô*, 1862, suom. 1984), Michel Tournier'n *Pierrot ja yön salaisuudet* (*Pierrot ou les secrets de la nuit*, 1979, suom. 1990) ja Nathalie Sarrauten *Lapsuus* (*Enfance*, 1983, suom. 1984). Toinen palkinto annettiin Sunille vuonna 2008 ja se myönnettiin Marcel Proustin *Jälleenlöydetty aika* -suomennostyöstä.

Vuoden 2008 Mikael Agricola -palkintolautakuntaan kuuluivat kirjallisuuskriitikot Päivi Kosonen ja Risto Niemi-Pynttari sekä Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton edustaja Anna-Maija Viitanen, joka on tullut yhtä lailla tunnetuksi ranskankielisen kaunokirjallisuuden, muun muassa Gustave Flaubertin, Albert Cohenin ja Gaétan Soucyn suomentajana. Lautakunta korosti Proustin päätösteoksen historiallista merkittävyyttä ”1900-luvun kirjallisuushistorian merkkiteoksena, joka saattoi Ranskan ja oikeastaan koko eurooppalaisen romaanitaiteen uudelle, suhteellisuuden ja subjektiivisuuden aikakaudelle.” (Kojo, 2008) Lautakunta kiitteli erityisesti Sunin taiturimaista kielenkäyttöä, mutta myös kykyä säilyttää Proustin teoksen alkuperäinen tyyli ja sanoma:

Annikki Sunin mestarillisessa suomennoksessa 1900-luvun alun Ranska herää eloon, ja lukija pääsee aistimaan Guermentesin iltapäiväkutsujen yhtä aikaa elähtänyttä ja inspiroivaa tunnelmaa. [...] Annikki Suni onnistuu elävällä kielellä sytyttämään suomalaisessa lukijassa palon tähän menneeseen ja meille sittenkin täysin vieraaseen maailmaan: ranskalaiseen salonkikulttuuriin, sen elämäntapoihin ja tuntemuksiin. Virtuoosimaisella suomella, joka myötäilee Proustin teoksen näkemisen ja kokemisen tapaa, sen tyyliä ja rytmiä ja taipuu ranskalaisen alkuteoksen mitä erilaisimpien kielellisten maailmojen ja puhetapojen myötä, Annikki Sunin suomennoksen voi sanoa tavoittavan Marcel Proustin taiteen ytimen, sen hengen tai sielun: Proustin tinkimättömän

pyrkimyksen esittää yksilön elämä kaikessa subjektiivisessa monimuotoisuudessaan. (Kojo, 2008)

Lautakunta mainitsi myös toisen kääntäjän saappaisiin astumisen haastavuuden: ”On mainittava vielä Annikki Sunin taito jatkaa – ja samalla päättää – *Jälleenlöydettyssä ajassa* toisten aloittamaa, aivan erityisesti tietenkin Inkeri Tuomikosken suomennostyötä Proustin teossarjan parissa.” (Kojo, 2008) Lisäksi Sunin valintaa perusteltiin hänen monipuolisuudellaan ja kyvyllään kääntää eri aikakausien ja kulttuurien teoksia:

Ja kun vielä otetaan huomioon Annikki Sunin muut merkittävät suomennostyöt, [...] voi Annikki Sunin sanoa taitavan suvereenisti koko ranskalaisen kirjallisuuden ajallisen ja maantieteellisen kirjon: yhtä hyvin 1800–1900-lukujen yläluokan ranskan kuin nykyranskankin ja lisäksi vielä Pohjois-Amerikan ja Pohjois-Afrikan Maghreb-kulttuurin kielelliset murteet ja vivahteet. (Kojo, 2008)

3.2. Proustin suomentajaksi

Annikki Sunin päätyminen Proustin päätösosan kääntäjäksi ei ollut suinkaan sattumaa, sillä kääntäjä oli itse aktiivisesti ilmaissut kiinnostuksensa kirjailijan tuotantoa kohtaan. (Karhu, 2007; Kärki, 2007) Voitaisiin jopa sanoa, että Proustin kääntäminen oli Sunille eräänlainen kutsumustehtävä. Kiinnostus Proustiin heräsi alun perin Helsingin yliopistossa yleisen kirjallisuustieteen ja estetiikan professorin Irma Rantavaaran pitämän Proust-luentosarjan aikana. (Karhu, 2007) Jo vuonna 1983 Suni pääsikin suomentamaan Karistolle Proustin novellikokoelman *Päivällisvieras ja muita kertomuksia*. Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä* -sarjan luottosuomentajan Inkeri Tuomikosken menehdyttyä syksyllä 2004 suomennosurakalle alettiin etsiä jatkajaa. Ranskalaiseen kirjallisuuteen erikoistunut ja jo Proustia aiemmin kääntänyt Suni valikoitui lopulta Inkeri Tuomikosken seuraajaksi ja Proustin päätösosan, *Le Temps retrouvé* (suom. *Jälleenlöydetty aika*) kääntäjäksi. Suni kertoi Tuomo Karhun tekemässä *Turun Sanomien* haastattelussa (3.3.2007) tehtävän olleen mieleinen, suorastaan odotettu: ”Kun Otava pyysi suomentamaan tätä Proustin pääteoksen hienoa viimeistä jaksoa – ehdotettuani vuosien varrella moniakin Proust-käännöksiä – olin totta kai valtavan onnellinen.” (Karhu, 2007) Myös *Kalevan* Vesa Kärjen haastattelussa (4.3.2007) Suni kertoi halunneensa jo pitkään kääntää Proustia: ”Otavalla muistettiin, että olen ollut aina Proustista innostunut ja manifestoinut selvästi haluni kääntää Proustia. En pannut kynttilää vakan alle, koska Proust on kirjailija, josta olen aina tykännyt ja johon olen jäänyt koukkuun.” (Kärki, 2007)

Sunin aito kiinnostus Proustin tuotantoa kohtaan välittyy hänen haastatteluistaan. Hän kuvaili suhdettaan kirjailijaan seuraavasti: "Jos lukija pääsee kiinni näin kiinnostavaan kirjailijaan kuin Marcel Proust, se on elämän pelastus. Sen jälkeen ei tarvitse mitään depressiolääkkeitä: Proustissa riittää aina niin paljon uutta ja mielenkiintoista luettavaa." (Kärki, 2007)

3.3. Jälleenlöydetyn ajan kääntämisestä

Proustin *Jälleenlöydetty aika* -käännösprojekti vaati perusteellista valmistautumista: ennen työhön tarttumista Suni kävi läpi runsaasti oheismateriaalia ja luki läpi kaikki sarjan aiemmat suomennokset säilyttääkseen sarjan yhtenäisyyden. (Keynäs, 2008) Haastattelussa Suni kuitenkin vakuuttaa, että kaikki käännösratkaisut olivat hänen omiaan. (Karhu, 2007) Proust-tietoutta oli kertynyt kääntäjälle runsaasti vuosien varrella myös oman henkilökohtaisen kiinnostuksen ja lukemisuuden kautta: "Aina, kun maailmalla käteeni on sattunut joku Proustia käsittelevä kirja, olen ostanut sen ja lukeissut, olen lukenut häntä ja hänestä koko ajan, hän on ollut minulle rakas kirjailija ja on edelleen." (Keynäs, 2008) Itse käännöstyö vei Sunilta yhteensä kaksi vuotta. Hän kävi tekstiä läpi useaan kertaan myös kustannustoimittaja Aino Rajalan kanssa (Keynäs, 2008). Suni ilmaisi selkeästi halunsa noudattaa kirjailijan alkuperäistä tyyliä ja rakennetta, mutta piti myös tekstin luettavuutta tärkeänä: "Jokainen lause on käännetty varmaan kolmeen kertaan. Ensin suomensin hyvin vapaasti, sitten ryhdyin panemaan itseäni kuriin ja rupesin noudattamaan yhä enemmän Proustin rakenteita. Lopuksi vielä muokkasinkin käännöstäni pikkuisen lukijaystävällisemmäksi." (Karhu, 2007) Suomennoksen luettavuutta helpotti varmasti myös Sunin päätös välttää aikakaudelle tyypillistä arkaaista kirjoitustyyliä: "Proustissa en lähtenyt vääntämään mitään vanhanaikaista, koska meillä [suomen kielessä] ei ole sitä yläluokan kieltä, jokainen ranskan kääntäjä tietää sen. Ruotsissa on helpompaa, koska siellä on ollut ranska hovikielenä." (Keynäs, 2008)

Etenkin Proustin pitkät virkkeet tuottivat haasteita lähdeuskolliselle kääntäjälle: "Proustin virkkeet ovat paikoin valtavan pitkiä kasautumia, jossa predikaatti tulee vasta jossain lopussa. Olen silti säilyttänyt suomennoksessa uskollisesti Proustin rakenteen enkä ole pilkkonut mitään, vaikka lauseiden katkaiseminen olisi tehnyt hyvää välillä." (Kärki, 2007) Proustin omaperäisen tyylin lisäksi, myös ranskan ja suomen kielen väliset rakenteelliset eroavaisuudet saattoivat vaikeuttaa Sunin käännöstyötä ja lähdetekstin

alkuperäisen rakenteen säilyttämistä. Suni kuitenkin vakuuttaa pysyneensä virkkeiden alkuperäisessä pituudessa: "Oli todella haastavaa saada ne [virkkeet] sujumaan suomeksi, yhtään en pilkkonut. Käänsin aivan uskollisesti, mitä nyt lisäilin esimerkiksi puolipisteitä, jotta lukija saisi edes vähän hengähdystaukoja." (Karhu, 2007)

Tekstin alkuperäisen rakenteen säilyttäminen ei kuitenkaan ollut täysin ongelmaton ja kääntäjän täytyi löytää paljon erilaisia ratkaisuja ranskankielisen alkuperäisteoksen saattamiseksi suomalaislukijoille ymmärrettävään muotoon: "Kirjassa on monta kohtaa, joihin olen kokeillut milloin mitäkin. Nyt kokeileminen on ohi, ja mikä on tehty on tehty." (Karhu, 2007) Sunin omat ratkaisut perustuvat lähinnä kääntäjän omaan intuitioon. Hän kuvaa suomennusprosessia Leena Virtasen *Helsingin Sanomien* (30.9.1999) haastattelussa: "En ole teoreetikko. Kaikki tulee vain omasta päästäni, se on sellaista selittämätöntä luomisprosessia." (Virtanen, 1999) Kun Sunilta kysyttiin, missä hän on kokenut onnistuneensa työssään, perfektionismiin taipuva kääntäjä vastaa, ettei ole vielä koskaan ollut täysin tyytyväinen: "Jos kääntäjä alkaa olla tyytyväinen omiin teksteihinsä eikä näe mitään korjattavaa, silloin on paras lähteä vanhuuden lepoon. Aina on jotakin, mikä voi ottaa päähän, vaikka vain kappaleen rytmi. [...] En usko, että on yhtään kääntäjää, joka on tyytyväinen lopputulokseen." (Keynäs, 2008)

Suni oli ottanut käännöstyössään huomioon *Jälleenlöydetyn ajan* käsikirjoituksen keskeneräisyyden. Hän uskoo, että Proust itse olisi vielä halunnut muokata virkkeitä, jos olisi saanut siihen mahdollisuuden. (Kärki, 2007) Proustin kuoleman jälkeen teoksen viimeistelivät kuitenkin Proustin veli Robert ja Gallimardin kustannustoimittaja, kirjailija-kriitikko Jean Paulhan. Vaikka suomennostyö kesti useamman vuoden ja siihen sisältyi selkeästi lukuisia haasteita, Suni ei kuitenkaan halunnut kutsua tekstiä vaikeaksi: "Vaikeusaste on kääntämisestä puhuttaessa kummallinen käsite, koska jollekin kääntäjälle jotkut vaikeat tekstit voivat olla vain niin sopivia, että ne eivät tunnu vaikeilta." (Karhu, 2007) Suninkin kohdalla aikaisemmalla käännöskokemuksella ja henkilökohtaisella motivaatiolla on ollut varmasti suuri merkitys tehtävässä onnistumisessa. On mielenkiintoista nähdä, missä määrin Sunin päätös pitäytyä lähdetekstin rakenteessa (Kärki, 2007; Karhu, 2007) näkyy suomennoksessa ja millaisia myönnytyksiä Suni on tehnyt säilyttääkseen tekstin luettavuuden.

4. Luettavuus ja ymmärrettävyys

Luettavuus voi aluksi vaikuttaa hyvinkin yleistajuiselta termiltä, ja se herättää varmasti jokaisessa erilaisia mielikuvia helposti tai vaikeasti luettavista teksteistä. Luettavuus on kuitenkin huomattavan moniulotteinen ilmiö, eikä sen tarkka määrittely ole aina helppoa. Luettavuustutkimuksen pioneerina pidetty Georges Henry määrittelee *luettavuuden* (eng. *readability*) lukijan kokemana vaikeustasona tämän yrittäessä ymmärtää tekstiä (Henry, 1975: 9). Tiina Puurtisen mukaan luettavuus määritellään usein tekstin ymmärrettävyytenä tai helppolukuisuutena, joka vaihtelee tekstin kielellisen vaikeustason mukaan. (Puurtinen, 1995: 107) Lisäksi varsinkin lastenkirjallisuuden tutkimuksessa huomioidaan usein myös tekstin *ääneen luettavuus* (eng. *speakability*). Puurtinen kuitenkin muistuttaa, ettei luettavuus ole todellisuudessa pysyvä tekstin sisäinen ominaisuus, vaan luettavuus on kiinteästi yhteydessä lukijan kykyihin ja lukutilanteen olosuhteisiin. (Puurtinen, 1995)

Ilmiön haastavuudesta johtuen Inkeri Vehmas-Lehdon mielestä käännöstutkimuksessa on jopa vältetty luettavuus-termiä ja käytetty sen sijaan rinnakkaista määritettä *ymmärrettävyys* (eng. *comprehensibility*). (Vehmas-Lehto, 1989: 125) On vaikeaa sanoa, missä määrin nämä kaksi termiä – luettavuus ja ymmärrettävyys – ovat synonyymejä keskenään, mutta ainakin ne ovat vahvasti yhteydessä toisiinsa: helppolukuinen teksti ymmärretään paremmin ja toisaalta ymmärrettävä teksti on väistämättä helppolukuinen. Vehmas-Lehto itse käyttää tutkimuksessaan molempia termejä synonyymisesti. (Vehmas-Lehto, 1989: 125–126)

Spiezia (2007) jakaa tärkeimmät luettavuuteen vaikuttavat tekijät kahteen ryhmään: *Lukijaan liittyviä tekijöitä* ovat lukijan kielitaito ja koulutus, asenne (kuinka kauan lukijalta kestää ymmärtää tekstin merkitys), sinnikkyys (kuinka paljon aikaa lukijan on valmis käyttämään tekstin ymmärtämiseen), kiinnostus (lukemisen tavoitteet), motivaatio ja lukijan sen hetkinen olotila. Suoranaiset *tekstiin liittyviä tekijöitä* ovat tekstissä käytetyt sanat, syntaksi, käsiteltävä aihe, tekstin rakenne ja järjestys sekä typografiset piirteet. (Spiezia, 2007: 27). Spiezian mukaan luettavuuteen vaikuttavat myös kuvan ja tekstin välisen suhde sekä kielten väliset eroavaisuudet (Spiezia, 2007: 27). Tekstin luettavuus ei siis ole yksistään kiinni tekstistä ja sen ominaisuuksista. Myös Puurtinen kuvaisi lukemista ennemminkin *interaktiona*, vuorovaikutuksena, tekstin tarjoaman informaation

ja lukijan lukuprosessin välillä, tai ns. *transaktiona*, jossa lukija nähdään aktiivisena tekstin merkityksen tulkitsejana. (Puurtinen, 1995: 104)

4.1. Luettavuuden mittaaminen

Luettavuuden tutkimus keskittyy lähinnä tekstin objektiivisesti havaittaviin kielellisiin ominaisuuksiin ja havainnoi niiden suhdetta tekstin ymmärrettävyyteen. Juuri tekstin ymmärrettävyyden tarkka arviointi objektiivisesti ja toistettavasti on ollut suurin haaste luettavuuden tutkijoille. (Spiezia, 2007: 62) Ymmärtäminen on sisäinen psyykkinen prosessi, eikä sitä voi siis suoraan havainnoida, mutta sitä on epäsuorasti testattu ja mitattu muun muassa lukunopeustestillä, monivalintatehtävillä, lukijoiden omalla arvioinnilla ja cloze-aukkotehtävillä. (Spiezia, 2007: 62)

Lukunopeutta voidaan mitata joko tekstin lukemiseen käytettynä aikana tai tietyssä ajassa luettujen sanojen määränä. Lukunopeustestiä yleensä seuraa luetun ymmärtämistä selvittävä tehtävä, jolla varmistetaan, että lukija on todella ymmärtänyt lukemansa. (Puranen, 1981: 16) Lukunopeus on kuitenkin hyvin yksilöllinen ominaisuus ja myös lukijan motivaatiolla saattaa olla vaikutusta lukunopeuteen. Testi voidaan suorittaa joko ääneen lukuna tai äänettömästi, joka myös mahdollistaa suuren joukon testaamisen samanaikaisesti. Tosin tällaisissa ryhmätilanteissa sosiaalinen paine voi ajaa koehenkilöt hätiköimään ja myös koehenkilöiden vilpillisyys on mahdollista, etenkin jos kyseessä on lapsiryhmä. (Puranen, 1981: 16)

Koehenkilön lukiessa yksin ääneen voidaan varmistua siitä, että teksti on kokonaan luettu. Ulla Purasen (1981) mukaan ääneen lukiessa väärä tauotus, takertelu ja virheellisyys ilmaisevat lukijan vaikeutta ymmärtää tekstiä. Hän kuitenkin myöntää, että yksilötesti tutkijan tarkkailun alaisena voi ahdistaa lukijaa sekä aiheuttaa sekundaarisia motorisia häirtatekijöitä. (Puranen, 1981: 16) Voidaan siis pohtia, missä määrin kangertelu lukiessa johtuu toisaalta tekstin vaikeudesta, toisaalta lukijan jännityksestä tai ääntämisen vaikeudesta. Puranen (1981) tutki myös nopealukuisuuden ja kiinnostavuuden välistä yhteyttä, mutta ei löytänyt suoraa korrelaatiota näiden välillä. Hän kommentoi tuloksia seuraavasti: ”Ehkä erisuuntaiset vaikutussuhteet lukunopeus- ja kiinnostavuustekijöiden välillä kumoavat toisensa. Välillä kiinnostavaa luetaan ahmien, välillä todella paneutuen. Samoin kiinnostamatonta saatetaan harppoa, tai sen äärellä voidaan maleksia.” (Puranen, 1981: 64) Edellä oleva kuvaus ilmaisee hyvin lukuprosessin moninaisuutta ja lukunopeuden objektiivisen mittaamisen haastavuutta.

Lukunopeustestin lisäksi on olemassa erilaisia kirjallisia testejä kuten *monivalintatehtäviä* tai lyhyitä kysymyksiä tekstin sisällöstä. Lapsia tutkinut Puranen ilmaisee huolensa testitulosten luotettavuudesta: ”Yleensä testit nojautuvat kielellisiin suorituksiin ja tällöin luotetaan koehenkilöiden kykyyn ja haluun osoittaa tekstiymmärrystään kielellisin keinoin. Muunlaiset reaktiot ovat vaikeasti todettavia, mitattavia ja analysoitavia.” (Puranen, 1981: 15) Spiezian (2007) mukaan monivalintatehtävien laatiminen vaatii tekijältään pedagogiseen arviointiin liittyviä taitoja sekä kokeellista kenttätutkimusta. Lukijan on pystyttävä ymmärtämään sekä teksti että siihen liittyvät kysymykset. Kysymysten on myös oltava relevantteja ja keskittyttävä tekstin oleelliseen sisältöön. (Spiezia, 2007: 62) Purasen mielestä taas on tärkeää, että tehtävät ovat yhtä ymmärrettäviä ja tehtävätyypiltä yhtä vaikeita kuin itse luettavat tekstit. (Puranen, 1981: 16) Etenkin kaunokirjallisuutta tutkiessa on vaikeaa asettaa kysymys niin, että vastaus olisi yksiselitteisesti arvioitavissa. Purasen mukaan ”on vaikeata laatia [kaunokirjallisen] tekstin pohjalta relevantteja tutkintatehtäviä, koska niiden ratkaisu usein vaatii paitsi yksityiskohtien yhteyden myös koko teoksen kannalta keskeisen kirjailijaintention hahmottamista”. (Puranen, 1981: 18) Luettavuuden mittaaminen voi perustua myös *lukijan omaan arvioon*. Tässä menetelmässä arviointiskaalan laajuudella ja lukijan omilla mieltymyksillä voi olla vaikutusta tuloksiin. Luettavuus voi olla myös ilmiönä niin moniulotteinen, etteivät kaikki koe mielekkäänä sen numeerista ilmaisua. (Puranen, 1981: 22) Tällöin voidaan käyttää myös sanallista arviointia.

Suosittu *cloze-aukkotehtävä* (eng. *cloze procedure*), josta tavataan Suomessa myös termiä *täydennystehtävä* (esim. Puranen, 1981), on Wilson L. Taylorin vuonna 1953 esittelemä luetun ymmärtämisen testausmenetelmä. Testi perustuu hahmopsykologiaan ja ihmisen kykyyn täyttää tekstissä olevat aukot tekstin *redundanssin* eli informaation toisteisuuden avulla. (Spiezia, 2007: 64) Menetelmässä koehenkilöille annetaan teksti, josta on poistettu sanoja – yleensä joka viides sana – ja koehenkilöiden tehtävän on täyttää nämä aukot tekstin tarjoamien vihjeiden avulla. (Spiezia, 2007: 65) Poistetut sanat ovat siis satunnaisia ja niillä voi olla hyvin erilaisia funktioita tekstissä. Oikeaksi vastaukseksi hyväksytään poistetun sanan lisäksi yleensä myös sen synonyymit tai muut vastaavat ilmaisut. Cloze-testiä on käytetty sekä lukijan luetun ymmärtämisen (äidinkielellä tai vieraalla kielellä) että tekstin luettavuuden testaamiseen. (Spiezia, 2007: 65)

Useat tutkimukset osoittavat, että cloze- ja monivalintatehtävät korreloivat keskenään ja molemmilla metodeilla on saatu samansuuntaisia tuloksia. (Spiezia, 2007: 66–68) Kielen testausta tutkinut Charles Alderson kuitenkin kyseenalaistaa, missä määrin satunnaisen sananpoiston kautta tuotetut cloze-testit mittaavat luetun ymmärtämistä. Hänestä useat cloze-testit vaikuttaisivat testaavan lähinnä lukijan kykyä ymmärtää poistettua sanaa ympäröivää lähikontekstia. (Alderson, 2016: 70) Alderson myös arvostelee, etteivät kaikki cloze-testit ole automaattisesti valideja ja luotettavia, vaan hänen mielestään jokainen koetesti tulisi huolellisesti pilotoida, tutkia ja validoida erikseen. Hän myös suosittelee satunnaisen sananpoiston sijaan rationaalista poistoa, joka perustuu lukemisen teoriaan ja missä aukot on suunnattu testaamaan tiettyä ennalta määrättyä kielen aspektia. Lisäksi Alderson korostaa monimetodisen lähestymistavan tärkeyttä ja kannustaa lukemisen tutkijoita käyttämään useampaa kuin yhtä testausmenetelmää lukemisen arvioimiseksi. (Alderson, 2016: 71)

Luettavuuden ja ymmärrettävyyden tutkimuksessa käytetään hyväksi myös modernia tekniikkaa, erityisesti *silmänliiketutkimusta* (eng. *eye tracking*). Yleisin katseenseurantalaite perustuu infrapunavideoon, jonka perusteella voidaan arvioida, mihin koehenkilön katse kohdistuu ja kuinka kauan katse viipyy kohteessa. (Kaakinen & Hyönä, 2005: 224) Silmänliikkeistä erotetaan erityisesti *fiksaatiot*, jolloin katse pysähtyy muutaman sadan millisekunnin ajaksi, ja *sakkadit* eli nopeat silmänliikkeet fiksaatioiden välillä. Lukiessaan ihminen etenee yleensä 7–9 kirjainta eteenpäin yhden sakkadin aikana. (Rayner & Pollatsek, 1989: 113) Ihmisen katse palaa myös taaksepäin sakkadien aikana noin 10–15 prosenttia ajasta. (Rayner & Pollatsek, 1989: 114) Johanna K. Kaakinen ja Jukka Hyönä (mm. 2005; 2008) ovat tutkineet silmänliiketutkimuksen avulla, miten lukijan näkökulma vaikuttaa tekstin ymmärtämiseen. Yhdessä tutkimuksessa koehenkilöiden tehtävä oli lukea neljästä harvinaisesta sairaudesta kertovaa tekstiä ennalta määrätystä näkökulmasta (Kaakinen & Hyönä, 2005). Silmänliike tutkimuksen lisäksi tässä kokeessa hyödynnettiin *ääneenajattelututkimusta* (eng. *think-aloud protocol*), jossa koehenkilöä kehoitetaan tehtävää tehdessään ilmaisemaan suullisesti, mitä hän ajattelee juuri sillä hetkellä. (Tieteen termipankki) Toisessa tutkimuksessa kuusikymmentäneljä osallistujaa pyydettiin lukemaan teksti joko murtovarkaan tai sisustusarkkitehdin näkökulmasta (Kaakinen & Hyönä, 2008). Tulokset olivat hyvin samansuuntaisia: näkökulman kannalta relevanttia informaatiota katsottiin pidempään ja relevantti informaatio myös muistettiin epärelevanttia paremmin.

Koehenkilöt myös palasivat lukemaan relevanttia informaatiota uudelleen. (Kaakinen & Hyöä, 2005: 253; 2008: 331) Tutkimuksessa kuitenkin havaittiin, että vaikka lukijat keskittyivät lukiessaan relevanteihin tietoihin, ei tietoa muistettu paremmin, jos lukijoilla oli ennestään hyvin vähän aiempaa tietämystä aiheesta, kuten tässä tapauksessa sisustusarkkitehdin näkökulmasta. (Kaakinen & Hyöä Jukka, 2008: 331)

Erityisesti käännöksen osalta näkökulman vaikutusta lukemiseen ovat tutkineet Kristiina Taivalkoski-Shilov ja Maarit Koponen (2017). He selvittivät, miten erilaiset paratekstit ja lukijoiden akateeminen tausta vaikuttavat siihen, miten lukijat reagoivat käännettyyn akateemiseen tekstiin. Tutkimusmateriaalina oli Kaisa Siveniuksen vuoden 1998 käännös Foucault'n teoksesta *Histoire de la sexualité* ja kolme paratekstiä: kääntäjän esipuhe (kääntäjän näkökulma), sosiologi Ilpo Helénin jälkipuhe (kirjailijan näkökulma) ja Tuija Pulkkinen käännöskritiikki (käännöskritikon näkökulma). Silmänliikemittauksen lisäksi tutkimuksessa käytettiin haastatteluja ja kertomuksellisia raportteja. Tutkimuksen perusteella käännöskritiikin lukeneet koehenkilöt keskittyivät enemmän kritisoihiin käännösratkaisuihin (ts. sanan *sexe* suomennoksiin), kun taas kääntäjän esipuheen lukeneet koehenkilöt kiinnittivät vähemmän huomiota sanavalintoihin, koska ne olivat lukijalle jo ennestään tuttuja eikä niille ollut annettu negatiivista merkitystä. Myös akateemisella taustalla oli selkeä yhteys tuloksiin: käännösopiskelijat kiinnittivät muita enemmän huomiota tekstin käännökseen, tyyliin ja kieleen. (Taivalkoski-Shilov & Koponen, 2017: 91–98)

Luettavuuden tutkimuksessa korostuu erityisesti monimetodisuus, jossa erilaiset mittausmenetelmät tukevat toisiaan ja auttavat saamaan kokonaisvaltaisemman kuvan tutkittavasta ilmiöstä. Luettavuuden ja erityisesti ymmärrettävyyden kaltaista psyykkistä ilmiötä on kuitenkin vaikea objektiivisesti havainnoida eivätkä tutkijatkaan ole aina yksimielisiä siitä, mitä erilaisilla kokeilla todella mitataan ja mikä on niiden suhde tekstin todelliseen luettavuuteen.

4.2. Luettavuuteen vaikuttavat tekijät

Tutkimuksissa on yritetty löytää *luettavuutta ennustavia muuttujia* (ransk. *variables prédictives*), joiden avulla voitaisiin arvioida tekstin vaikeustasoa. Spiezian (2007: 57) mukaan luettavuuden ennusteen täytyisi perustua tekstin kielellisten ominaisuuksien ja todellisen ymmärrettävyyden väliseen riippuvuussuhteeseen, joka olisi kokeellisesti todistettu tarpeeksi edustavalla otoksella lukijoita. Spiezia esittelee kirjassaan *La lisibilité*

: *entre théorie et pratique* Georges Henryn (1975) jaottelun, joka perustuu muuttujien hallitseviin ominaisuuksiin tutkittavissa teksteissä. Henry jakaa muuttujat kahteen ryhmään: *muodollisiin muuttujiin* (ransk. *les variables formelles*) kuuluvat pitkät virkkeet, joita pidetään syntaktisesti lukijalle haastavina, sekä sanojen keskipituus, joka kuvaa tekstin semanttista vaikeutta (Spiezia, 2007: 57). *Leksikaalisiksi muuttujiksi* (ransk. *les variables lexicales*) Henry puolestaan laskee tekstin sanaston vaikeuden ja ennalta määrättyjen yleisten sanojen esiintymistaajuuden tekstissä (Spiezia, 2007: 59). Lyhyiden sanojen helppolukuisuutta puoltaa Spezian mukaan ns. Zipfin laki (Zipf, 1949), jonka mukaan kielen yleisimmillä sanoilla on taipumus lyhentyä. Spezian tutkiman ranskan kielen lyhyisiin sanoihin kuuluukin paljon prepositioita, konjunktioita, apuverbejä sekä erilaisia tuttuja konkreettisia sanoja (chien - koira, eau - vesi, pain - leipä, chat - kissa). On kuitenkin huomioitava, että eri kielten välillä on runsaasti rakenteellisia eroja. Puranen (1981) tutki suomenkielisten tekstien luettavuutta ja kohtasi tutkimuksessaan pitkän sanan tai saneen määrittelyn vaikeuden, sillä sana tai sane voidaan määritellä joko sen kirjain-, tavu- tai morfeemimäärän mukaisesti. Puranen viittaa Tommolan (1976) tutkimukseen, jossa suomen kielen taivutusmorfeemeilla todetaan olevan iso rooli lukuprosessissa, etenkin suomen kielen kiinteän sanajärjestyksen puutteen vuoksi. (Puranen, 1981: 62). Puranen (1981) pohtii kielten välisiä eroavaisuuksia ja toteaa, että sanojen tai saneiden pituus vaikuttaa todennäköisesti erityisesti suomenkielisen tekstin luettavuuteen, kun taas useissa muissa kielissä korostetaan prepositioesiintymien merkitystä luettavuuteen.

Spiezia (2007) perustelee pitkien virkkeiden vaikeutta kielellisestä näkökulmasta: mitä lyhempi virke, sen suurempi todennäköisyys, että niiden syntaktinen rakenne on yksinkertainen ja lineaarinen. Spiezia viittaa tässä kohtaa myös aivojen lyhytkestoisen muistin toimintaan ja siitä tehtyihin tutkimuksiin. Hän kuitenkin myöntää, että käytännössä myös toistuvien lyhyiden virkkeiden sarja tekstissä voi olla lukijalleen yhtä lailla haastava, ellei jopa haastavampi verrattuna virkkeeseen, jossa on useita sivulauseita. (Spiezia, 2007: 58) Menyuk (1969: 37–38) muistuttaa, etteivät pitkät virkkeet ole välttämättä rakenteeltaan lyhyitä virkeitä monimutkaisempia ja että niiden avulla voidaan myös välttää turhaa toistoa. Samaan tapaan Alice Davison ja Robert N. Kantor (1982) kritisoivat virkepituuteen perustuvia luettavuuden indeksejä [ks. 4.3] toteamalla, että virkepituutta voidaan myös keinotekoisesti lyhentää katkomalla virkeitä, mutta tällöin lauseiden väliset suhteet täytyy ilmaista toisin, mikä lopulta lisää sanojen määrää.

Vierasta sanaa voidaan myös yleistajuisen synonyymien puuttuessa selittää sivulauseella, mikä toki kasvattaa virkepituuksia, mutta voi samalla myös helpottaa tekstin ymmärrettävyyttä. (Davison & Kantor, 1982: 206–207) Myös Puranen (1981) oli havainnut tutkimuksessaan, että lastenkirjojen virkkeet vaikuttivat pitkinäkin kevytrakenteisilta. Hän pohti lyhyiden virkkeiden vaikutusta luettavuuteen: ”Mahdollisten lyhyiden virkkeiden myötä tekstiin voi tulla jopa lukemista hankaloittavaa katkonaisuuttakin.” (Puranen, 1981: 46) Puranen myös toteaa, että tutkiessa virkkeiden osuutta tekstin luettavuuteen, olisi tärkeää analysoida niiden rakennetta (Puranen, 1981: 46).

Tekstin syntaktinen kompleksisuus onkin esitetty yhdeksi tärkeimmäksi luettavuuteen vaikuttavaksi tekijäksi. Menyuk (1969) tutki lasten kielellistä kehitystä ja havaitsi, että virkkeen syntaktinen kompleksisuus vaikutti eniten siihen, miten lapset ymmärsivät ja toistivat kuulemaansa. Itse asiassa virkkeen pituudella yksistään vaikuttaisi olevan hyvin vähän merkitystä tekstin luettavuuteen (mm. Puranen 1981, Davidson 1985). Puranen (1981) selvitti empiirisessä tutkimuksessaan täydennystehtävän avulla kolmen kielipiirteen, sanojen yleisyyden sekä sane- ja virkepitouden, yhteyttä tekstien luettavuuteen. Hän tutki sekä lasten- että aikuiskirjallisuuden ymmärrettävyyttä, nopealukuisuutta ja mieluisuutta 5.–6.-luokkalaisten lapsilla. Pitkäksi saneeksi Puranen määritteli sanaesiintymän, jonka pituus oli yli 10 kirjainta. Kirjallisuuden lajityyppien välillä oli odotettavasti havaittavissa eroavaisuuksia: lastenkirjat olivat aikuisille suunnattuja kirjoja lyhytsaneisempia, yleissanaisempia, nopealukuisempia ja ymmärrettävämpiä. Molempien tekstilajien ymmärrettävyyteen ja nopealukuisuuteen vaikuttivat eniten saneiden pituus ja yleisyys. Näillä kahdella tekijällä havaittiin myös merkitsevä yhteisvaikutus. Virkepitoudella tai -määrällä ei puolestaan ollut merkittävää yhteyttä luettavuuteen eikä myöskään tekstin mieluisuus nopeuttanut lukuprosessia. (Puranen, 1981)

Nida on lisäksi korostanut toiston eli *redundanssin* merkitystä tekstin ymmärrettävyyteen (Nida 1964, 126–132). Vehmas-Lehto kuvaa toistoa ”kielellisenä vakuutusturvana”, sillä toisto ei itsessään sisällä uutta informaatiota vaan sen tehtävä on varmistaa, että viesti menee perille häiriötekijöistä huolimatta. (Vehmas-Lehto, 1999: 59) Arjessa käytettävää selkeyttävää toistoa on esimerkiksi persoonapronominin käyttö persoonapäätteen lisäksi: me olemme, ich komme, nous chantons. (Vehmas-Lehto, 1999: 59) Vehmas-Lehdon

mielestä luettavuuteen vaikuttavat toiston lisäksi myös tekstin ennustettavuus: lukija pyrkii lukiessaan jatkuvasti ennakoimaan tekstiä ja täydentämään vielä kesken olevia lauseita tukeutuen aikaisempiin tietoihinsa kielestä ja ympäröivästä maailmasta. Vehmas-Lehdon mukaan käännökset saattavat olla vaikeammin ymmärrettäviä, koska käännöksen lukijalla on vähemmän lähdekulttuuriin ja -kieleen sidonnaista taustatietoa eli *kulttuuritoistetta*. Käännöksissä voi olla myös paljon lukijalle outoja rakenteita ja epätavanomaisia ilmauksia (Vehmas-Lehto, 1999: 60–61)

Vehmas-Lehto (1999: 61) kokosi yhteen käännösten yleisesti ymmärrettävyyttä heikentäviä tekijöitä Nidan teoksesta *Towards a science of translating* (1964: 132–140) ja jakoi ne teemoittain neljään osaan: Tekstin ymmärtämistä vaikeuttaa luonnollisesti (1) *vieras aihepiiri*, siitäkin huolimatta, että tekstin sisältämät sanat olisivat lukijalle tuttuja. Etenkin abstraktit ja filosofiset teokset voivat olla perehtymättömälle lukijalle haastavia ymmärtää. (Nida, 1964: 139) Kielet käyttävät tässä apuna erilaisia ennakoivia vihjeitä: esimerkiksi satujen klassinen aloitus ”olipa kerran” selventää lukijalle heti, että kyseessä on fantasiateos, jossa oudot tapahtumat ja olennot ovat pikemminkin sääntö kuin poikkeus. (Nida, 1964: 140) (2) *Outo oikeinkirjoitus* kuten harvinaiset kirjaimet lainasanoissa ja poikkeamat oikeinkirjoitusjärjestelmässä voivat hämmentää lukijaa samoin kuin (3) *oudot semanttiset piirteet* kuten uudissanat, harvinaiset sanat sekä harvinaiset kollokaatiot. (Nida, 1964) Esimerkiksi korppia tarkoittava *kaarne* tai nuorta vuolta tarkoittava *vohla* ovat esimerkkejä suomen kielen harvinaisista sanoista (Toivanen, 1989: 51). Erityisesti (4) *epätavalliset syntaktiset piirteet* ovat omiaan vaikeuttamaan tekstin ymmärrystä. Niitä ovat muun muassa harvinaiset kieliopilliset rakenteet, runsas substantiivien käyttö, pitkät *attribuuttiketjut* eli paljon määritteitä pääsanan edessä sekä yleisesti pitkät rakenteet. (Nida, 1964) Harvinaisista kieliopillisista rakenteista Vehmas-Lehto mainitsee esimerkiksi Raamatun vanhojen käännösten *ja*-alkuiset virkkeet, joissa näkyy lähtökielen heprean vaikutus. (ks. Toivanen, 1989: 28–29)

Lisäksi Vehmas-Lehto listaa teoksessaan *Quasi-correctness: a critical study of Finnish translation of Russian journalistic texts* (Vehmas-Lehto, 1989: 132) suomenkielen asiantuntijoihin viitaten (mm. Itkonen, 1979; Koivusalo & Huovinen-Nyberg, 1980; Pulkkinen, 1977) erityisesti suomen kielen luettavuuteen vaikuttavia tekijöitä, joita ovat (1) *pitkät virkkeet*, (2) *supistetut lauseet*, (3) *nominalisaatiot* eli verbin korvaaminen lauseessa substantiivilla, (4) *kiilalauseet* eli päälauseen keskellä sijaitsevat sivulauseet,

(5) *vasemmalle haarautuvat rakenteet* kuten raskaat partisiippiattribuutit ja genetiiviattribuuttien sarjat sekä (6) *harhaanjohtavat sijamuodot* eli samasijaisuus. Nominaalilauseissa verbin korvaaminen substantiivilla tekeekin lauseesta usein abstraktimman ja raskaslukuisemman: ”Talvi oli poikkeuksellisen kylmä” → ”Talven kylmyys oli poikkeuksellinen”. Myös Suomen kielen lautakunta suosittelee säädöskielen ohjeissaan välttämään ns. substantiiviteyden, jossa ”substantiivit ovat ottaneet verbien tehtävän toiminnan ilmaisemisessa”⁴. Säädöskielen ohjeissa neuvotaan myös kaihtamaan kiilalauseita, jotka lautakunnan mukaan ”erottavat useimmiten lauseen pääasian esittävät sanat toisistaan häiritsevällä tavalla” ja ”hidastavat lauseen pääajatuksen ymmärtämistä”.⁵ Kiilalause siis nimensä mukaisesti kiilaa päälauseen sanojen väliin kuten esimerkissä: ”Kahvin tai, jos ei pidä kahvista, teen juominen voi olla hyväksi terveydelle”. Lautakunta kuitenkin muistuttaa, että myös kiilalauseen pituus vaikuttaa siihen, miten paljon se häiritsee kokonaisuuden hahmottamista. Toisinaan lyhyt kiilalause voi olla selkeämpi vaihtoehto kuin pitkä määriteketju, jota lautakunta myös kehottaa välttämään⁶. Määriteketju vastaa Vehmas-Lehdon kutsumia ”vasemmalle haarautuvia rakenteita”, jossa sanan edelle sijoitetaan monta sitä määrittävää sanaa kuten partisiippiattribuutteja (”Nukutettua, leikattua ja kotiutettua koiraa on tarkkailtava jatkuvasti”) ja genetiiviattribuutteja (”Maantien reunan heinikon kukkien värit olivat loistossaan”). Samasijaisuus puolestaan tarkoittaa, että virkkeessä on kaksi samassa sijamuodossa olevaa sanaa, jotka lukija voi ymmärtää virheellisesti kuten virkkeessä: ”Huonekalut kruunuina maksettuna ovat edullisempia”. Vehmas-Lehdon mukaan käännosten luettavuutta voidaan edistää tuomalla käännosten kielen lähemmäksi käännosten lukijoita ja kirjoittamalla tavalla, johon he ovat tottuneet. Käsittelen kielen normeja ja käännosten hyväksyttävyyttä tarkemmin luvussa 4.4.

4.3. Luettavuusindeksit

Edellä mainittujen tekijöiden perusteella on myös pyritty myös luomaan luettavuutta ennustavia malleja, ns. *luettavuusindeksejä* (eng. *readability formulas*). Näitä indeksejä on olemassa useita eri vuosikymmeniltä (mm. Flesch, 1948; Gunning, 1952; Laughlin, 1969) ja ne perustuvat yleensä sana- ja virkepituuksien mittaamiseen. Eri indeksit käyttävät kuitenkin erilaisia mitta-asteikoita eikä niillä saatuja tuloksia voida suoraan

⁴ https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/substantiiviteyden

⁵ https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/kiilalauseet

⁶ https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/maariteketjut

vertailla keskenään (Virtaluoto & Väyrynen, 2008: 101). Tietotekniikan voimakas kehitys ja tietojenkäsittelyn automatisointi ovat avanneet uusia mahdollisuuksia myös luettavuusindeksien kehittämiseksi. (Spiezia, 2007: 51) Luettavuusindeksien pohjalta on luotu erilaisia kaupallisia sovelluksia kuten *LecTest*, *ClairText*, *Textquest*, *Sato* ja *Cordial* (Spiezia, 2007: 53–55). Myös suositu *Microsoft Word* -tekstinkäsittelyohjelma hyödyntää luettavuuden määrittämiseen Flesch–Kincaid-luettavuusindeksejä⁷, jotka perustuvat sanojen tavumäärän ja virkkeiden sanamäärän keskiarvoihin (Virtaluoto & Väyrynen, 2008: 101).

Kielten rakenteellisista eroista johtuen luettavuusindeksejä voidaan soveltaa ainoastaan kieleen, jota varten malli on alun perin tehty (Puurtinen, 1995: 136). Näin ollen on hyvin vaikeaa verrata esimerkiksi alkuperäisteoksen ja käännöksen välisiä luettavuuseroja, koska niiden luettavuus perustuu eri kielten erilaisiin rakenteisiin. Wiio (1970: 171–172; Wiio, Karvonen, & Rokkanen, 1973: 128) on myös esittänyt kaksi suomen kielelle soveltuvaa kaavaa. Ne perustuvat kuitenkin suurelta osin aiempiin indekseihin, jotka mittaavat pitkien sanojen, adjektiivien ja adverbien suhteellista määrää tekstissä. Kielen lisäksi kaavat ovat usein erikoistuneet tiettyyn tekstilajiin. Puurtinen huomauttaa, ettei informatiivisiin teksteihin perustuvia malleja voida välttämättä hyödyntää kaunokirjallisten tekstien tutkimuksessa (Puurtinen, 1995: 137). Puurtisen mukaan kaunokirjallisten tekstien ensisijainen tavoite ei aina edes ole niiden luettavuus vaan pikemminkin innovatiivisuus: uusien sanojen ja virkemuotojen käytöllä sekä adjektiivien ja adverbien suurella määrällä voi olla tärkeä rooli esimerkiksi lukijan mielenkiinnon herättämisessä tai erilaisten assosiaatioiden luomisessa. (Puurtinen, 1995: 137) Puurtisen mielestä perinteiset luettavuuden mallit sivuuttavat lukijan roolin ja tekstin syntaktisen kompleksisuuden, eikä hän pidä niitä luotettavina arviointimenetelminä etenkin kaunokirjallisille teksteille (Puurtinen, 1995: 137).

Virtaluoto ja Väyrynen korostavat artikkelissaan *Voidaanko tekstin luettavuutta mitata matemaattisilla indekseillä?* (2008) luettavuuden lukijälähtöisyyttä ja että laskennallisista indekseistä huolimatta ”lopullinen arvioitsija luettavuuden suhteen on aina lukija, ihminen.” (Virtaluoto & Väyrynen, 2008: 105) Indeksit eivät ymmärrä sanojen merkityksiä, jolloin niitä on myös helppo huijata – ne voivat määritellä jopa sisällöltään täysin järjettömän virkkeen helppolukuiseksi. (ibid. 101) Virtaluoto ja Väyrysen mukaan

⁷ ks. myös: https://en.wikipedia.org/wiki/Flesch%E2%80%93Kincaid_readability_tests

indeksien kyky mitata luettavuutta on rajallinen: ”Tähän saakka indeksit ovat ainoastaan kyetneet mittaamaan virkkeen, sanan ja kappaleen pituutta, jotka, vaikka ovatkin summittaisia pinnallisen luettavuuden mittareita, ovat kuitenkin vain pieni osa koko luettavuuden käsitettä.” (ibid. 105) Virtaluodon ja Väyrysen mielestä perinteiset indeksit jättävät huomiotta virkkeiden rakenteen ja sisällön, kuten virkkeen sisältämä informaation ja sen määrän sekä adverbiaalien määrän ja niiden jakautuminen tekstissä. (ibid. 101)

Alice Davison ja Robert N. Kantor (1982) kutsuvat näitä indeksien ulkopuolelle jääviä luettavuustekijöitä ”mustaksi laatikoksi”. He vertasivat keskenään alkuperäisiä, lähinnä aikuislukijoille kohdennettuja tekstejä ja niiden pohjalta tehtyjä adaptaatioita heikommille lukijoille. Kaikki adaptaatiot olivat luettavuusindeksin mukaisesti lyhennettyjä: keskimääräinen virkepituus oli lyhempi, ja virkkeiden lausemäärää oli vähennetty eli toisin sanoen pitkiä virkkeitä oli katkaistu pienempiin osiin. (Davison & Kantor, 1982: 191) Davisonin ja Kantorin mielestä tällainen johdonmukainen virkkeiden katkominen voi kuitenkin rikkoa alkuperäisen virkkeen syntaktisen yhtenäisyyden, jolloin lauseiden välistä suhdetta tai virkkeen pääsisältöä on vaikeampi tulkita. Tutkijoiden mielestä heidän tutkimusmateriaalissaan parhaimmat luettavuutta edistävät muutokset olivat usein ristiriidassa luettavuusindeksien tulosten kanssa ja toisaalta epäonnistuneimmat muutokset olivat niitä, jotka kaavamaisesti noudattivat indeksien periaatteita kuten lyhyttä virkepituutta. Davisonin ja Kantorin tutkimuksessa tärkeiksi luettavuuteen vaikuttaviksi ”musta laatikko” -tekijöiksi nousivat muun muassa lauseiden välisten suhteiden eksplikointi (esim. konnektorien ja konjunktioiden käyttö), lauseen ulkopuolisen pragmaattiset tekijät (virkkeen teema–reema-rakenne), lukijan inferenssikuormitus (tekstin sisältämät aukot, jotka lukijan täytyy täydentää päättelemällä) sekä sanaston soveltuvuus tietylle lukijaryhmälle. (Davison & Kantor, 1982)

Virtaluoto ja Väyrynen muistuttavat, etteivät indeksit tarjoa tyyliohjeita, vaan mittaavat tuloksia: ”Jos yrittää suunnitella indeksien mukaan mahdollisimman luettavan tekstin, tuloksena on tyyliiltään tasapaksu, lyhyitä monotonisia lauseita ja virkkeitä sisältävä teksti.” (Virtaluoto & Väyrynen, 2008: 102) Myös Davison ja Kantor ovat vahvasti sitä mieltä, etteivät indeksit riitä yksinään kuvaamaan luettavuutta muuta kuin tilastollisella tasolla eivätkä ne ole päteviä oppaita käytännön kirjoitustyöhön. (Davison & Kantor,

1982: 207–208) He kehottavatkin kirjoittajia luottamaan omaan arvostelukykyynsä stereotyyppisten mielikuvien ja luettavuusindeksien sijaan. (ibid. 1982: 208) Vaikka luettavuusindeksien tulokset ovat kiistanalaisia, erilaisilla luettavuuden mittaamiseen pyrkivillä malleilla on ollut tärkeä tehtävä tieteellisillä keskustelun herättäjinä. Ne ovat tuoneet esille luettavuuden – ja siten myös ymmärtämisen ja ihmisten välisen kommunikoinnin – inhimillisen puolen, jonka mittaaminen laskennallisilla keinoilla on hyvin haastavaa. Myös tekstin sisäisen koheesion ja virkkeiden syntaktisen rakenteen merkitys on korostunut sekä lukijoiden tason huomioiminen esimerkiksi sanaston haastavuudessa.

4.4. Käännöksen hyväksyttävyys

Jo aiemmin kuvasin, miten käännöksen muuntaminen lähemmäs kohdekieltä parantaa tekstin luettavuutta, koska silloin kieli on lukijalle tuttua ja helpommin ennustettavaa. *Hyväksyttävyys*-käsitteen (eng. *acceptability*) esitteli ensimmäisenä Gideon Toury (1980; 1995), jonka mukaan käännöksen hyväksyttävyys sen kielellisessä ja/tai kirjallisessa polysysteemissä määrittyy sen perusteella, miten hyvin käännös noudattaa kohdekielen normeja. (Toury, 1980: 55) Hyväksyttävyyden määritteeksi Toury esitti käännöksen *adekvaattisuuden* (eng. *adequacy*) eli lähdetekstin, lähdekielen ja -kirjallisuuden normien mukaisuuden. Touryn mukaan kääntäjä joutuu jatkuvasti tasapainottelemaan näiden kahden – käännöksen hyväksyttävyyden ja lähdeuskollisuuden – välillä. (Toury, 1980: 55) Usein puhutaan myös niin sanotusta *kotouttavasta* ja *vieraannuttavasta* kääntämisestä. Käännös onkin usein kompromissi, jonka lopputuloksena ei ole alkuperäisen teoksen kopio vaan täysin uusi versio, joka on mukautettu vastaamaan lähdekulttuurin kielellisiä ja kirjallisia normeja. (Toury, 1980: 55–56) Tässä kohtaa myös luettavuus astuu kuvaan: teksti, joka noudattaa kohdekielen normeja, on lukijalleen luonnollisesti helppolukuisempi kuin runsaasti vieraita vaikutteita sisältävä teksti.

Puurtinen tutki lastenkirjallisuuden käännösten luettavuutta ja määrittelee *kielellisen hyväksyttävyyden* ”tietylle lukijaryhmälle soveltuvana luettavuuden ja ääneen luettavuuden tasona sekä vastaavuutena tietyn genren tai tietyn kirjallisen alajärjestelmän kielellisiin normeihin sekä tietyn lukijaryhmän (tai jopa yksilön) odotuksiin.” (Puurtinen, 1995: 230) Puurtinen siis laajentaa käännöksen hyväksyttävyyden käsitteen koskemaan norminmukaisuuden lisäksi myös luettavuutta, jota hän kutsuu *subjektiiviseksi hyväksyttävyydeksi*. Hän perustelee subjektiivisuutta sillä, että käytännössä lukijoiden

reaktiot lukutilanteessa perustuvat hyvinkin paljon henkilön aiempiin lukukokemuksiin, muistoihin ja henkilökohtaisiin mieltymyksiin (Puurtinen, 2004: 86). *Objektiivinen hyväksyttävyyys* perustuu puolestaan pelkästään käännösten ja rinnakkaistekstien tarkkaan määriteltyjen kielellisten piirteiden vertailuun (Puurtinen, 2004: 86 - 87). Puurtinen lisää, että myös luettavuus voidaan nähdä osana objektiivisena hyväksyttävyyttä, ”jos niitä pidetään tekstin ominaisuuksina eikä tekstin, lukijan ja lukutilanteen vuorovaikutuksesta syntyvinä muuttujina” (Puurtinen, 2004: 87). Kolmanneksi hyväksyttävyydestä Puurtinen ehdottaa *intersubjektiivista hyväksyttävyyttä*, jossa huomioidaan kielen normien lisäksi lukijoiden reaktiot. Puurtisen mukaan lukijat lähtökohtaisesti hyväksyvät käännöksen, kun se noudattaa heidän mielestään kielen normeja. Puurtinen kuitenkin myöntää jaottelunsa heikkouden, sillä normit voivat vaihdella lukijasta toiseen heidän aiempien lukukokemuksiensa perusteella eikä hyväksyttävyyssyyppien päällekkäisyyksiltä voida välttyä. (Puurtinen, 2004: 87)

Normien määrittely ei ole yksiselitteistä, sillä jopa kohdekulttuurissa voi olla yhtä aikaa vallalla hyvinkin erilaisia, jopa toisilleen vastakkaisia normeja. Esimerkiksi lapsille halutaan tarjota kirjallisuutta, joka on sekä helposti luettavaa, viihdyttävää, mielikuvitusta ruokkivaa että kielellisesti kehittävä. Nämä normit voivat toisinaan olla ristiriidassa keskenään ja kääntäjä täytyy tietoisesti valita, mikä normi on kussakin käännöksessä etusijalla. (Puurtinen, 2004: 83–84) Normit vaihtelevat eri kirjallisten genrejen ja kohderyhmien mukaisesti. Esimerkiksi aikuisille suunnatussa kirjallisuudessa hyväksytään perinteisesti helpommin vieraita käsitteitä ja eksotiikkaa kuin lastenkirjallisuudessa, jossa luettavuus on korostunut. (Puurtinen, 2004: 89) Lisäksi lähdetekstin asema ja ikä voi vaikuttaa tapaan, jolla sitä käännetään. Yleensä klassikkoteoksissa pyritään lähdeuskollisuuteen, kun taas esimerkiksi viihdekirjallisuutta kääntäessä sallitaan vapaampi käännöstyyli. (Puurtinen, 2004: 89–90)

Myös normien rikkominen voi olla normi sinänsä. Etenkin kaunokirjallisuudessa on yleistä perinteisten kirjallisuuskäsitysten venyttäminen ja poikkeamista voi lopulta syntyä alalle uusi normi. (Puurtinen, 2004: 91) Vaikka lukijat arvioivat käännöksiä usein alkuperäisten kohdekielisen tekstien perusteella, käännöksillä voi olla myös kohdekulttuurissa hyvin erityinen asema, jolloin sille on kehittynyt täysin oma normisto. (Puurtinen, 2004: 86) Myös lähde- ja kohdekielen sekä näiden kahden kulttuurin välinen hierarkia vaikuttavat käännösnormeihin (mm. Aaltonen, 2004: 397–399). Jos kieli on

hallitsevassa asemassa, se suosii usein kotouttavia käännöksiä, kun taas harvinaisemmissa kielissä vieraannuttaminen on yleisempää. Tähän vaikuttaa myös käännöskirjallisuuden osuus julkaistavista kirjoista ja missä määrin lukijat ovat tottuneet vieraisiin vaikutteisiin. Angloamerikkalaisessa kulttuurissa käännöskirjallisuutta julkaistaan vain vähän, joten käännökset pyritään sulauttamaan osaksi kotoperäistä valtakirjallisuutta kotouttamalla. Käännöskirjallisuuteen tottuneet suomalaiset puolestaan sietävät paremmin vieraannuttavaa käännösstrategiaa. (Puurtinen, 2004: 90–91) Kyseessä voi olla myös tietyn kieliparin välille syntynyt normi. Esimerkiksi venäläisellä käännöskirjallisuudella on Suomessa erityisasema, sillä siltä sallitaan myös vieraita, ”venäläisiä” piirteitä, ja juuri nämä piirteet tekevät venäläisestä käännöskirjallisuudesta omaleimaisen (Jänis, 1991).

4.5. Eksplisiittistäminen

Eksplisiittistäminen on jonkin asian esittämistä suoraan, selittävästi ja yksityiskohtaisesti. Sen vastakohta on *implisiittistäminen*, jossa asia ilmaistaan epäsuorasti, viitteellisesti. Koska eksplisiittistämällä on selkeä yhteys tekstin ymmärrettävyyteen – onhan kyse selittävästä ilmaisutavasta – olen ottanut sen osaksi tutkielmaani. Vinay ja Darbelnet (1995) määrittävät eksplisiittistämisen käännöstekniikkojen sanastossaan seuraavasti: ”Käännöstyylitekniikka, jossa kohdekielellä esitetään eksplisiittisesti jotakin, joka on lähtökielessä jätetty implisiittiseksi, koska se käy ilmi kontekstista tai tilanteesta” (Vinay & Darbelnet, 1995: 342). Kuusi (2011: 136) ottaa esille myös suomenkielisen tutkimuksen vaikeuden valita kahden termin, passiivisen *eksplisiittistymisen* ja aktiivisen *eksplisiittistämisen* välillä. Pohjimmiltaan kyse on siitä, kuinka aktiivisena kääntäjän rooli nähdään itse käännösprosessissa. Kuusen esimerkkiä seuraten käytän tässä tutkimuksessa *eksplisiittistämistä*, joka kuvaa kääntäjää aktiivisena tekijänä olivatpa hänen valintansa sitten tiedostettuja tai tiedostamattomia.

Shoshana Blum-Kulka esitteli ensimmäisenä *eksplisiittistämishypoteesin*, jonka mukaan kohdeteksti on eksplisiittisempi kuin lähdeteksti (Blum-Kulka, 1986: 19). Blum-Kulkan hypoteesin perusteella eksplisiittistäminen on sidoksissa itse käännösprosessiin eikä se johdu lähde- ja kohdekielten kielellisistä tai tekstuaalisista eroavaisuuksista. Blum-Kulka kuvaakin eksplisiittistämisen eräänlaisena käännöksen luontaisena taipumuksena, joka koskisi niin ammatti- kuin amatööri-kääntäjiä (Blum-Kulka, 1986: 21) Tällöin eksplisiittistämistä voitaisiin kutsua ns. käännösuniversaaliksi. Mona Baker (1993)

määrittelee käännösuniversaalit ominaisuuksiksi, jotka ”esiintyvät yleisemmin käännöksissä kuin ei-käännetyissä teksteissä, ja jotka eivät synny kielijärjestelmien interferenssin tuloksena”. (Baker, 1993: 243) Käännösuniversaalit liittyvä siis nimenomaan käännösprosessiin eivätkä kielten väliset erot selitä poikkeamia. Samaan tapaan Chesterman määrittelee käännösuniversaalit ominaisuuksiksi, jotka erottavat käännökset ei-käännetyistä teksteistä, ja jotka ovat riippumattomia kieliparista, teksti- tai käännöstyyppistä, historiallisesta aikakaudesta tai muista vastaavista tekijöistä (Chesterman, 2004: 3). Blum-Kulka kuitenkin toteaa, että eksplisiittistämishypoteesin vahvistamiseksi vaadittaisiin laajamittainen kontrastiivinen tutkimus sekä lähde- ja kohdekielen että lähde- ja kohdetekstin välillä (Blum-Kulka, 1986: 33).

Blum-Kulkan eksplisiittistämishypoteesia on sittemmin myös kritisoitu (mm. Becher, 2011; Séguinot, 1988). Séguinot’n (1988) mielestä eksplisiittäminen on toki olennainen osa käännösprosessia, mutta ”luontaisen taipumuksen” sijaan hän korostaisi kielten tyylillisiä, retorisia ja rakenteellisia eroja, jotka väistämättä vaikuttavat kääntäjän ratkaisuihin. (Séguinot, 1988: 108) Hänen mukaansa eksplisiittäminen ilmenee käännöksessä kolmella tavalla: käännöksessä voidaan ilmaista jotain, mitä ei löydy alkuperäisestä lähdetekstistä, lähdetekstissä implisiittisesti ilmaistu oletamus voidaan ilmaista käännöksessä eksplisiittisesti tai jotakin lähdetekstin elementtiä voidaan erikseen korostaa käännöksessä painotuksella, vahvistussanalla tai leksikaalisella valinnalla. (Séguinot, 1988: 108) Becher puolestaan kuvaa eksplisiittistämishypoteesia liian yksinkertaisena, jopa ”laiskana” tapana selittää poikkeavat eksplisiittistämistapaukset. (Becher, 2011: 217) Becher lähtee siitä oletuksesta, että jokaisella eksplisiittistämisisilmentymällä on selkeä syy, joka voidaan tunnistaa perusteellisen kvalitatiivisen analyysin kautta. Tutkimuksessaan Becher listaakin useita tekijöitä, jotka selittävät kääntäjän päätöstä eksplikoida tekstiä. (Becher, 2011: 216) Tällaisia ovat esimerkiksi tilanteet, jossa implisiittisesti annettua kieliopillista suhdetta on vaikea tulkita tai käännöksen kohdekielen korrelaatti (esim. *hän, se, joka, jota*) on vaikeasti tunnistettava. Toisinaan kohdekieli vain yksinkertaisesti tarjoaa tilanteeseen sopivan ilmaisun, jota ei löydy lähdekielestä. Kääntäjä voi myös eksplikoida tekstiä noudattaakseen kielen yleisiä viestintänormeja tai minimoidakseen väärinymmärrysten riskin. (Becher, 2011: 216) Becher myös muistuttaa, etteivät kääntäjät ainoastaan eksplikoi vaan myös implisiittistävät tekstiä. (Becher, 2011: 217)

Klaudy (1996) jaottelee eksplisiittistämisen neljään eri kategoriaan: pakollinen, valinnainen, pragmaattinen ja käännökselle ominainen eksplisiittistaminen. *Pakollinen eksplisiittistaminen* (engl. *obligatory*) johtuu kielten välisistä rakenteellisista (syntaksista tai semanttisista) eroista. Pakollinen eksplisiittistaminen ilmenee selkeimmin silloin, kun lähdekieltä vastaavaa syntaktista rakennetta ei löydy kohdekielessä (ns. puuttuva kategoria). Esimerkiksi venäjistä englantiin käännettäessä on käännökseen lisättävä venäjän kielestä puuttuvat määräiset artikkelit, jotta saavutetaan virheetön kohdekielinen teksti. Myös *analyyttisten* ja *synteettisten kielten* väliset erot voivat vaatia eksplisiittistämistä. Analyyttiset kielet kuten englanti ja venäjä käyttävät kieliopillisten suhteiden osoittamiseen lähinnä prepositioita ja postpositioita, kun taas synteettiset kielet kuten unkarin ja suomi käyttävät lähinnä taivutusmuotoja. Näin ollen esimerkiksi käännettäessä unkarista englantiin kaikki substantiivi- ja verbimuodot täytyy hajottaa osiin (esim. unk. *kertemben* = engl. *in my garden*), jolloin kohdeteksti on usein eksplisiittisempi. Myös kielten semanttiset erot edellyttävät käännökseltä eksplisiittistämistä, koska kielten sanastot eroavat yksityiskohtaisuudellaan ja tarkkuudellaan. Siksi lähdekielen sanalle on toisinaan annettava spesifisempi vastine kuten esimerkiksi englannin sana *sisko* (*sister*) täytyy unkarissa täsmentää joko sanalla *pikkusisko* (*húg*) tai *isosisko* (*nővér*). (Klaudy, 1996: 102–103)

Valinnainen eksplisiittistaminen (engl. *optional*) liittyy kielten tyyli mieltyömysten ja tekstin muodostusstrategioiden eroihin esimerkiksi lisäämällä tekstiin sidossanoja, relatiivilauseita tai vahvistussanoja. Nämä muutokset ovat vapaaehtoisia, mutta ilman niitä näennäisesti kieliopin mukainen lause voi vaikuttaa kohdekielen lukijasta kömpelöltä tai epäluonnolliselta. Kulttuurien väliset erot aiheuttavat puolestaan *pragmaattista eksplisiittistämistä* (engl. *pragmatic*) ja monet lähdekulttuurille ominaiset historialliset, maantieteelliset ja kulttuuriset ilmiöt vaativat kääntäjältä selittäviä lisäyksiä, jos ne ovat tuntemattomia kohdekulttuurissa. Esimerkiksi unkarilainen joki Maros, voi saada käännöksessä lisäselitteen ”Maros-joki”. (Klaudy, 1996: 103) Neljäs kategoria, *kääntämiselle ominainen eksplisiittistaminen* (engl. *translation-proper*), sisältää tapaukset, joissa käännöksen eksplisiittistämistä ei voida selittää kielten välisillä rakenteellisilla, tyyllillisillä tai retorisilla eroilla vaan jotka Klaudyn mielestä liittyvät puhtaasti käännösprosessin luonteeseen (Klaudy, 1996: 103).

Suomen kielen osalta aiheesta ovat tehneet tutkimusta mm. Mauranen ja Tiittula (2005), jotka vertasivat 1. persoonan ilmaisua käännössuomessa ja suomeksi kirjoitetuissa alkuperäisteksteissä. Heidän tutkimuksessaan eksplisiittiset minä-muodot (esim. *minä menen*) olivat enemmän edustettuina käännössuomessa kuin alkuperäisteksteissä, joissa persoonaa ilmaistiin yleisemmin vain verbin persoonamuodossa ilman pronominia (esim. *menen*). Kuusi (2006; 2011) on puolestaan tutkinut *vapaan epäsuoran esityksen* (engl. *free indirect discourse*) kääntämistä eksplisiittistämisen ja normalisoinnin näkökulmasta Dostojevskin romaanissa *Rikos ja rangaistus*. Hän vertaa venäjänkielistä alkuperäisteosta useisiin suomenkielisiin ja englanninkielisiin käännöksiin eri vuosikymmeniltä tavoitteenaan eliminoida kielikohtaiset, aikasidonnaiset ja idiosynkraattiset tekijät. Tutkimusaineiston tukena Kuusi käyttää myös katkelmia Jane Austenin romaaneista *Ylpeys ja ennakkoluulo* ja *Emma* sekä Juhani Ahon romaanista *Papin rouva* sekä edellä mainittujen teosten suomen- ja venäjänkielisistä käännöksistä. Tutkimuksessaan Kuusi (2011) havaitsi käännöksissä etenkin henkilöviittausten eksplisiittistämistä, josta seurasi usein kerronnan näkökulman muutoksia. Suomennoksissa kolmannen persoonan pronomini oli usein korvattu erisnimellä tai muulla substantiivilla. (Kuusi, 2011: 212–245, 309) Lisäksi Kuusi raportoi käännöskorpuksesta muun muassa seuraavia käännössiirtymiä: johtolauseen lisääminen, kokevaan subjektiin viittaavan kolmannen persoonan korvaaminen ensimmäiseen persoonalla, subjektiin implisiittisesti viittaava persoonattoman rakenteen korvaaminen persoonallisella sekä lähdetekstin subjektiivisen tunteenilmauksen korvaaminen mentaalisella verbillä. (Kuusi, 2011)

Vehmas-Lehto (2001) käytti tutkimuksessaan Klaudyn jaottelua ja analysoi venäjä-suomi-käännöstä ja eksplisiittistämistä hyvin laajasta näkökulmasta. Vaikka myös vastakkaista ilmiötä, implisiittistymistä, on havaittavissa, Vehmas-Lehdon mukaan suomenkielinen käännös on kuitenkin lähdetekstiä huomattavasti eksplisiittisempi. Suurin osa havaitusta eksplikoinnista on vapaaehtoista ja usein yhteydessä koheesion luomiseen: tutkimus sisälsi runsaasti lisättyjä liitossanoja ja sidossanojen vahvistamista. Jantunen (2005) puolestaan havaitsi epätyypillisiä leksikaalisia frekvenssejä analysoivassa korpustutkimuksessaan enemmän astemääritteitä (*hyvin, kovin*) suomeksi käännetyissä teksteissä kuin alun perin suomeksi kirjoitetuissa teksteissä. Astemääritteiden runsaus voisi Jantusen mukaan mahdollisesti viitata ilmaisun selkeyttämiseen. Käännökset voivat siis sisältää hyvin monenlaista eksplisiittistämistä eikä aina ole selvää, onko eksplisiittistäminen ollut kääntäjälle välttämätön vai

valinnainen ratkaisu. Eksplisiittistäminen voi kuitenkin parantaa käännöksen luettavuutta selkeyttämällä tekstiä ja selittämällä vieraita elementtejä.

5. Tyylin kääntämisestä

Jo vuosisadan alussa Ferdinand Saussure luennoi Geneven yliopistossa kielen (*la langue*) ja puheen (*la parole*) välisestä erosta. Saussuren määritelmän mukaan *kieli* on yhteisön käyttämä sosiaalinen merkkijärjestelmä, kun taas *puhe* on yksilön ainutkertainen tapa käyttää tätä kielen koodia ilmaistakseen henkilökohtaista ajatteluaan. (Saussure, Bally, Sechehaye, & Riedlinger, 1966: 13–15) Juuri tätä yksilöllistä ilmaisutapaa kutsumme usein arkikielessä *tyyliksi*. Tyyli voidaan nähdä tietyn henkilön (esim. Proustin tyyli) tapana käyttää kieltä tai se voidaan laajentaa käsittämään tietyn tyylilajin (esim. salapoliisiromaani), aikakauden (esim. romantiikan kirjallisuus) tai koulukunnan (esim. Frankfurtin koulukunta) tapaa käyttää kieltä. (Leech & Short, 2007: 10) Leech ja Short mukaan tyyli koostuu kielellisistä *valinnoista*: tekijä valitsee, mitä kielen tarjoamia mahdollisuuksia hän käyttää. (Leech & Short, 2007: 31) Jean Boase-Beier (2006: 51) kuitenkin muistuttaa, etteivät kaikki kirjailijan tekemät valinnat ole aina tietoisia, vaan ne voivat olla myös tiedostamattomia. Boase-Beier kuvaa viitaten samalla kriittisen lingvistiikan edustajaan Roger Fowleriin (1996), miten monet sosiaaliset ja historialliset vaikutteet ovat niin syvällä tavassamme ajatella ja tuntea, ettei aina ole edes mahdollista erottaa, mitkä tekijän valinnoista ovat tiedostettuja ja mitkä tiedostamattomia. (Boase-Beier, 2006: 51) Ja kun kyse on käännetystä teoksesta, on tietysti otettava huomioon, ei vain kirjailijan, vaan myös kääntäjän tekemät valinnat. Luvussa 5.3 kerron tarkemmin kääntäjän tyylin vaikutuksesta käännökseen, mutta sitä ennen pureudun vielä syvällisemmin itse tyyliin ja sen monipuoliseen ilmenemiseen.

5.1. Tyylin eri tasot

Leech ja Shortin (2007) mukaan tyyliä voidaan tarkastella neljän eri kielen ulottuvuuden näkökulmasta: (1) *semanttinen taso* keskittyy kielen sisältöön ja merkitykseen, (2) *syntaksi* tarkastelee lauseiden sisäistä rakennetta – tekijän sanavalintoja ja näiden yhdistämistä kieliopin keinoin – ja (3) *fonologia* puolestaan kuvaa puhutun kielen piirteitä kuten foneemeja, painotusta, rytmiä ja intonaatiota. Myös kirjoitetussa kielessä voidaan ilmaista näitä puhutulle kielelle ominaisia piirteitä, aivan kuin kirjaan eläytynyt lukija kokee ”kuulevansa” tekstin mielessään. (Leech & Short, 2007: 95–96) Kirjallisuus hyödyntääkin (4) *grafologiaa* (ts. *grafemiikka*) eli kirjoitetun kielen merkkijärjestelmää – kuten pilkkuja, kirjoitusasua, isoja kirjaimia, tavutusta, kursivointia ja kappalejakoja – kuvaamaan äänen rytmiä, nopeutta, painotusta ja intonaatiota. (ibid. 104–105) Leech ja

Short käyttävät tässä esimerkkinä virkettä Katherine Mansfieldin novellista *A Cup of Tea* (1922) ”The discreet door shut with a click”, jonka rytmiä ja painotusta on mahdollista muuttaa yhdellä välimerkillä: ”The discreet door shut – with a click”. Jälkimmäisessä virkkeessä ajatusviiva korostaa oven sulkeutumisen äänen ”cl” yllätyksellisyyttä erottamalla sen muusta lauseesta. (ibid. 104–105) Myös syntaksiin laskettava kieliopillinen leikittely kuten tarkoitukselliset kirjoitusvirheet vaikuttavat tekstin rytmiin ja tyyliin. Esimerkiksi Charles Dickens käyttää teoksessaan *Dombey and Son* (1848) poikkeuksellista pilkutusta kuvatakseen kellon katkonaista puhetyyliä: ”How, is, my, lit, tle, friend? How, is, my, lit, tle, friend?” (ibid. 105) Lisäksi *onomatopoeettiset* eli ääntä jäljittelevät sanat kuten esimerkiksi raksua, sirittää, kiekua, kling, bang, tsirp tsirp, ammuu täydentävät kirjallisen tekstin äänimaailmaa. (ibid. 96) Mainittakoon tässä yhteydessä myös sarjakuvien ja lastenkirjojen hyödyntämät *multimodaaliset keinot*, joissa käytetään hyväksi kuvan ja tekstin välistä vuorovaikutusta. Michal Borodo (2014) korostaa, ettei viestintä rajoitu ainoastaan kielellisiin keinoihin vaan teoksen merkitys muodostuu tekstin, kuvien, eleiden, asentojen, äänien, ilmeiden ja värien yhteistuloksena, mitä hän kutsuu multimodaalisuudeksi. Sarjakuvissa esimerkiksi henkilöhahmojen ilmeet ja eleet, tekstin typografinen vaihtelu sekä ideogrammit (erilaiset symbolit kuten esimerkiksi kiroilua ilmaisevat pommit, tähdet ja pääkallot) ovat tärkeitä tyylikeinoja. Tyyli ilmenee siis hyvin monella eri tasolla ja voi saada hyvin monenlaisia muotoja. Tässä tutkimuksessa keskitymme erityisesti tekstin ulkoisiin tyylipiirteisiin, syntaksiin ja grafologiaan, koska niiden objektiivinen analyysi on huomattavasti helpompaa kuin sisällöllisten teemojen ja merkityksien erittelemisen teoksesta.

5.2. Tyylin analyysi

Leech ja Short esittelevät kirjassaan *Style in Fiction* deskriptiivisen työkalun proosatekstin tyylin analysoimisen tueksi. (Leech & Short, 2007: 61–64) Kyseessä on eräänlainen muistilista kielellisistä piirteistä, jotka todennäköisimmin vaikuttavat tekstin tyyliin. Tavoitteena on heuristinen menetelmä, jonka avulla voidaan systemaattisesti etsiä tekstistä tyylin kannalta relevanttia tietoa. Leech ja Short kuitenkin muistuttavat, että jokaisen kirjailijan tyyli on ainutlaatuinen yhdistelmä erilaisia piirteitä eikä tärkeiden tyylipiirteiden määrittelemisen ole koskaan aukotonta vaan ne vaihtelevat tekijästä toiseen. Muistilista koostuu neljästä pääkategoriasta, jotka esittelen tässä tiivistetysti (ibid. 61–64):

1. *Leksikaaliset kategoriat*: sanaston kompleksisuus, sanaston tyyli (muodollinen vai puhekielinen, kuvaileva vai arvioiva), sanaston tarkkuus, idiomaattiset ilmaukset, substantiivien abstraktisuus/konkreettisuus, harvinaiset sanat ja ammattisanasto, erisnimien käyttö, adjektiivien määrä ja tyyppi, verbien ja adverbien käyttö
2. *Kieliopilliset kategoriat*: lausetyypit, lauserakenne ja lauseiden kompleksisuus (lausepituus, pää- ja sivulauseiden suhteellinen osuus, lauseiden rinnastussuhteet), virketyypit ja virkerakenne, substantiivi- ja verbilausekkeet sekä muut lausetyypit, muut sanaluokat (prepositiot, konjunktiot, pronominit, tarkenteet, apuverbit, interjektiot), tehosteina toimivat kielelliset rakenteet (komparatiivi- ja superlatiivirakenteet, listat, parenteesit, lisäykset, huomautukset jne.)
3. *Kielikuvat ym.*: toisto, anafora, kiasmi, rytmi, allitteraatio, puolisoitu, kielikuvat, uudissanat, kollokaatiot, metafora, metonymia, synekdokee, paradoksi, ironia sekä erilaiset semanttiset, syntaktiset, fonologiset ja grafologiset poikkeamat tekstissä
4. *Konteksti ja koheesio*: tekstin sidosteisuus, tekstin implisiittisyys/eksplisiittisyys, ellipsit, pronomien käyttö, toisto, kerrontatyyli (suora kerronta, epäsuora kerronta, vapaa epäsuora kerronta jne.), kertojatyyppi, kerronnan muutokset

Leech ja Short myöntävät, ettei heidän listauksensa ole täydellinen, vaan pikemminkin kyseessä on ”lista hyvistä arvauksista” eli kyseinen lista sisältää piirteitä, joilla heidän mielestään on suuri todennäköisyys tarjota tyylin kannalta olennaista tietoa. (Leech & Short, 2007: 61) Leech ja Shortin muistilista kuitenkin havainnollistaa hyvin, miten monella eri tekstin tasolla tyyliä voidaan analysoida ja miten monipuolisesta ilmiöstä on kyse. Seuraavaksi käsittelemme kääntäjän tyyliä ja miten se näkyy käännetyissä tekstissä, ja kuvaan myös, miten alkuperäisen tekijän tyyli välittyy käännöksessä.

5.3. Tyylin kääntäminen ja kääntäjän tyyli

Käännettyä teosta analysoidessa tyylin määrittelemisen monimutkaistuu entisestään; voidaan jopa sanoa, että käännetyillä tekstillä on monta päällekkäistä tyyliä. Jean Boase-Beierin (2006) mukaan kääntämistä tutkittaessa tyyliä voidaan tarkastella joko lähde- tai kohdetekstin näkökulmasta ja lisäksi se voidaan nähdä joko tekijä- tai lukijalähtöisenä.

Kirjallisen teoksen tyyli on tietysti lähdetekstin tekijän – kirjailijan – valintojen ilmaisua, mutta toisaalta tyyliä voidaan käsitellä myös sitä kautta, miten lähdeteksti vaikuttaa lukijaan – mukaan lukien kääntäjään, joka on myös lukija. Kun teos sitten käännetään, mukaan tulee kohdetekstin tyyli eli kääntäjän tekemät valinnat sekä tämän käännetyn teoksen vaikutus lukijaan. (Boase-Beier, 2006: 5) Kääntäjän ”ääni” tulee siis osaksi teosta. Boase-Beierin mukaan kirjallisuuden kääntäminen on aina tyylin kääntämistä, koska kirjallisuus ei pelkästään välitä informaatiota, vaan heijastaa tekijänsä ajatuksia ja asenteita. Boase-Beierin mielestä olisikin suotavaa, että kirjallisuuden kääntäjällä olisi edes jonkinasteista tyyllillistä herkkyyttä. Hänestä teorianäkemys voi auttaa kääntäjää havaitsemaan tyylin hienovaraisia ilmentymiä, joita hän ei ehkä muuten huomaisi, ja kehottaakin kääntäjiä omaksumaan tyylitietoisien lukutavan. (ibid. 111–112) Esimerkiksi kääntäjä, joka on tietoinen kielen ikonisuudesta, pyrkii suuremmalla todennäköisyydellä välittämään lähdetekstin ikoniset piirteet myös käänöksessään. (ibid. 2) Ikonisuus tarkoittaa kielellisiä merkkejä, jotka muistuttavat kuvaamansa kohdetta ulkonäöltään tai ääneltään kuten onomatopoeettiset verbit (esim. *hau-hau*, *loiskis*, *kopistella*). Myös tekstin virkerakenne voi olla ikoninen, kuten William Blaken runossa ”Ah! Sun-flower” (1794), jossa useat upotetut relatiivilauseet kuvastavat auringonkukan syklistä liikettä. (Boase-Beier, 2006: 102) Muita Boase-Beierin mainitsemia kaunokirjallisuudelle tyypillisiä tyylipiirteitä ovat *moniselitteisyys* (ts. ambiguiteetti, monitulkintaisuus), *tekstuaaliset aukot* (kohta tekstissä, joka jätetään lukijan täydennettäväksi), *kohosteisuus* (huomion kiinnittäminen kieleen itseensä) ja *metaforisuus* (kielikuvallisuus). (Boase-Beier, 2006: 82–108)

Käänöksiä tyyliäsiirtymiä tutkineen Hilikka Pekkasen (2014; 2010) mukaan kääntäjät joutuvat kuitenkin jatkuvasti tekemään kompromisseja lähdetekstin tyylin kustannuksella parantaakseen kohdetekstin luettavuutta, koska kielten ilmaisukeinot eroavat toisistaan niin syntaksisesti, sanallisesti kuin fonologisesti. Tällaisilla muutoksilla eli *siirtymillä* voi olla vaikutusta esimerkiksi käännetyn tekstin rytmiseen rakenteeseen. (Pekkanen, 2014) Pekkanen tutki rytmin kääntämistä James Joycen ja Ernest Hemmingwayn teosten suomennoksissa, joissa rytmi ilmenee niin fonologisella (konsonantti- ja vokaalivalinnat, onomatopoeettisuus, alku-, loppu-, ja puolisoitu jne.), leksikaalisella (sanat, tavut ja sanapaino) ja syntaktisella tasolla (kappaleet ja luvut, joilla on tietty rytmi). Nämä piirteet yhdessä luovat Pekkasen mukaan tekstille sille tyypillisen rytmisen ”virtauksen” (eng. flow). Jotta kääntäjä voisi saavuttaa tämän lähdetekstille ominaisen ”virtauksen”

käännöksessään, hänen on käytettävä siihen kohdekielen tarjoamia keinoja, jotka voivat olla hyvin erilaisia kuin lähdekielessä. (Pekkanen, 2014: 144–145) Pekkanen käyttää esimerkkinä nuoria tyttöjä kuvaavaa virkettä Joycen teoksesta *Portrait of the Artist as a Young Man*:

(1) Their trim boots prattled (2) as they stood on the steps of the colonnade,
(3) talking quietly and gaily, (4) glancing at the clouds, (5) holding
their umbrellas at cunning angles against the few last raindrops, (6) closing
them again, (7) holding their skirts demurely. (Joyce, 1916: 196)

Pekkanen kiinnittää huomiota siihen, miten Joyce aloittaa virkkeen yllättävästi kuvaamalla tyttöjen kenkiä, jolloin kaikki se, mitä tytöt tekevät, jää pelkäksi sivulauseeksi. Seuraavassa Alex Matsonin käännöksessä virkkeen rakenne on kuitenkin muuttunut, sillä se koostuu pelkistä päälauseista:

(2) Tytöt seisoivat pylväskäytävän portailla, (3) puhelivat hiljaa ja iloisesti,
(4) vilkaisivat pilviin, (5) kääntelivät taitavasti sateensuojiaan viimeisiä
sadepisaroita vastaan, (6) sulkivat ne jälleen, (7) kokosivat varovasti
helmojaan, (1) ja heidän sievät kenkensä kopisivat hauskaasti pois.
(Joyce, 1964: 240)

Joycen yllättävä aloitus, kuvaus tyttöjen kengistä, on siirtynyt virkkeen loppuun, jolloin se menettää merkitystään ja virkkeeseen on lisätty suomen kielelle tyypillinen *ja*-konjunktio. Pekkanen mielestä näin virkkeen rakenteellinen ja sisällöllinen rytmi on muuttunut käännöksessä. (Pekkanen, 2014: 136–138) Pekkanen kuitenkin toteaa, ettei rytmi voi yksistään hallita kääntäjien päätöksiä, vaan se on vain yksi osa monimutkaista käännösprosessia. (Pekkanen, 2014: 144) Mielestäni kyseinen esimerkki kuvaa erinomaisesti tyylin hyvinkin hienovaraisia ilmenemismuotoja, jotka vaativat kääntäjältä aivan erityistä tarkkuutta ja lukutaitoa.

Pekkanen (2010) havaitsi kvantitatiivisessa tutkimuksessaan, että myös kääntäjien kirjoitustyylien välillä on yksilöllisiä eroja. Kääntäjät nimittäin suosivat erityyppisiä siirtymiä: he voivat *laajentaa* tekstiä (esim. sanan/lauseen/virkkeen lisäys, sanan korvaaminen lauseella), *supistaa* tekstiä (esim. sanan/lauseen/virkkeen poisto, lauseen korvaaminen sanalla) tai muuttaa sen sisäistä *järjestystä* (esim. muuttaa verbin/objektin/subjektin paikkaa lauseessa tai pää- ja sivulauseiden sijaintia virkkeessä).

Näiden kategorioiden lisäksi Pekkanen havaitsi myös *muuta siirtymiä* kuten toiston poistamista sekä tapaluokan ja aikamuodon muutoksia (esim. pluskvamperfektistä imperfektiin). (Pekkanen, 2010: 69–137) Kääntäjät voidaan siis erotella toisistaan heidän tekemiensä käännössiirtymien perusteella eli heidän *käännöstyyliinsä* voidaan tunnistaa teksteistä. Nämä kääntäjien tekemät mikrotason valinnat vaikuttavat käännökseen myös makrotasolla esimerkiksi muuttamalla annetun tiedon määrää ja järjestystä, tekstin näkökulmaa, asennetta, painotusta tai rytmiä. (Pekkanen, 2010: 138–147, 162) Pekkasen tutkimuksessa kääntäjien yksilölliset piirteet olivat tunnistettavissa riippumatta siitä, kuka oli lähdetekstin kirjoittaja. (Pekkanen, 2010: 161) Kääntäjien persoonalliset käännöstyyliä voitiin havaita myös silloin, kun kaksi eri kääntäjää käänsi saman kirjailijan teoksia eli ne eivät olleet yhteydessä lähdetekstin tekijän tyyliin. (Pekkanen, 2010: 157)

Aiemmassa tutkimuksessa Mona Baker (2001) kuitenkin kyseenalaistaa, voimmeko koskaan täysin varmasti erottaa käännöksestä ne tyylipiirteet, jotka olisivat yksiselitteisesti ainoastaan kääntäjästä lähtöisiä eikä esimerkiksi seurausta lähdetekstin kirjoittajan tyylistä, lähdekielen kielipreferensseistä, kohdekielessä tapahtuvasta ajallisesta muutoksesta tai jonkun tietyn käännöskoulukunnan poetiikasta tai preferensseistä. Hän myös pohtii, onko tällainen erottelu edes mielekäästä. (Baker, 2001: 261–262) Baker kuitenkin uskoo kääntäjän yksilöllisen tyylin olemassaoloon: koska kääntäminen on aina luovaa toimintaa, kääntäjä ei voi vain ”toistaa” lähdetekstiä vaan jättää väistämättä tekstiin henkilökohtaisen kädenjälkensä. (Baker, 2001: 262) Pekkasen mielestä olisi tärkeää, että kääntäjät tulisivat jo opiskeluvaiheessa tietoisiksi omasta yksilöllisestä käännöstyylistään ja käännöstyylien moninaisuudesta, jotta he olisivat tietoisia päätöksiensä vaikutuksista käännöksen kokonaisuuteen. (Pekkanen, 2010: 168) Kaiken kaikkiaan on selvää, että käännös on aina hyvin moniääninen teksti, jossa yhdistyvät kahden kielen lisäksi kahden tekijän – kirjailijan ja kääntäjän – tavat ajatella ja kirjoittaa.

6. Aineisto ja tutkimusmenetelmä

Tutkimusaineistona tässä tutkimuksessa käytän Flammarionin vuoden 2011 painosta Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä* -kirjasarjan päätösosasta *Le temps rertouvé* (Proust, 2011) ja Annikki Sunin vuoden 2007 suomennosta *Jälleenlöydetty aika* (Proust & Suni, 2007) samaisesta teoksesta. Halusin valita tutkimuskohteeksi Proustille tyypillisiä pitkiä virkkeitä, jotka haastavat kääntäjän mm. monimutkaisen rakenteellaan ja rytmillään. Pitäen mielessä Richaudeaun (1980) laskeman *Kadonnutta aikaa etsimässä* -sarjan virkkeiden keskipituuden (43,3 sanaa/virke), Brunetin (1981) virkkeiden keskipituusarvion (31 sanaa/virke) sekä Labbén ja Labbén samansuuntaisen tuloksen (35,57 sanaa/virke) laskin näiden kolmen tuloksen keskiarvon (36,62 sanaa/virke) ja päätin omassa korpuksessani ottaa huomioon alkuperäisteoksen vain yli 37 sanan virkkeet. Verrattessa näitä yli 37 sanan virkkeitä 1800–1900 -lukujen kirjallisuuskorpuksen keskiarvoon (15,24 sanaa/virke) voidaan niitä varmasti kiistatta kutsua *pitkiksi virkkeiksi*.

Tässä tutkimuksessa virke on määritelty Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen määritelmän mukaisesti rakenneyksikkönä, joka alkaa isolla alkukirjaimella ja päättyy pisteeseen tai kysymys- tai huutomerkkiin (§ 864), poisluettuna lyhenteitä seuraavat pisteet kuten M. (=monsieur) ja etc. (=et cetera). Sanamäärät on laskettu mekaanisesti Microsoft Word-työkalun avulla, jotta tulokset olisivat yhteneväisiä ja laskuvirheiden mahdollisuus vähenee. Kyseinen työkalu ei kuitenkaan ole täysin ongelmaton: se ei esimerkiksi osaa erotella ranskan kielen artikkeleita, vaan laskee ne osaksi kokonaissanamäärää. Näin esimerkiksi ”les feuilles vertes” lasketaan kolmisanaiseksi. Toisaalta sanat, joissa on lyhennetty artikkeli, kuten sanassa *l’eau*, laskuri laskee yhdeksi sanaksi. Myös toisiinsa sitoutuneet sanat kuten *c’est* (sanoista *ce* ja *est*) lasketaan yhdeksi sanaksi. Lisäksi Word laskee sanoiksi jotkin sanoista irralliset välimerkit kuten puolipisteen ja kaksoispisteen. Tämä on hyvin valitettavaa ja otan ongelman huomioon analyysissa. Tässä tutkimuksessa ilmoitetut sanamäärät ovat kuitenkin vain suuntaa-antavia eikä niillä ole merkittävää painoarvoa lopullisessa analyysissa. Sanamäärät auttavat lähinnä pitkien virkkeiden erottelusta aineistosta.

Sanamäärien vertailu kahden hyvin erilaisen kielen välillä on mielestäni myös ongelmallista. Esimerkiksi ranskankielinen neljän sanan ilmaisu ”au bord de l’eau” lyhenee suomeksi kahden sanan muotoon ”veden äärellä”, enkä siltikään puhuisi tässä

tapauksessa virkkeen tietoisesta lyhentämisestä. Kahdella kielellä on vain hyvin erilainen tapa ilmaista asioita, mikä näkyy sanamäärän muutoksissa. Yksi hyvin ilmeinen syy tähän on suomen kielen *agglutinatiivisuus* eli sanojen vartaloon lisätään useita päätteitä ja affikseja, jotka korvaavat usein ranskan prepositiot ja artikkelit. Esimerkiksi ”les feuilles vertes de grands arbres” kääntyy suomeksi ”suurten puiden lehdet”, jossa genetiivi on ilmaistu omistusliitteellä *-n* ja monikko monikon päätteellä (suurten, puiden, lehdet). Ranska puolestaan ilmaisee genetiivin *de*-prepositiolla ja monikon määräisellä artikkelilla *les* (sekä *s*-suffiksilla). Näin virke väistämättä lyhenee suomennettaessa kuudesta sanasta kolmeen sanaan. Tästä syystä en anna suurta painoarvoa lähde- ja kohdekielen sanamäärien vertailulle, koska niistä johdetut päätelmät olisivat epäilemättä harhaanjohtavia.

Jotta korpus kattaisi koko aineiston, keräsin viisitoista yli 37 sanan virkettä kirjan alusta, keskeltä ja lopusta. Yhteensä korpus koostuu siis 45 pitkästä virkkeestä ja niiden suomennoksista (ks. liite 1). Kyseessä on siis vain pieni otos teoksen lukuisista pitkistä virkkeistä. Korpukseen valikoituneiden virkkeiden pituus vaihtelee suuresti aina 40 sanan virkkeistä jopa hengästyttävän pitkiin 238 sanan virkkeisiin. Tällainen hallittu pieni korpus mahdollistaa virkkeiden perusteellisemmän käsittelyn, mikä on tärkeää deskriptiivisen tutkimuksen kannalta. Halusin aidosti nähdä kääntäjän kädenjäljen ja tarkastella hänen ratkaisujaan lähiluvun keinoin. Kuten huomasimme luvussa 3, suomentaja Annikki Suni oli itse ilmaissut halunneensa parantaa käännöksen luettavuutta: haastattelussaan hän kertoi muokanneensa käännöstä ”lukijaystävällisemmäksi”. (Karhu, 2007) Toisaalta hän kuvasi pyrkineensä säilyttämään lähdetekstin alkuperäisen rakenteen: ”Ensin suomensin hyvin vapaasti, sitten ryhdyin panemaan itseäni kuriin ja rupesin noudattamaan yhä enemmän Proustin rakenteita.” (Karhu, 2007). Suni kuvaa, että oli ”säilyttänyt suomennoksessa uskollisesti Proustin rakenteen” (Kärki, 2007) ja korosti moneen otteeseen, ettei ollut lainkaan pilkkonut pitkiä virkeitä (Karhu, 2007; Kärki, 2007). Tässä tutkimuksessa minua kiinnostaa nähdä, miten tämä suomentajan mahdollinen tasapainottelu lähdeuskollisuuden ja luettavuuden välillä näkyy lopullisessa käännöksessä. Täytyy toki muistaa, että myös kustannustoimittaja Aino Rajala on ollut tärkeässä osassa käännöstä tehdessä.

Tutkimusmenetelmä tässä analyysissä on käännösvertailu, jossa lähde- ja kohdetekstiä vertailemalla pyrin löytämään kääntäjän tekemiä muutoksia, jotka ovat parantaneet

käännöksen luettavuutta. Muutokset eli niin sanotut *käännössiirtymät* (ts. *käännösvaihdot*) luokittelen kuuteen eri kategoriaan: (1) lisätyt välimerkit (pilkku, kaksoispiste, puolipiste, lainausmerkki, sulkeet, ajatusviiva), (2) sanajärjestyksen muutokset, (3) lisätyt konjunktiot ja relatiivipronominit, (4) semanttinen eksplisiittistäminen, (5) substantiivien verbalisointi ja (6) poistot. Nämä piirteet ovat valikoituneet tähän tutkimukseen, sillä ne nousivat eteen keskeisinä luettavuuteen vaikuttavina tekijöinä taustatutkimusta tehdessäni. Välimerkkien ja sanajärjestyksen muutokset kertovat tekstin rakenteellisista ja syntaktisista muutoksista. Monet tutkijat ovatkin korostaneet nimenomaan tekstin rakenteen ja virkkeiden kompleksisuuden merkitystä luettavuudelle (mm. Nida, 1964; Menýuk, 1969; Davison & N. Kantor, 1982; Vehmas-Lehto, 1989, 1999; Puurtinen, 1995; Virtaluoto & Väyrynen, 2008). Lisätyt konjunktiot ja relatiivipronominit liittyvät puolestaan ennen kaikkea tekstin sidosteisuuteen ja tätä kautta tekstin ymmärrettävyyteen. Ne ovat toisaalta myös osa eksplisiittistämistä, jossa lähdetekstissä implisiittisesti esitetyt elementit on eksplikoitu käännöksessä. Vehmas-Lehto (2001) havaitsi tutkimuksessaan, että suurin osa havaitusta eksplikoinnista perustui tekstin koheesion parantamiseen ja näin ollen myös eksplisiittistäminen voi helpottaa tekstin luettavuutta. Päällekkäisyyksien välttämiseksi erottelen analyysissäni erikseen semanttisen eli merkitykseen liittyvän eksplisiittistämisen. Analysoin tutkimuksessa myös substantiivirakenteiden muuttamista verbimuotoon. Suomen kielen lautakunnan ja Vehmas-Lehdon (1989: 132) mukaan raskaat nominaalirakenteet vaikeuttavat tekstin luettavuutta. Tällaisen substantiiviviritylin rikkominen voitaisiin siis olettaa parantavan tekstin luettavuutta. Tässä tutkimuksessa selvitän myös, sisältääkö korpus varsinaisia sisällöllisiä poistoja. Laadullisen tutkimuksen lisäksi teen myös pienimuotoista kvantitatiivista tutkimusta, mutta otoksen ollessa näin pieni, tuloksia ei voi aukottomasti vertailla keskenään. Ne voivat kuitenkin tarjota mielenkiintoinen yleiskuvan tutkittavasta ilmiöstä ja tukevat samalla laadullista analyysia.

7. Aineiston analyysi

Aineiston analyysissä selvisi, että valikoituja luettavuutta parantavia piirteitä löytyi kaikista 45 käännösvirkkeestä [ks. liite 2 & 3]. Erittelen seuraavaksi saatuja tuloksia ja esitän joukon esimerkkejä, joissa havainnollistan näiden käännössiirtymien vaikutusta käännöksen luettavuudelle. Esimerkeissä lähdetekstistä (Proust, 2011) käytetään lyhennettä LT ja Annikki Sunin käännöksestä (Proust & Suni, 2007) eli kohdetekstistä lyhennettä KT. Esimerkkeihin on myös merkitty virkkeen järjestysnumero tässä tutkimuksessa sekä teoksen sivunumero, josta virke löytyy. Kaikki analysoidut virkkeet on koottu tämän tutkimuksen loppuun numerojärjestykseen [ks. liite 1]. Kaikki käännösvirkkeissä ilmenevät merkinnät – alleviivaukset, lihavoinnit ja korostukset – ovat minun tekemiäni ja niiden tehtävä on helpottaa kussakin esimerkissä käsitellyn ilmiön havaitsemista. Luvussa 7.1. käsittelen hieman virkkeiden pituuseroja ja analysoin välimerkeissä tapahtuneita muutoksia (pilkku, kaksoispiste, puolipiste, lainausmerkit, sulkeet, ajatusviivat). Luvussa 7.2. tarkastelen puolestaan käännöksessä tehtyjä sanajärjestysmuutoksia ja luvussa 7.3. käyn läpi kohdetekstiin lisätyt konjunktiot (rinnastus- ja alistuskonjunktiot) sekä lisätyt relatiivipronomit. Luvussa 7.4. tarkastelen, miten kääntäjä on eksplikoanut lähdetekstiä edistään samalla käännöksen luettavuutta, ja luvussa 7.5. otan esille tapaukset, joissa substantiivirakenne on korvattu konkreettisemmin verbillä (esim. etsiminen → etsiä). Lopuksi selvitän, mitä mahdollisia sisällöllisiä poistoja kääntäjä on tehnyt.

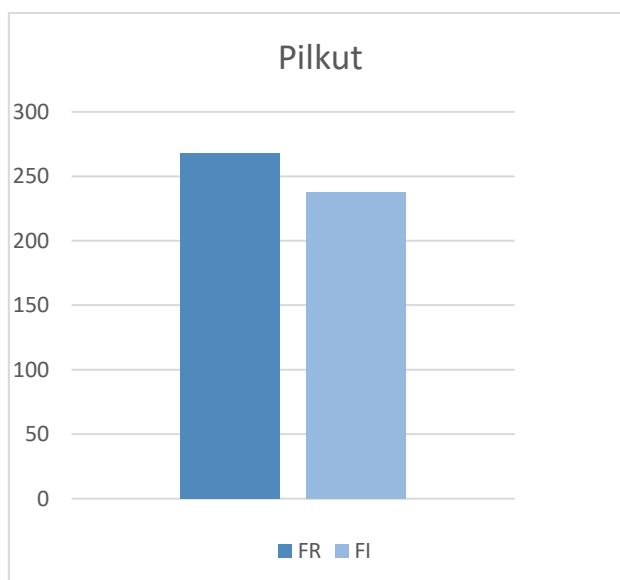
7.1. Virkkeiden pituus ja välimerkit

Odotusteni mukaisesti suomennosten pituus vaihteli paljon ranskalaiseen alkuperäistekstiin verrattuna. Ranskankielisen korpuksen virkkeet olivat keskimäärin 78 sanan pituisia, kun taas suomenkielisen korpuksen virkkeiden keskimääräinen pituus oli 58 sanaa. Keskimäärin suomenkieliset virkkeet olivat siis 26 prosenttia lyhempiä kuin ranskankieliset virkkeet. Tähän voi olla monia syitä, kuten aiemmin mainitsemani suomen kielen agglutinatiivisuus sekä muut suomen kielen erityispiirteet. Varsinaisia sisällöllisiä poistoja oli suomennoksessa hyvin vähän (7 kappaletta). Suni kertoi haastatteluissaan pyrkivänsä säilyttämään Proustin teoksen alkuperäisen rakenteen: ”Olen silti säilyttänyt suomennoksessa uskollisesti Proustin rakenteen enkä ole pilkkonut mitään, vaikka lauseiden katkaiseminen olisi tehnyt hyvää välillä.” (Kärki, 2007)

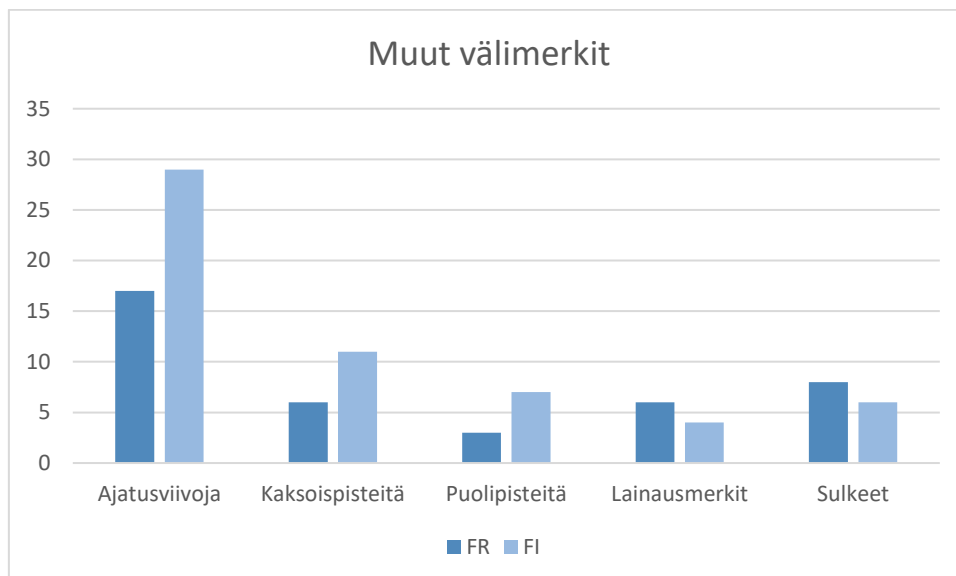
Jos sanamäärän sijaan keskitymmekin virkkeiden sisältöön, voidaan todeta, että Suni oli noudattanut periaatettaan (Kärki, 2007; Karhu, 2007) olla katkomatta Proustin pitkiä virkkeitä. Vaikka pitkien virkkeiden jakaminen useampiin päävirkkeisiin olisi usein ollut helpoin tapa parantaa käännöksen luettavuutta, Sunin ratkaisu säilyttää alkuperäinen virkepituus tarjoaa suomalaislukijalle mahdollisuuden tutustua Proustin polveilevaan ja ajatusvirtamaiseen kirjoitustyyliin.

Välimerkkejä lisäämällä Suni kuitenkin halusi tarjota lukijalle omien sanojensa mukaan ”hengähdystaukoja”: ”Oli todella haastavaa saada ne [virkkeet] sujumaan suomeksi, yhtään en pilkkonut. Käänsin aivan uskollisesti, mitä nyt lisäilin esimerkiksi puolipisteitä, jotta lukija saisi edes vähän hengähdystaukoja.” (Karhu, 2007) Tässä analyysissä otin huomioon seuraavat välimerkit: pilkku, kaksoispiste, puolipiste, lainausmerkit, sulkeet ja ajatusviiva. Suomennos sisälsi ranskankieliseen korpukseen verrattuna selkeästi enemmän ajatusviivoja, kaksoispisteitä ja puolipisteitä. Suomennoksessa välimerkkejä ei ole kuitenkaan vain systemaattisesti lisätty, vaan niitä on usein myös vähennetty tai merkkejä on vaihdettu: suomennos sisälsi vähemmän pilkkuja, lainausmerkkejä ja sulkeita kuin alkuperäinen ranskankielinen teksti (ks. taulukko 1 & 2). Esittelen seuraavaksi, miten muutokset välimerkkien käytössä vaikuttavat suomennoksen virkerakenteeseen ja luettavuuteen.

Taulukko 1: Pilkut

Taulukko 2: Muut välimerkit

7.1.1. Pilkut

Pilkku on eniten käytetty välimerkki ja myös monipuolisin. Osmo Ikolan (2001) mukaan ”oikeisiin kohtiin sijoitetut pilkut helpottavat usein ratkaisevasti tekstin ymmärtämistä”. (Ikola, 2001: 193) Toisaalta väärä pilkutus voi vaikeuttaa tekstin luettavuutta ja aiheuttaa jopa väärinkäsityksiä. Ranskankielisestä korpuksesta löytyi yhteensä 268 pilkkua ja suomennoksessa niitä oli puolestaan 238 kappaletta eli keskimäärin noin 11 prosenttia vähemmän kuin alkuperäisessä (ks. taulukko 1). Reilussa puolessa tapauksista pilkkuja oli vähennetty, kun taas 17 virkkeessä pilkkuja oli lisätty käännökseen. Vaikuttaisi siltä, että kun alkuperäisteksti sisälsi hyvin vähän pilkkuja (1–3 kappaletta), suomentaja on lisännyt niitä. Näissä tapauksissa pilkkuja on lisätty suomennokseen noin 1–4 kappaletta. Toisaalta kun pilkkuja on alkuperäistekstissä runsaasti (6–17 kappaletta), pilkkuja on usein vähennetty tai niistä osa on korvattu toisella välimerkillä tai konjunktioilla.

Pilkkujen määrien muutoksia selittävät osin myös kahden kielen eroavat pilkkusäännöt: Jean-Michel Kalmbachin (2017) mukaan ranskassa pilkku vastaa usein taukoa tai melodian muutosta eli se ilmaisee puheen painoa tai intonaatiota, kun taas suomessa pilkulla erotetaan systemaattisesti virkkeen eri osat – päälauseet, suoran esityksen ja johtolauseen, sivulauseet päälauseesta sekä alisteiset sivulauseet hallitsevista sivulauseista. Tämän lisäksi pilkulla voidaan erotella rinnasteisia sanoja ja sanajonoja sekä irrallisia ilmauksia kuten huudahduksia, puhutteluja, välihuomautuksia ja selittäviä lisäyksiä. (Ikola, 2001: 193–197; Itkonen & Maamies, 2007: 16–20) Myös Osmo Ikola

korostaa suomen pilkkusääntöjen rakenteellista perustaa: ”Vaikka [suomen kielen] pilkut usein sattuvatkin yhteen taukojen kanssa, niin periaatteessa suomen pilkkusäännöt pohjautuvat kieliopillisiin seikkoihin.” (Ikola: 2001: 193) Tapa käyttää pilkkuja vaihtelee siis kielestä toiseen, jolloin kääntäjä päätyy yleensä noudattamaan kohdekielen pilkkunormeja, jotta tekstistä tulisi hyväksyttävämpi.

Pilkkuja on siis lisätty ja vähennetty aineistossa todennäköisesti monista eri syistä. Esimerkiksi seuraavassa esimerkissä pilkkuja on vähennetty ja yksi korvattu *tai*-rinnastuskonjunktioilla ehkäpä tekstin katkonaisuuden välttämiseksi:

Mais qu’un bruit, qu’une odeur, déjà entendu ou respirée jadis, le soient de nouveau, à la fois dans le présent et dans le passé [...] LT 24, s. 270

Mutta jos jo ennen kuultu ääni **tai** aikaisemmin hengitetty tuoksu syntyy uudestaan, samanaikaisesti menneisyyteen ja nykyisyyteen [...] KT 24, s. 220 ⁸

Alkuperäinen virke on pilkkujen ja lyhyiden sanajonojen rytmittämä. Suomenkielisestä käännöksestä puuttuu tämä rytmikäs, hieman katkonainen kerronta, mutta toisaalta se on selkeämpi ja suomalaislukijalle helppolukuisempi. Esimerkiksi alkuperäisen virkkeen pilkulla erotettu irrallinen lisämääräite, ns. appositio ”déjà entendu ou respirée jadis” on suomennoksessa sulautettu tekstiin adjektiiviattribuuteiksi pääsanojen yhteyteen: ”ennen kuultu ääni tai aikaisemmin hengitetty tuoksu”. Tässä *tai*-konjunktio ilmaisee pilkkua selkeämmin vaihtoehtoisuutta ja korostaa virkkeen hypoteettisuutta. Suomennoskorpuksessa osa pilkuista on myös usein korvattu *ja*-konjunktioilla, mikä selittää lisättyjen *ja*-konjunktioiden suuren määrän suomennoksessa. [Kerron alistuskonjunktioista tarkemmin luvussa 7.3.2.]

Useimmat pilkkumuutokset johtuivat kuitenkin suomen kielen poikkeavista pilkkusäännöistä. Pilkkunormien erot näkyvät hyvin seuraavassa esimerkissä, jossa ajanmääre ”toute la journée” on ranskankielisessä lähdetekstissä erotettu pilkulla, mutta suomennoksessa se on liitetty osaksi päälauseetta. Suomessa puolestaan relatiivipronominilla (tässä: *joka*) alkava relatiivilause erotetaan päälauseesta pilkulla, kun taas ranskassa relatiivilause yhdistyy usein päälauseeseen ilman pilkkua (riippuen

⁸ Kaikki alleviivaukset, lihavoinnit ja korostukset esimerkeissä ovat minun tekemiäni.

siitä, millainen rytmi tekstiin halutaan). Tässä esimerkissä suomennos siis noudattaa kohdekielen normeja:

Toute la journée, dans cette demeure un peu trop campagne qui n'avait l'air que d'un lieu de sieste entre deux promenades ou pendant l'averse [...] LT 1, s. 65

Kokonainen päivä siinä liiankin maalaismaisessa talossa, joka näytti sopivan vain lepäilyyn kahden kävelyretken välissä tai rankkasateen aikana [...] KT 1, s.5

Tiettyjen keskeisten kielinormien noudattaminen on välttämätöntä, jotta käännös olisi hyväksyttävä myös kohdekulttuurissa. (Tourey, 1980: 55–56) Tällä on suora yhteys käännöksen luettavuuteen: suomalainen lukija on tottunut jaksottamaan virkkeet tietyllä tavalla ja pilkkujen ”tuttu” sijainti auttaa virkkeen rakenteen hahmottamisessa.

7.1.2. Kaksoispiste ja puolipiste

Kaksoispiste ilmaisee tekstissä, että sitä seuraava lause sisältää perustelun, päätelmän, seurauksen tai selityksen aiemmin sanottuun. Sitä voi seurata myös luettelo, tarkennus tai suora lainaus. (Ikola, 2001: 192) Käännöskorpus sisälsi yhteensä yksitoista kaksoispistettä, kun taas alkuperäistekstissä niitä oli vain kuusi eli puolet vähemmän (ks. taulukko 2). Seuraava esimerkki kuvaa hyvin, miten lisätty kaksoispiste helpottaa käännöksen luettavuutta osoittamalla lauseiden välisen loogisen suhteen:

”Il n'en avait plus été de même dans les trois souvenirs que je venais d'avoir et où au lieu de me faire une idée plus flatteuse de mon moi j'avais au contraire, presque douté de la réalité actuelle de moi.” LT 27, s. 271

”Aivan toisin oli käynyt kolmen äskeisen muistoni kanssa: sen sijaan että ne olisivat antaneet minulla omasta minästäni imartelevamman kuvan olin päinvastoin melkein joutunut epäilemään koko minäni nykyistä todellisuuspohjaa.” KT 27, s. 221

Tässä käännöksessä kaksoispiste jakaa virkkeen tehokkaasti kahteen osaan, jossa ensimmäinen lause esittää väitteen ja kaksoispistettä seuraava lause selittää sen. Tällainen selkeä rakenne helpottaa tekstin ymmärtämistä.

Puolipiste on pilkkua vahvempi erotusmerkki, jonka tehtävä on erottaa virkkeiden veroisia ilmauksia, joilla on selkeä yhteys. (Ikola, 2001: 192–193) Yleisistä

uskomuksesta huolimatta se ei korvaa kaksoispistettä, vaan muistuttaa enemmänkin pistettä. (Itkonen & Maamies, 2007: 20–21) Käännöskorpuksessa oli käytetty 10 puolipistettä, alkuperäistekstissä vain kolmea. Sunille, joka halusi pysyä uskollisena Proustin alkuperäiselle virkerakenteelle (Kärki, 2007; Karhu, 2007), puolipiste oli varmasti hyvä vaihtoehto tekstin rytmittämiseen ja mahdollisti virkkeen jaottelun katkaisematta sitä. Hän kuvasikin käännösprosessia seuraavasti: ”Käänsin aivan uskollisesti, mitä nyt lisäilin esimerkiksi puolipisteitä, jotta lukija saisi edes vähän hengähdystaukoja.” (Karhu, 2007)

Seuraavaan esimerkkiin Suni on lisännyt sekä puolipisteen että kaksoispisteen. Kyseinen ratkaisu rytmittää virkettä, selkeyttää sen rakennetta ja korostaa sen eri osien yhteyksiä:

”Je venais de comprendre pourquoi le Duc de Guermantes dont j’avais admiré en regardant assis sur une chaise combien il avait peu vieilli bien qu’il eût tellement plus d’années que moi au-dessous de lui, dès qu’il s’était levé et avait voulu se tenir debout avait vacillé sur des jambes flageolantes comme celles de ces vieux archevêques sur lesquels il n’y a de solide que leur croix métallique et vers lesquels s’empressent des jeunes séminaristes gaillards, et ne s’était avancé qu’en tremblant comme une feuille, sur le sommet peu praticable de quatre-vingt-trois-années, comme si les hommes étaient juchés sur de vivantes échasses, grandissant sans cesse, parfois plus hautes que des clochers, finissant par leur rendre la marche difficile et périlleuse, et d’où tout d’un coup ils tombaient. ” LT 44, s.470

”Nyt ymmärsin, miksi Guermantesin herttua, jota olin katsellut istumassa tuolissa ihailen sitä miten vähän hän oli vanhentunut, vaikka hänellä oli niin paljon enemmän vuosia alapuolellaan kuin minulla, oli horjunut vapisevilla jaloillaan heti noustessaan ylös ja yrittäessään seistä pystyssä, miksi hän oli näyttänyt vanhalta arkkipiispalta, jolla ei ollut hilpeiden pappiskokelaiden hyörinässä muuta tukipistettä kuin metalliristinsä; minä ymmärsin, miksi hän vapisi kuin haavanlehti lähtiessään etenemään kahdeksankymmenenkolmen vuotensa epämurkavalla huipulla; minusta tuntui kuin kaikki ihmiset olisivat kyhjäntäneet elävillä puujaloilla jotka koko ajan kasvoivat, joskus korkeammiksi kuin kirkontornit, tehden lopulta heidän kävelynsä vaivalloiseksi ja vaaralliseksi, puujaloilla joiden päältä he yhtäkkiä suistuivat.” KT 44, s. 432–433 [alleviivaaminen ja lihavointi minun]

Käännökseen lisätty puolipiste jakaa pitkän virkkeen kahteen osaan, joiden rinnasteisuutta korostaa vielä verbin ”ymmärsin” toistaminen. Virkkeen lopussa kertoja paljastaa, mitä on oivaltanut, ja tämä rakenne selkiytyy suomentajan lisäämän kaksoispisteen ansiosta. Kyseisen oivalluksen – elämän muistuttamisen puujaloilla kävelyä – korostaminen kaksoispisteen avulla on sopiva ratkaisu myös siksi, että puujaloista muodostuu lopulta tärkeä metafora, joka päättää teoksen ja näinollen myös koko kirjasarjan. Kirjan lopussa kertoja nimittäin kauhistelee omien ”puujalkojensa” pituutta eli eletyn elämänsä pituutta ja toisaalta menneisyyden kaukaisuutta, mikä innoittaa häntä kirjoittamaan kirjansa loppuun.

7.1.1. Lainausmerkit, sulkeet ja ajatusviivat

Lainausmerkkien tehtävä on erottaa siteeraukset, eli toisen puheen tai kirjoituksen, muusta tekstistä. Lainausmerkkejä käytetään myös sanoissa tai sanaliitoissa, jotka eivät ole yleiskielen mukaisia tai joita on käytetty poikkeavassa merkityksessä (esim. ironia). (Ikola, 2001: 199–200) Koska lainausmerkit ilmenevät aina pareittain, laskin lainausmerkkiparin aina yhdeksi tapaukseksi. Käännöskorpus sisälsi yhteensä 4 lainausmerkkiparia ja lähdeteksti 6 lainausmerkkiparia (ks. taulukko 2). Syy lainausmerkkien vähenemiseen oli useimmiten suomentajan vaihdos suorasta lainauksesta epäsuoraan, kuten esimerkiksi seuraavassa käännöksessä:

”Et ne la trouvant pas j’avais appelé : « Albertine » croyant que mon amie défunte était couchée auprès de moi [...]” LT 12, s. 67

”Ja kun en ollut löytänyt sitä, olin kutsunut Albertinea luulleen edesmenneen ystävättäreni lepäävän vieressäni [...]” KT12, s. 7

On vaikea sanoa, miksi kääntäjä on halunnut tässä kohtaa vaihtaa suoran lainauksen epäsuoraan, mutta mahdollisesti hän on ajatellut tekstin olevan sujuvampi ilman erillistä lainausmerkein ympäröityä sitaattia. Kieltämättä yhden sanan repliikki on suomeksi ehkä luontevampaa ilmaista epäsuorasti ilman lainausmerkkejä. Käännöksessä huudahduksen ”Albertine” yllättävyys korostuu kuitenkin vähemmän ja virkkeen rytmi on hieman muuttunut alkuperäisestä.

Sulkeilla voidaan eristää tekstistä irrallinen virke tai virkkeen osa, joka ei liity kiinteästi tekstiin. (Ikola, 2001: 198; Itkonen & Maamies, 2007: 23) Koska sulkeet ilmenevät tekstissä aina pareittain, laskin kaksi suljetta aina yhdeksi tapaukseksi. Sulkeita löytyi

käännöksestä aavistuksen vähemmän kuin lähdetekstissä: yhteensä 8 sulkuparia lähdetekstissä ja 6 sulkuparia suomennoksessa (ks. taulukko 2). Seuraavassa esimerkkivirkkeessä, jossa virkerakenne on varsin monimutkainen, suomentaja on vähentänyt sulkeiden määrää ja jaotellut virkkeen uudella tavalla:

”Au fur et à mesure que M. de Charlus s’était alourdi, Robert (et sans doute il était infiniment plus jeune mais on sentait qu’il ne ferait que se rapprocher davantage de cet idéal avec l’âge), comme certaines femmes qui sacrifient résolument leur visage à leur taille et à partir d’un certain moment ne quittent plus Marienbad (pensant que, ne pouvant garder à la fois plusieurs jeunesses, c’est encore celle de la tournure qui sera le plus capable de représenter les autres), était devenu plus élancé, plus rapide, effet contraire d’un même vice.” LT 7, s. 66

”Sitä mukaan kuin paroni de Charlus vuosien varrella tanakoitui, Robert taas (olihan hän tietenkin paljon nuorempi, mutta hänestä vaistosi että hän ikääntyessään vain lähestyisi tilannetta, kuten eräät naiset, jotka päättävät uhrata kasvonsa vartalolleen eivätkä tietyn hetken jälkeen hievahdakaan Marienbadista ajatellen, että kun monentyypistä nuorekkuutta ei kykene säilyttämään, hoikkuudella pystyy parhaiten korvaamaan muut) oli käynyt solakammaksi ja vikkellämmäksi – yhteisellä paheella oli siis ollut häneen vastakkainen vaikutus.” KT 7, s.6

Lähdetekstissä päälauseen ”Robert était devenu plus élancé, plus rapide” katkaisee kiilaavan sivulauseen lisäksi kaksi lisähuomautusta sulkeissa, jolloin virkkeen pääsanoman erottaminen voi olla lukijalle haastavaa. Suomennoksessa nämä sivujuonteet on koottu yksien sulkeiden alle, jolloin sulkeiden ulkopuolelle jää vain päälause: ”Robert taas oli käynyt solakammaksi ja vikkellämmäksi”. Käännöksessä osittain menetetään alkuperäinen kerrontarytmi, jossa kertojan ”nokkelat sanailut” tauottavat kerrontaa. Toisaalta suomennos on helppolukuisempi ja rakenteeltaan selkeämpi.

Ajatusviivaa käytetään kahden virkkeen välissä, kun siirrytään uuteen asiaan tai kun virkettä seuraa jotakin odottamatonta. Ajatusviiva voi ilmetä myös virkkeen keskellä erottamassa irrallista virkettä tai virkkeen osaa. Lisäksi sitä käytetään silloin, kun esitys katkeaa tai kun tekstistä on jätetty jokin osa pois. (Itkonen, 2007: 21–23; Ikola, 2001: 198–199) Käännöskorpus sisälsi yli kaksi kertaa enemmän ajatusviivoja – yhteensä 29 kappaletta – kuin lähdeteksti, josta löytyi yhteensä 17 ajatusviivaa (ks. taulukko 2).

Ajatusviiva vaikuttaisi puolipisteen tapaan olevan suomentajan keino jaksottaa pitkiä virkkeitä ja selkeyttää niiden rakennetta välttämällä niiden katkomista täysin erillisiksi virkkeiksi.

Seuraavassa esimerkissä Proust onnistuu yhdistämään kaksi virkkeen eri osaa toiston avulla: ”dans une matière” toistuu sekä virkkeen alussa että lopussa. Suomennoksessa kyseinen sana taipuu eri sijamuodoissa (materiaalista, materiaalin), jolloin samanlaista koheesiota ei synny. Toiston sijaan suomentaja onkin käyttänyt ajatusviivaa, mistä syntyy mielikuva aivan kuin muistoihin vajonnut kertoja yhtäkkiä havahtuisi nykyhetkeen:

”Car j’en devrais exécuter les parties successives dans une matière qui serait bien différente de celle qui conviendrait aux souvenirs de matins au bord de la mer ou d’après-midi à Venise, si je voulais peindre ces soirs de Rivebelle où dans la salle à manger ouverte sur le jardin la chaleur commençait à se décomposer, à retomber, à déposer, où une dernière lueur éclairait encore les roses sur les murs du restaurant tandis que les dernières aquarelles du jour étaient encore visibles au ciel, dans une matière distincte, nouvelle, d’une transparence, d’une sonorité spéciales, compacte, fraîcheissante et rose. ” LT 16, s. 268

”Sillä minä joutuisin rakentamaan peräkkäiset jaksot kunkin eri materiaalista, ja minun pitäisi löytää jotain aivan omanlaistaan, jotain muuta kuin se mikä sopi muistoihin aamuista meren rannalla tai iltapäivistä Venetsiassa, jos haluaisin kuvailla iltoja Rivebellessä, missä puutarhaan antavassa ruokasalissa helle alkoi hajota, laskea, saostua, ja missä illankajo valaisi ruusut ravintolan seinillä, kun päivän viimeiset akvarellit vielä näkyivät taivaalla – sen materiaalin tuli olla erilaista, uutta, erityisen kuulakasta ja soivaa, tiivistä, viilentävää ja ruusunpunaista.” KT 16, s. 217

Lisätty ajatusviiva myötäilee tekstin alkuperäistä rytmiä, mutta samalla helpottaa suomalaislukijaa ymmärtämään virkkeen monipolvista rakennetta. Samalla tavalla luettavuutta helpottaa seuraava käännössiirtymä, jossa erillinen lisähuomautus on eristetty ajatusviivoilla muusta tekstistä:

”Tant de fois, au cours de ma vie la réalité m’avait déçu parce qu’au moment où je la percevais mon imagination qui était mon seul organe pour jouir de la beauté

ne pouvait s'appliquer à elle, en vertu de la loi inévitable qui veut qu'on ne puisse imaginer que ce qui est absent. ” LT 20, s. 269

”Miten monta kertaa elämäni aikana todellisuus oli tuottanut minulle pettymyksen, koska hetkellä jolla sen havaitsin mielikuvitukseni – ainoa elimeni jolla saatoinkin nauttia kauneudesta – ei saanut siitä otetta, ja syynä oli järkkymätön laki, että mieleemme pystyy kuvittelemaan vain sellaista mikä on poissa.” KT 20, s. 219

Tällaisia vain pilkulla erotettuja, irrallisia lisäyksiä ja tarkennuksia löytyi lähdetekstistä paljon ja ne on hyvin usein suomennoksessa edellisen esimerkin tapaan erotettu päälauseesta ajatusviivoilla. Erittäin pitkissä virkeissä ajatusviivoja on voitu lisätä useampiakin virkkeen rakenteen selkeyttämiseksi (esimerkiksi virke 35 ks. liite 1). Toisaalta Itkonen ja Maamies kehottavat välttämään ajatusviivan liiallista käyttämistä. Etenkin ajatusviivan runsas käyttö irrallisten lisäysten yhteydessä tekee tekstistä Itkosen ja Maamiehen mukaan ”helposti levottoman näköisen”. (Itkonen & Maamies, 2007: 21–22) Toisaalta voidaan kysyä, onko tällainen ”levoton kirjoitustyyli” osa Proustille ominaista kerrontaa, jonka suotakoon näkyä myös käännöksessä.

7.2. Sanajärjestyksen muutokset

Sanajärjestysmuutoksia löytyi korpuksesta yhteensä 50 kappaletta. Sanajärjestyksestä oli muutettu yhteensä 24 käännösvirkkeessä eli yli puolet käännösvirkeistä sisälsivät sanajärjestysmuutoksia. Näillä sanajärjestysmuutoksilla on pystytty helpottamaan pitkien virkkeiden luettavuutta. Välillä sanajärjestysmuutosten analyysi oli haastavaa johtuen ranskan- ja suomenkielen hyvin erilaisista ilmaisutavoista. Tämä johtaa väistämättä sanajärjestyksen muutoksiin jo pelkästään siksi, että ranskassa esimerkiksi adjektiivi on usein substantiivin perässä kun taas suomessa se on aina substantiivin edellä. Lisäksi ilmaisut voivat olla rakenteeltaan hyvin erilaisia, jolloin virkkeen eri osioiden vertailu kahden kielen välillä voi olla vaikeaa. Esimerkiksi lauserakenne ”surtout depuis la faveur dont jouissent les exercices physiques” (LT 10, s. 67) [*suom. etenkin siitä suosiosta lähtien, josta ruumiinharjoitukset nauttivat] taipuu huonosti suomen kieleen, joten ilmaisu on käännetty luovasti: ”etenkin nykyään, kun ruumiinharjoitukset ovat kovasti muodissa” (KT 10, s. 7). Olenkin tässä analyysissä ottanut huomioon lähinnä sellaiset sanajärjestysmuutokset, jotka ovat mielestäni merkittäviä ja tarkoituksenmukaisia. Siis sellaisia, joilla on nimenomaan vaikutus kohdetekstin luettavuuteen.

Jo kirjan ensimmäinen virke haastaa kääntäjänsä pituudellaan ja monimutkaisella rakenteellaan. Kyseessä on 172 sanan pituinen virke, jossa kertoja kuvaa tätinsä maalaistaloa Combrayssa ja näkymää sen ikkunasta:

Toute la journée, dans cette demeure un peu trop campagne qui n'avait l'air que d'un lieu de sieste entre deux promenades ou pendant l'averse, une de ces demeures où chaque salon a l'air d'un cabinet de verdure, et où sur la tenture des chambres les roses du jardin dans l'une, les oiseaux des arbres dans l'autre, vous ont rejoints et vous tiennent compagnie – isolés du moins – car c'étaient de vieilles tentures où chaque rose était assez séparée pour (A) qu'on eût pu (B) si elle avait été vivante (C) la cueillir, chaque oiseau le mettre en cage et l'apprivoiser, sans rien de ces grandes décorations des chambres d'aujourd'hui où (1) sur un fond d'argent, (2) tous les pommiers de Normandie sont venus se profiter en style japonais pour halluciner les heures que vous passez au lit ; (3) toute la journée, je la passais dans ma chambre qui donnait sur les belles verdure du parc et les lilas de l'entrée, (4) les feuilles vertes de grands arbres (5) au bord de l'eau, (6) étincelants de soleil, (7) et la forêt de Méséglise. LT 1, s. 65

Suni itse kommentoi ensimmäisen virkkeen kääntämistä seuraavasti: ”Virke on suomeksi lähes mahdoton, sillä predikaatti tulee vastaan hyvin myöhään. Annoin sen olla siellä kaukana, mutta sitten muutin alkua hieman. Kirjassa on monta kohtaa, joihin olen kokeillut milloin mitäkin.” (Karhu, 2007) Verratessa lähdetekstiä Sunin suomennokseen, voimme havaita, että virkkeen sanajärjestys on aavistuksen muuttunut:

Kokonainen päivä siinä liiankin maalaismaisessa talossa, joka näytti sopivan vain lepäilyyn kahden kävelyretken välissä tai rankkasateen aikana, talossa missä jokainen salonki muistuttaa puutarhamajaa ja missä makuuhuoneen tapettien ruusut tarhassaan ja linnut oksillaan melkein tulevat luo seuraa pitämään – kauas maailmasta – sillä noiden vanhojen tapettien jokainen ruusu oli niin selkeästi piirretty että (B) elävänä (A) sen olisi helposti (C) poiminut ja jokaisen linnun olisi voinut panna häkkiin ja kesyttää; niissä ei ollut mitään nykyisten makuuhuoneiden näyttävistä koristeluista, (2a) joissa Normanidian omenapuut piirtyivät japanilaisittain (1) hopeiselle taustalle (2b) tuodittaen vuoteellaan lepäävän melkein aistiharhaan; (3) kokonaisen päivän minä vietin huoneessani,

j jonka ikkunasta näki kauniina viheriöivän puiston ja portinpielessä kukkivat syreenit, (5) veden äärellä (6) auringossa kimaltelevat (4) suurten puiden lehdet (7) sekä Méséglisen metsän. KT 1, s.5

Proustin lause "qu'on eût pu si elle avait été vivante la cueillir" (A-B-C) [suom. *olisi voinut, jos se olisi ollut elävä, sen poimia] on vaihtunut suomennoksessa muotoon "elävänä sen olisi helposti poiminut" (B-A-C). Suomentaja onkin korvannut irrallisen kiilalauseen [*jos se olisi ollut elävä] lauseenvastikkeella "elävänä", jolloin sivulauseen keskelle ei tule katkosta. Tämä tekee suomenkielisestä ilmaisusta myös kieliopillisesti hyväksyttävämmän. Mielestäni lause onkin näillä muutoksilla yhtenäisempi ja helpommin luettava.

Kuten voimme havaita, myös saman virkkeen loppuosan sanajärjestys 1-2-3-4-5-6-7 on muuttunut muotoon 2a-1-2b-3-5-6-4-7. Siinä suomentaja on aloittanut sivulauseen paikkamäärittteen sijaan subjektilla ("Normandian omenapuut"). Myös predikaatti ("piirtyivät") tulee sivulauseen alkuun, mikä voi helpottaa sivulauseen hahmottamista. Lisäksi suomentaja on siirtänyt virkkeen toisen kiilaavaan lisäyksen « au bord de l'eau », minkä seurauksena kaikki subjektin "lehdet" attribuutit nivoutuvat yhteen ilman katkosta ("auringossa kimaltelevat suurten puiden"). Kaikki nämä ratkaisut helpottavat muuten rakenteeltaan vaikean ja monipolvisen virkkeen ymmärtämistä. Suni on kuitenkin säilyttänyt alkuperäisen virkkeen pituuden ja makrorakenteen, jolloin Proustin tyyli on täysin tunnistettavissa muutoksista huolimatta.

Sunin yleisenä strategiana on mahdollisesti ollut juurikin subjektin ja predikaatin siirtäminen lähemmäs lauseen alkua, jolloin lauseen pääsanoman erottaminen Proustin runsaiden määritteiden, attribuuttien ja kiilalauseiden keskeltä olisi helpompaa. Tällaisia tapauksia oli useita. Esimerkiksi seuraavassa esimerkissä predikaatti "olin katsellut" on siirretty pitkäkhkön paikanmäärittteen ("Pariisi-kotimme aurinkoiselta pihalta") eteen:

Ainsi jadis, par exemple le jour où je devais aller pour la première fois chez la Princesse de Guermantes, (1) de la cour ensoleillée de notre maison de Paris (2a) j'avais (3) paresseusement (2b) regardé (4) à mon choix, tantôt la place de l'Église à Combray, ou la plage de Balbec, [...] LT 26, s. 270-271

Niinpä minä kauan sitten, esimerkiksi päivänä jolloin olin ensimmäistä kertaa menossa Guermantesin ruhtinattaren luo, (2ab) olin katsellut (1) Pariisi-kotimme

aurinkoiselta pihalta (3) laiskasti (4) valikoiden milloin Combrayn kirkonaukiota,
milloin Balbecin rantaa, [...] KT 26, s. 220

Kun pääverbi on siirretty lähemmäs virkkeen alkua, lukija saa nopeammin käsityksen virkkeen sisällöstä. Näin pienilläkin muutoksilla voidaan helpottaa suomennoksen luettavuutta.

Toinen selkeä sanajärjestysmuutoksien seuraus on kiilalauseiden ja erillisten määritteiden vähentyminen. Seuraavassa käänkösvirkkeessä kiilalause "comme il aimait qu'on ne le vît ni entrer, ni sortir" on siirretty aivan virkkeen loppuun:

"Il avait l'habitude d'aller dans certains mauvais lieux où comme il aimait qu'on ne le vît ni entrer, ni sortir, il s'engouffrait pour offrir aux regards malveillants de passants hypothétiques le moins de surface possible, comme on monte à l'assaut."
LT 8, s. 66–67

"Robertilla oli tapana käydä eräissä elostelupaikoissa, joihin hän suorastaan syöksyi sisään antaakseen mahdollisten ohikulkijoiden pahansuoville katseille mahdollisimman vähän kohdistumispintaa, niin kuin tehdään hyökkäykseen rynnistäessä, sillä hän ei halunnut että kukaan näki hänen menevän sellaisiin paikkoihin eikä lähtevän niistä." KT 8, s. 6

Kun kiilaava lause on poistettu, relatiivinen sivulause ("joihin hän suorastaan syöksyi...") siirtyy heti päälauseen perään, mikä helpottaa virkkeen pääsanoman ymmärtämistä. Myös virkkeen tietorakenne on nyt loogisempi: loppuun siirretty kiilalause selittää edellä esitettyä toimintaa eli elostelupaikkoihin syöksymistä.

Seuraavassa esimerkissä kiilalause on erotettu muusta virkkeestä ajatusviivoilla. Kiilalauseesta on nokkelasti päästy eroon tiivistämällä virkkeen substantiivin määritteen "à un point qu'il n'avait jamais eu" suomeksi muotoon "ennennäkemätön" ja sen on sulautettu osaksi sivulauseetta. Näin alun perin kiilaava lisähuomautus siirtyy virkkeen loppuun:

" (1) Sa vie ne l'avait pas épaissi, alenti, comme M. de Charlus mais tout au contraire, mais opérant en lui un changement inverse lui avait donné l'aspect désinvolte d'un officier de cavalerie (2) – et bien qu'il eût donné sa démission au moment de son mariage – (3) à un point qu'il n'avait jamais eu. " LT 6, s.66

”(1a) Elämä ei ollut tehnyt hänestä lihavaa ja hidasliikkeistä niin kuin paroni de Charlusista, vaan se oli saanut hänessä aikaan päinvastaisen muutoksen, kehittänyt hänelle (3) ennennäkemättömän (1b) huolettoman ratsuväenupseerin olemuksen (2) – vaikka hän olikin naimisiin mentyään eronnut palveluksesta.”
KT 6, s.6

Mielestäni pienilläkin sanajärjestysmuutoksilla kääntäjä on pystynyt huomattavasti parantamaan käännöksen luettavuutta, kuten edellä esitetyt esimerkitkin osoittavat.

7.3. Lisätyt konjunktiot ja relatiivipronominit

Päätin ottaa alistus- ja rinnastuskonjunktiot sekä relatiivipronominit huomioon tässä tutkimuksessa, koska niillä on yhteys tekstin sidosteisuuteen ja tätä kautta luettavuuteen. Suomen kieliopin (§ 812) mukaan ”konjunktiot ovat taipumattomia sanoja, jotka kytkevät toisiinsa kahta tai useampaa lausetta, lauseketta, sanaa tai sananosaa luoden niiden välille tietyn syntaktisen ja semanttisen suhteen.” Muun muassa Davison & Kantor (1982) mainitsevat erilaisten konnektorien ja konjunktioiden käytön tärkeäksi luettavuuteen vaikuttavaksi tekijäksi. He näkevät konjunktiot ja relatiivipronominit osana eksplisiittistämistä, missä alun perin implisiittisesti esitetyt lauseiden väliset suhteet ilmaistaankin eksplisiittisesti. Eksplisiittistämistä tutkinut Vehmas-Lehto (2001: 227) havaitsi analyysissään, että käännökseen oli lisätty runsaasti liitossanoja ja sidossanoja oli korvattu vahvemmilla. Hänen mielestään nämä muutokset olivat yhteydessä koheesion luomiseen.

7.3.1. Lisätyt rinnastuskonjunktiot

Taulukko 3: Lisätyt rinnastuskonjunktiot

Tässä tutkimuksessa tutkin muutamia suomen kielen yleisimpiä *rinnastuskonjunktioita*: *ja, sekä, eli, tai, mutta, paitsi, vaan, sillä, siis*. Lisäksi otin huomioon liitepartikkelin *-kä* (*eikä, enkä*), joka toimii lauseessa kopulatiivisten (yhdistävien) rinnastuskonjunktioiden tapaan. (Ikola, 2001: 71) Lisätyjä rinnastuskonjunktioita, joille ei siis löytynyt selkeää vastinetta lähdetekstistä, havaittiin suomennoskorpuksesta yhteensä 51 kappaletta. Näistä ylivoimaisesti käytetyin oli *ja*-konjunktio, yhteensä 36 kappaletta. Muita lisätyjä rinnastuskonjunktioita ovat: *tai* (2 kpl), *mutta* (3 kpl), *vaan* (3 kpl), *sillä* (2 kpl), *siis* (1 kpl) ja *eikä/enkä* (4 kpl) (ks. taulukko 3).

Esimerkiksi seuraavassa virkkeessä, jossa Proust on erottanut kaikki virkkeen sisältämät lauseet pilkulla, virkkeen luettavuus on parantunut merkittävästi kääntäjän lisäämillä rinnastuskonjunktioilla (*ja, tai, mutta*), jotka ilmaisevat selkeämmin lauseiden välisiä yhteyksiä. Lisäksi käännökseen on lisätty syytä ilmaiseva alistuskonjunktio *koska*:

”Il languit dans l’observation du présent où les sens ne peuvent la lui apporter, dans la considération d’un passé que l’intelligence lui dessèche, dans l’attente d’un avenir que la volonté construit avec des fragments du présent et du passé auxquels elle retire encore de leur réalité en ne conservant d’eux que ce qui convient à la fin utilitaire, étroitement humaine qu’elle leur assigne.” LT 23, s. 270

”Se [olento] riutuu havainnoidessaan nykyhetkeä, jossa aistit eivät kykene antamaan sille ravintoa, **ja** samoin tarkastellessaan menneisyyttä, jonka äly kuihduttaa, **tai** odottaessaan tulevaisuutta, jonka tahto rakentaa nykyisyyden ja menneisyyden palasista, **mutta** noista palasista se poistaa lopunkin todellisuudentunnun, **koska** säilyttää vain sen mikä sopii ihmisen rajoittuneisiin hyötytarkoituksiin.” KT 23, s. 219–220

Alkuperäisessä versiossa virkettä rytmittää preposition *dans* toisto, mikä helpottaa virkkeen eri osioiden erottelua lukiessa. Suomennettaessa prepositioita ei kuitenkaan ole, joten kääntäjä on käyttänyt niiden tilalla lauseenvastikkeita (*havainnoidessaan, tarkastellessaan, odottaessaan*) ja korostanut lauseiden välisiä suhteita rinnastus- ja alistuskonjunktioilla.

Seuraavassa virkkeessä Proustin lauseiden vyörytys kuvaa hyvin tapahtumien nopeita käännteitä. Virke ei ehkä ole helppolukuisin, sillä lauseet on erotettu lähes yksinomaan pilkuilla (yhteensä 14 kpl):

Robert rougissait, voyait le sourire mélancolique **et** fin de Gilberte, se dépêtrait en l’insultant du gaffeur, rentrait avant sa femme, lui faisait remettre un mot désespéré où il lui disait qu’il avait fait ce mensonge pour ne pas lui faire de peine, pour qu’en le voyant repartir pour une raison qu’il ne pouvait pas lui dire, elle ne crût pas qu’il ne l’aimait pas (et tout cela bien qu’il l’écrivît comme un mensonge était en somme vrai), puis faisait demander s’il pouvait entrer chez elle **et** là, moitié tristesse réelle, moitié énervement de cette vie, moitié simulation chaque jour plus audacieuse, sanglotait, s’inondait d’eau froide, parlait de sa mort prochaine, quelquefois s’abattait sur le parquet comme s’il se fût trouvé mal. LT 14, s. 68

Suomennoksessa pilkkuja on vähennetty ja osa on korvattu *ja*-konjunktioilla:

Silloin Robert punastui **ja** nähdessään Gilberten surumielisen ja ylpeän hymyn alkoi sättiä munauksen tehnyttä naapuria **ja** hankkiutui tästä eroon, riensi kotiin ennen vaimoaan, lähetti tälle epätoivoisen viestin, jossa kertoi valehdelleensa ettei joutuisi aiheuttamaan mielipahaa **ja** ettei vaimo vain luulisi aviomiehensä rakkauden sammuneen, kun tämän oli pakko palata Pariisiin syystä jota ei voinut kertoa (mikä kaikki oli totta, vaikka olikin tarkoitettu valheeksi) **ja** lopulta hän

pyysi kysymään, saisiko tulla vaimonsa luo, missä sitten nyhkytteli osaksi aidosta surusta **ja** osaksi hermostuksesta elämäänsä opittuaan teeskentelemään joka päivä yhä uhkarohkeammin, valeli kasvojaan kylmällä vedellä, puhui lähestyvistä kuolemastaan **ja** joskus jopa lyyhistyi lattialle kuin olisi voinut huonosti. KT 14, s. 8

Kuten jo aiemmin mainitsin, käänköskorpuksessa monet pilkut on korvattu *ja*-konjunktioilla. Onko *ja*-konjunktin runsaampi käyttö osa suomalaista kielinormistoa vai onko kenties Proustin pitkät ja monimutkaiset virkkeet antaneet kääntäjälle aihetta sitoa tekstiä pilkun sijaan rinnastuskonjunktioilla? Tässä esimerkissä lukuisat *ja*-konjunktin voidaan nähdä rytmittävän tekstiä ja jakavan pitkän virkkeen osiin. *Ja* voidaan myös nähdä pilkkua eksplisiittisempänä virkkeen eri osien yhdistäjänä ja rinnastajana. Myös muut suomennokseen lisätyt rinnastuskonjunktiot (*tai, mutta, vaan, sillä, siis, eikä*) selkeästi eksplikoivat alun perin implisiittisesti ilmaistua suhdetta.

7.3.2. Lisätyt alistuskonjunktiot

Taulukko 4: Lisätyt alistuskonjunktiot

Alistuskonjunktio ovat konjunktioita, jotka yhdistävät alisteisen lauseen hallitsevaan lauseeseen (Kielitoimiston sanakirja). Otin analyysissäni huomioon seuraavat alistuskonjunktioita: *jotta, koska, kun, jos, vaikka, kuin, kunnes, jollei, ellei, kunhan, mikäli*. Alistuskonjunktioista jätin kuitenkin huomioimatta *että*-konjunktin, koska se on hyvin yleinen useissa suomalaisissa ilmaisuissa kuten ”siksi, että”, ”niin että” ”sen sijaan että”, ”ilman että”, ”niin pitkään että”, ja niitä löytyikin suomennoksesta suuri määrä.

Mielestäni *että*-konjunktion lisääminen ei suomennoksissa lisännyt merkittävästi tekstin luettavuutta vaan koen sen eräänlaisena pakollisena rakenneosana suomenkielisissä rakenteissa kuten ”sanoin, että”, ”hän vaistosi, että”, ”on totta, että”. *Että* ei myöskään mielestäni sisällä yhtä paljon informaatiota kuin esimerkiksi alistuskonjunktio *koska*. Myös *kuin* liittyy erottamattomana osana useisiin suomenkielisiin ilmaisuihin kuten ”niin kuin”, ”ikään kuin”, ennen kuin”, joten laskin sen osaksi analyysia vain kun se esiintyi yksinään. Suomennoskorpuksesta löytyi yhteensä 19 lisättyä alistuskonjunktioita, joista yleisin oli *kun* (9 kpl) ja *jos* (5 kpl). Muita lisättyjä alistuskonjunktioita olivat *koska* (2 kpl), *vaikka* (1 kpl) ja *kuin* (2 kpl) (ks. taulukko 4).

Konjunktio *kun* vaikuttaisi useassa tapauksessa korvaavan ranskan partisiipin preesenssin (”trouvant”) ja gerundin (”en comparant”), mikä osittain selittää sen suurta määrää:

”Et ne la **trouvant** pas j’aurais appelé : « Albertine » croyant que mon amie défunte était couchée auprès de moi [...]” LT 12, s. 67

”Ja **kun** en ollut löytänyt sitä, olin kutsunut Albertinea luullen edesmenneen ystävästäni lepäävän vieressäni [...]” KT 12, s. 7

” [...] les vases baies vitrées **restant** ouvertes tout en grand sur la digue, sans un seul intervalle, un seul « plein » de verre ou de pierre [...]” LT 29, s. 271-272

” [...] **kun** näköalaikkunat olivat auki suoraan rantakadulle yhtenä lasisena ja kivisenä tilana [...]” KT 29, s. 221

”Or cette cause je la devinais **en comparant** entre elles ces diverses impressions bienheureuses [...]” LT 17, s. 268

”Ja tuota syytä aloin jo aavistella, **kun** vertasin toisiinsa ennenaikaisia hyvinolontunteitani [...]” KT 17, s. 218

Kun-alistuskonjunktioita on kuitenkin myös käytetty selventävänä elementtinä, kuten seuraavassa esimerkissä käy ilmi:

Non pas une figuration de ce clocher, ce clocher lui-même, qui, mettant ainsi sous mes yeux la distance des lieues et des années était venu, au milieu de la lumineuse verdure et d’un tout autre ton, si sombre qu’il paraissait presque seulement dessiné, s’inscrire dans le carreau de ma fenêtre. LT 3, s. 65–66

En tornin kuvaa vaan itsensä tornin, joka suoraan silmieni edessä kertoi taipaleiden ja vuosien jääneen taakse, kun se tunkeutui valoisaan vehreyteen aivan toisensävyyisenä, niin tummana että näytti ikkunani ruudussa melkein pelkältä luonnokselta. KT 3, s. 5

Tässä esimerkissä *kun*-konjunktio korostaa tapahtumien samanaikaisuutta ja kausaalisuhdetta: Torni kertoi vuosien kuluneen, *kun* kertoja näki sen ikkunastaan vehreyden keskellä. Tämä yhteys ei tule aivan niin selkeästi esiin lähdetekstissä, jossa sama informaatio on esitetty implisiittisesti ilman aikaviittausta: "au milieu de la lumineuse verdure et d'un tout autre ton".

Seuraava esimerkki sisältää metaforan, jossa ikkunasta avautuvaa maisemaa kuvataan epäsuorasti tauluna, jossa kaukainen linnan torni näyttää tummansinisellä maalatulta. Kyseinen metafora on muuttunut suomennoksessa vertaukseksi, jossa *kuin*-konjunktio ilmaisee selkeästi, että kyseessä on vain kielikuva eikä oikea taulu:

Je ne regardais en somme tout cela avec plaisir que parce que je me disais : « C'est joli d'avoir tant de verdure dans la fenêtre de ma chambre », jusqu'au moment où dans ce vaste tableau verdoyant je reconnus peint lui au contraire en bleu sombre, simplement parce qu'il était plus loin, le clocher de l'église de Combray. LT 2, s. 65

Oikeastaan minä katselin sitä kaikkea hyvillä mielin vain siksi että saatoin ajatella: "Ihastuttavaa että makuuhuoneen ikkuna on täynnä vehreyttä", kunnes erotin leveänä viheriöivässä taulussa jotakin mikä kaukaisemman sijaintinsa takia oli **kuin** tummansinisellä maalattu, Combrayn linnan torni. KT 2, s. 5

Suomalaislukija pystyy siis näin helpommin tunnistamaan Proustin kielikuvan, jolloin teksti on ymmärrettävämpi, mutta kyseinen muutos voi tietysti samalla vähentää tekstin runollista ilmaisuvoimaa. Myös seuraavassa käännöksessä alun perin metaforisesti ilmaistu musliinikankaan kuvaus on muutettu *kuin*-konjunktioilla vertaukseksi:

Et si je sortais un moment de ma chambre, au bout du couloir, j'apercevais, parce qu'il était orienté autrement, comme une bande d'écarlate, la tenture d'un petit salon qui n'était qu'une simple mousseline mais rouge, et prête à s'incendier si y donnait un rayon de soleil. LT 4, s. 66

Ja jos lähdin hetkeksi huoneestani, huomasin toisessa suunnassa, käytävän päässä, helakanpunaisen kaistaleen pikkusalongin tapettia, joka oli tavallista musliinia mutta punaista ja **kuin** syttymäisillään tuleen, jos siihen osui auringonsäde. KT 4, s. 5

Käännöksessä musliinikangas ei ole ”syttymäisillään tuleen” (prête à s’incendier) kuten lähdetekstissä vaan se on ”*kuin* syttymäisillään tuleen”. Kuin-konjunktio korostaa siis ilmaisun kielikuvallisuutta, mutta se ei suinkaan ole välttämätön. Ehkä suomentaja on kuitenkin halunnut helpottaa lukukokemusta, sillä kyse on kirjan ensimmäisestä sivusta, jonka ensimmäinen yli 150 sanan virke on omiaan harhauttamaan keskittymiskyvyn. Kun tätä seuraa vielä useita metaforia, voi lukijan olla vaikea seurata kerrontaa. Ehkä Suni halusi helpottaa klassikkoteoksen lähestymistä heti ensisivulta.

Viimeisessä esimerkissä *jos*-konjunktin toisto selkeyttää kerrontaa ja ilmaisee ehtoa:

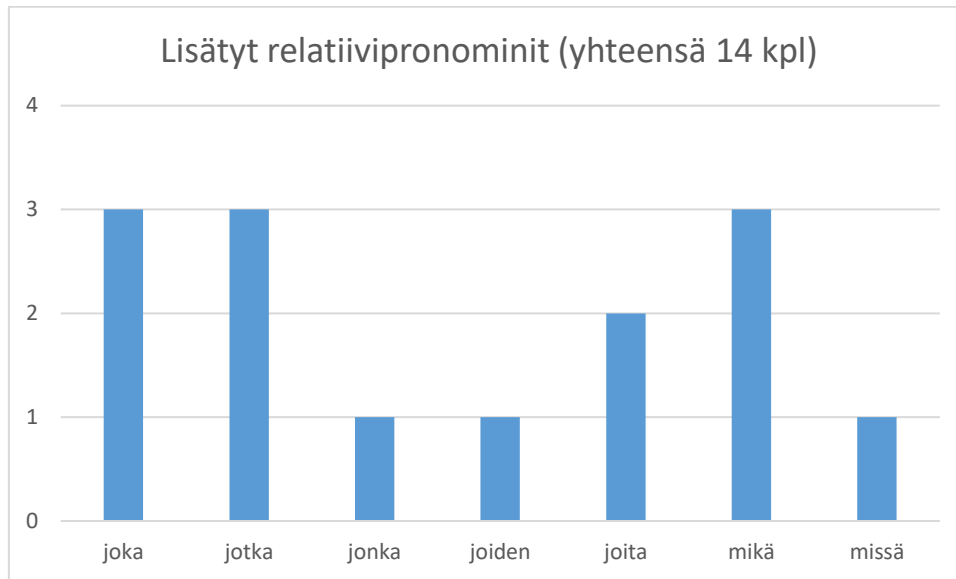
Mais qu’un bruit, qu’une odeur, déjà entendu ou respirée jadis, le soient de nouveau, à la fois dans le présent et dans le passé, réels sans être actuels, idéaux sans être abstraits, aussitôt l’essence permanente et habituellement cachée des choses se trouve libérée et notre vrai moi qui parfois depuis longtemps, semblait mort, mais ne l’était pas entièrement, s’éveille, s’anime en recevant la céleste nourriture qui lui est apportée. LT 24, s. 270

Mutta **jos** jo ennen kuultu ääni tai aikaisemmin hengitetty tuoksu syntyy uudestaan, samanaikaisesti menneisyyteen ja nykyisyyteen, **jos** siitä tulee todellinen ilman että se on läsnäoleva, yliaistillinen ilman että se on abstrakti, vapautuu asioiden tavallisesti kätkeyty pysyväinen olemus ja meidän aito minämme, joka joskus on jo kauan tuntunut kuolleelta vaikka ei olekaan kokonaan kuollut, sillä se herää ja virkoaa saadessaan näin taivaallista ravintoa. KT 24, s. 220

Tässä *jos*-konjunktin toisto helpottaa virkkeen rakenteen ymmärtämistä ja selkeyttää kerrontaa: jos A toteutuu ja jos B toteutuu, tapahtuu C. Tämä voi helpottaa tekstin luettavuutta, joka jo valmiiksi haastaa lukijaa filosofisella pohdiskelullaan ja abstraktilla kielellään. Kaiken kaikkiaan käännökseen lisätyt alistuskonjunktiot selkeyttävät lauseiden välisiä suhteita ja helpottavat näin tekstin ymmärtämistä.

7.3.3. Lisätyt relatiivipronominit

Taulukko 5: Lisätyt relatiivipronominit

Relatiivipronominit viittaavat edellä mainittuun sanaan, sanaryhmään tai lauseeseen (ns. korrelaatti), ja lisäävät näin tekstin sidosteisuutta ja helpottavat sen luettavuutta. Yleisimpiä relatiivipronomenja ovat *joka* ja *mikä*. (Ikola, 2001: 46–48) Koska *joka* ja *mikä* taipuvat yksikössä, monikossa ja kaikissa sijamuodoissa, etsin käännöskorpuksesta lisättyjä relatiivipronomineja *joka*, *jotka*, *jonka*, *joiden*, *jota*, *joita*, *jossa*, *joissa*, *josta*, *joista*, *johon*, *joihin*, *jolla*, *joilla*, *jolta*, *joilta*, *jolle*, *joille*, *jona*, *joina*, *joksi*, *joiksi* sekä *mikä*, *mitkä*, *minkä*, *mitä*, *missä*, *mistä*, *mihin*, *millä*, *miltä*, *mille*, *minä*, *miksi*. Lisättyjä relatiivipronomineja löytyi yhteensä 14 kappaletta, joista eniten oli *joka*- (3 kpl), *jotka*- (3 kpl) ja *mikä*-pronomineja (3 kpl). Lisäksi suomennoskorpukseen oli lisätty seuraavia relatiivipronomineja: *joita* (2 kpl), *jonka* (1 kpl), *joiden* (1 kpl), *missä* (1 kpl) (ks. taulukko 5).

Seuraavassa esimerkissä suomentaja on pyrkinyt parantamaan virkkeen alun luettavuutta lisäämällä relatiivipronominit *jotka* ja *joiden* yhdistämään virkkeen eri osia. Tekstistä on alleviivattu korrelaatit, joihin relatiivipronominit viittaavat:

[...] comme si les hommes étaient juchés sur de vivantes échasses, grandissant sans cesse, parfois plus hautes que des clochers, finissant par leur rendre la marche difficile et périlleuse, et d'où tout d'un coup ils tombaient. LT 44, s. 470

[...] minusta tuntui kuin kaikki ihmiset olisivat kyhjöttäneet elävillä puujaloilla **jotka** koko ajan kasvoivat, joskus korkeammiksi kuin kirkontornit, tehden lopulta

heidän kävelynsä vaivalloiseksi ja vaaralliseksi, puujaloilla joiden päältä he yhtäkkiä suistuivat. KT 44, s. 432–433

Kun virkkeen eri osat linkitetään toisiinsa relatiivipronomineilla, tekstistä tulee sidosteisempi ja yhtenäisempi. Ilman *jotka*-relatiivipronominia voisi esimerkkikäännöksessä jäädä epäselväksi, mikä kasvaa: ihmiset vai puujalat; kun taas ilman lisättyä *joiden*-relatiivipronominia, voisi jäädä epäselväksi viittaako suistuminen kirkontorneihin vai puujalkoihin. Kun virkkeen monitulkintaisuus vähenee, myös väärinymmärrysten mahdollisuus pienenee.

Toisessa virkkeessä suomentaja on lisännyt kaksi pronominia, jotka selkeyttävät tekstiä. Siinä relatiivipronomini *mikä* viittaa lisättyyn indefiniittipronominiin *jotakin*:

Je ne regardais en somme tout cela avec plaisir que parce que je me disais : « C'est joli d'avoir tant de verdure dans la fenêtre de ma chambre », jusqu'au moment où dans ce vaste tableau verdoyant je reconnus peint lui au contraire en bleu sombre, simplement parce qu'il était plus loin, le clocher de l'église de Combray. LT 2, s. 65

Oikeastaan minä katselin sitä kaikkea hyvillä mielin vain siksi että saatoin ajatella: ”Ihastuttavaa että makuuhuoneen ikkuna on täynnä vehreyttä”, kunnes erotin leveänä viheriöivässä taulussa jotakin mikä kaukaisemman sijaintinsa takia oli kuin tummansinisellä maalattu, Combrayn linnan torni. KT 2, s. 5

Lähdetekstissä lukija joutuu odottamaan verbin *reconnaître* objektia aina virkkeen loppuun asti (”l'église de Combray”). Suomentaja on onnistuneesti siirtänyt objektin lähemmäs alkua, mutta samalla säilyttänyt lähdetekstin sisältämän jännitteen lisäämällä objektin *jotakin*, mikä estää paljastamatta näkemisen kohdetta. Näin sivulauseessa voidaan viitata näkemisen kohteeseen relatiivipronominilla *mikä* ja rakenne on suomalaislukijalle huomattavasti selkeämpi. Kuten lähdetekstissäkin, Combrayn linnan torni paljastuu vasta virkkeen lopussa ja se on erotettu pilkulla, mikä antaa virkkeen lopulle sille sopivan retorisen tauon.

Osassa tapauksissa ranskankielelle tyypillinen useiden substantiivimääritteiden ketju (tässä alleviivattuna) on käännetty relatiivilauseena:

[...] je n'avais pour rejoindre Albertine et ses amies qui se promenaient sur la digue, qu'à enjamber le cadre de bois à peine plus haut que ma cheville, dans la charnière duquel on avait fait pour l'aération de l'hôtel glisser toutes ensemble les vitres qui se continuaient. LT 29, s. 271–272

[...] eikä minun päästäkseni kävelemään rantakadulle Albertinen ja hänen ystävättäriensä kanssa olisi tarvinnut kuin astua yli alakarmin, joka oli tuskin nilkkaani korkeammalla, ohi leveän uran, johon ikkunalasit oli työnnetty tuuletuksen ajaksi. KT 29, s.221

Suomentaja on todennäköisesti päätenyt tähän ratkaisuun siksi, että suomen adjektiivit sijoittuvat substantiivin eteen, jolloin pitkä määriteketju hidastaa substantiivin tunnistamista. Esimerkiksi Vehmas-Lehto (1989: 132) ja Suomen kielen lautakunta pitävät näitä substantiivia edeltäviä määriteketjuja luettavuutta haittaavina tekijöinä. Suomen kielen lautakunnan ohjeistuksen mukaan pitkät määriteketjut ”erottavat usein toisistaan sanat, jotka esittävät lauseen pääasian, ja tuovat väliin sivuasioita. Näin ne hidastavat lauseen pääajatuksen ymmärtämistä”⁹. Lautakunta suosittelee korvaamaan määriteketjun mahdollisuuksien mukaan *joka-* tai *jos-*lauseella, kuten suomentaja onkin tehnyt tässä tapauksessa.

7.4. Semanttinen eksplisiittistäminen

Vinayn ja Darbelnetin mukaan eksplisiittistäminen on ”käännöstyylitekniikka, jossa kohdekielellä esitetään eksplisiittisesti jotakin, joka on lähtökielessä jätetty implisiittiseksi, koska se käy ilmi kontekstista tai tilanteesta” (Vinay & Darbelnet, 1995: 342). Koska koin, että eksplisiittistamisella on vaikutus käännetyn tekstin ymmärrettävyyteen, otin sen osaksi tutkimustani. Jo aiemmin havaitsimme, miten erilaisten konjunktoiden ja muiden konnektorien lisääminen käännökseen voidaan myös nähdä eräänlaisena eksplisiittistämisenä, sillä konjunktioit ilmaisevat esimerkiksi pilkkua eksplisiittisemmin sanojen ja lauseen osien välisiä suhteita. Halusin ottaa huomioon myös semanttisen eksplisiittistämisen, joissa käännökseen on lisätty selittäviä lisäyksiä tai kirjoitettu auki alun perin implisiittisesti ilmaistuja elementtejä. Séguinot’n (1988: 108) mukaan on olemassa kolmenlaista eksplisiittistämisen muotoa: käännöksessä voidaan ilmaista jotain, mitä ei löydy alkuperäisestä lähdetekstistä, lähdetekstissä implisiittisesti

⁹ https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/maariteketjut

oletettu informaatio voidaan ilmaista käännöksessä eksplisiittisesti tai jotakin lähdetekstin sisältöä voidaan korostaa painotuksella, vahvistussanalla tai leksikaalisella valinnalla. (Séguinot, 1988: 108) Tällaisia semanttisia eksplisiittistämistapauksia löytyi käännöskorpuksesta yhteensä 40 kappaletta.

Esimerkiksi seuraavassa käännöksessä aviomieheen viittaava maskuliiniartikkeli *le*, on korvattu substantiivilla *miestään*. Tämä on täysin ymmärrettävä muutos, koska suomen kielen *hän*-pronomini ei sisällä tietoa henkilön sukupuolesta ja lukijan voi olla näinollen vaikea tunnistaa, kehen pronomini *hän* viittaa. Kirjan alussa voi olla myös hyvä muistuttaa, mitkä ovat henkilöiden väliset suhteet [Gilberte ja Robert ovat aviopari]. Tämä voi olla yksi syy *mies*-sanan genetiivimuodon käyttöön (*miestään*, *miehensä*). Avioliittoa korostetaan lisäksi laajentamalla ”*aimée*” (suom. rakastettu) muotoon ”rakastettu vaimo”:

Gilberte ne savait pas dans quelle mesure elle devait **le** croire, le supposait menteur en chaque cas particulier, mais que d’une façon générale elle était **aimée** et s’inquiétait de **ce pressentiment d’une mort prochaine**, pensant qu’il avait peut-être une maladie qu’elle ne savait pas et n’osait pas à cause de cela **le** contrarier et lui demander de renoncer à ses voyages. LT 15, s. 68–69

Gilberte ei tiennyt, missä määrin hänen tuli uskoa **miestään**, epäili valhetta jokaisessa yksittäistapauksessa mutta kuvitteli yleisesti ottaen olevansa **rakastettu vaimo** ja oli huolissaan vain **miehensä ounastelemasta kuolemasta**, ajatteli että tällä oli ehkä jokin sairaus, josta hän ei tiennyt mitään eikä siksi uskaltanut ärsyttää **miestään** ja pyytää tätä luopumaan matkoistaan. KT 15, s. 8

Lähdetekstissä Gilberte on huolissaan ”tulevan kuoleman aavistuksesta” (”s’inquiétait de ce pressentiment d’une mort prochaine”). Kääntäjä on kuitenkin eksplikoinut suomennokseen, että kyseessä on nimenomaan aviomiehen ennakkoaavistus: ”[Gilberte] oli huolissaan vain miehensä ounastelemasta kuolemasta”. Käännöksestä voidaan selvästi havaita suomentajan pyrkimys eksplikoida alun perin implisiittisesti esitettyä viittauksia sekä henkilöhahmojen välistä suhdetta helpottaakseen tekstin ymmärtämistä.

Käännöskorpuksessa lisäksi pronominit *il*, *ils*, *elle* ja *elles* on usein korvattu joko erisnimellä (esim. Robert) tai sukupuolitetulla substantiivilla (*mies*, *nainen*, *aviomies*, *vaimo*...) väärinymmärrysten välttämiseksi. Näin on tehty esimerkiksi seuraavassa

käännöksessä, jossa *elle, il* ja *chez elle* ovat vaihtuneet muotoon *vaimo, aviomehensä* ja *vaimonsa luo*. Lisäksi alkuun on lisätty ajanmääre *silloin* ja *gaffeur* (suom. munaaja) on saanut selittävän lisäyksen ”munauksen tehnyttä naapuria”. Myös verbiä *repartir* on täsmennetty matkan kohteella ”palata Pariisiin”:

Robert rougissait, voyait le sourire mélancolique et fin de Gilberte, se dépêtrait en l’insultant du **gaffeur**, rentrait avant sa femme, lui faisait remettre un mot désespéré où il lui disait qu’il avait fait ce mensonge pour ne pas lui faire de peine, pour qu’en le voyant **repartir** pour une raison qu’il ne pouvait pas lui dire, **elle** ne crût pas qu’il ne l’aimait pas (et tout cela bien qu’il l’écrivît comme un mensonge était en somme vrai), puis faisait demander s’il pouvait entrer **chez elle** et là, moitié tristesse réelle, moitié énervement de cette vie, moitié simulation chaque jour plus audacieuse, sanglotait, s’inondait d’eau froide, parlait de sa mort prochaine, quelquefois s’abattait sur le parquet comme s’il se fût trouvé mal. LT 14, s. 68

Silloin Robert punastui ja nähdessään Gilberten surumielisen ja ylpeän hymyn alkoi sättiä **munauksen tehnyttä naapuria** ja hankkiutui tästä eroon, riensi kotiin ennen vaimoaan, lähetti tälle epätoivoisen viestin, jossa kertoi valehdelleensa ettei joutuisi aiheuttamaan mielihapaa ja ettei **vaimo** vain luulisi **aviomiehensä** rakkauden sammuneen, kun tämän oli pakko **palata Pariisiin** syystä jota ei voinut kertoa (mikä kaikki oli totta, vaikka olikin tarkoitettu valheeksi) ja lopulta hän pyysi kysymään, saisiko tulla **vaimonsa luo**, missä sitten nyyhkytteli osaksi aidosta surusta ja osaksi hermostuksesta elämäänsä opittuaan teeskentelemään joka päivä yhä uhkarohkeammin, valeli kasvojaan kylmällä vedellä, puhui lähestyvistä kuolemastaan ja joskus jopa lyyhistyivät lattialle kuin olisi voinut huonosti. KT 14, s. 8

Toisinaan kääntäjä on lisännyt suoria viittauksia yksikön 1. persoonaan, mikä korostaa kertojaa kokijana, vaikka lähdetekstissä kertoja olisi läsnä vain implisiittisesti. Seuraavassa esimerkissä suomentaja on lisännyt ”minusta tuntui” ja lisäksi selventänyt virkkeen lopun viittaussuhdetta toistamalla sanan ”puujaloilla”:

[...] comme si les hommes étaient juchés sur de vivantes échasses, grandissant sans cesse, parfois plus hautes que des clochers, finissant par leur rendre la marche difficile et périlleuse, et d’où tout d’un coup ils tombaient. LT 44, s. 470

[...] **minusta tuntui** kuin kaikki ihmiset olisivat kyhjöttäneet elävillä puujaloilla jotka koko ajan kasvoivat, joskus korkeammiksi kuin kirkontornit, tehden lopulta heidän kävelynsä vaivalloiseksi ja vaaralliseksi, **puujaloilla** joiden päältä he yhtäkkiä suistuivat. KT 44, s. 432–433

Toisessa esimerkissä lähdeteksti viittaa edeltävään virkkeeseen, jossa puhutaan Robertin kiinnostuksesta toisiin naisiin. Viittaus on varsin implisiittinen, sillä lauseessa sekä tekijä että kohde on ilmaistu epäsuorasti: ”beaucoup encombraient sa vie” (*monet rasittivat hänen elämäänsä). Suomennoksessa nämä implisiittiset viittaukset on kuitenkin kirjoitettu auki (”moni nainen oli Robertin elämässä rasitteena”), jotta lukijan olisi helpompi pysyä mukana juonen kulussa:

Et il est vrai que **beaucoup** encombraient **sa vie**, et comme certaines camaraderies masculines pour les hommes qui aiment les femmes, [...] LT 5, s. 66

Ja totta onkin että **moni nainen** oli **Robertin elämässä** rasitteena samalla tavalla kuin tietyt toverit sellaisille miehille, jotka ovat mieltyneet naisiin; [...] KT 5, s. 6

Toisinaan käännökseen on lisätty kokonaisia selittäviä lauseita. Seuraavassa käännökseessä viittaus aiemmin mainittuihin aistimuksiin on selitetty sivulauseessa:

Or cette cause je la devinais en comparant entre elles ces diverses impressions bienheureuses et qui avaient entre elles ceci de commun que je les éprouvais à la fois dans le moment actuel et dans un moment éloigné, jusqu’à faire empiéter le passé sur le présent, à me faire hésiter à savoir dans lequel des deux je me trouvais [...] LT 17, s. 268

Ja tuota syytä aloin jo aavistella, kun vertasin toisiinsa ennenaikaisia hyvinolontunteitani, joille oli yhteistä se että olin samanaikaisesti nykyhetkessä ja kaukaisessa ajassa silloin kuin aistin ne – **lusikan kilahduksen lautaseen, epätasaisen kiveyksen, madeleinen maun** – siinä määrin että menneisyys tunkeutui nykyisyyteen enkä enää tiennyt, kummassa oikein itse olin [...] KT 17, s. 218

Koska virkkeessä mainitut aistimukset on kirjassa esitelty muutama sivu aikaisemmin, eikä esimerkiksi edellisessä virkkeessä, on mielestäni perusteltua, että suomentaja

erittelee nämä asiat vielä erikseen sivulauseessa. Näin lukija pysyy helpommin seuraamaan kerrontaa eikä joudu palaamaan taaksepäin tarkistamaan asioita. Lisätyt esimerkit tuovat myös filosofiselle pohdiskelulle konkreettista kosketuspintaa, mikä ennestään helpottaa tekstin ymmärtämistä.

7.5. Substantiivien verbalisointi

Substantiivin verbalisoinnilla tarkoitan tässä tutkimuksessa nominalisaation eli substantiivivyylin purkamista. Käytännössä tämä tarkoittaa substantiivin muuttamista verbiksi. Suomen kielen lautakunnan mukaan substantiivivyyllisessä toimintaa ilmaisevat verbien sijaan substantiivit (esim. *havaita* → *havaitseminen*), jonka seurauksena ”tekstistä tulee usein raskaslukuista, sillä substantiivivyyllisessä tekstissä on paljon asioita ja vähän toimintaa”.¹⁰ Myös Vehmas-Lehdon mielestä nominalisaatiot eli verbin korvaaminen lauseessa substantiivilla vaikeuttavat etenkin suomenkielisen tekstin luettavuutta (Vehmas-Lehto, 1989: 132). Havaitsin analyysissani ainakin yhdeksän tällaista tapausta, jossa lähdetekstin substantiivivyyli on muutettu verbimuotoon. Esitän seuraavaksi muutamia esimerkkejä.

Tässä käännöksessä kuvaus näkymästä ikkunassa ”les belles verdures du parc et les lilas de l’entrée” (*puiston kauniit vehreydet ja sisäänkäynnin syreenit) on muutettu verbimuotoon: ”kauniina viheriövän puiston ja portinpielessä kukkivat syreenit”. Verbimuotoa suosinut käännös tarjoaakin lähdetekstiä konkreettisemmän mielikuvan näkymästä:

[...] toute la journée, je la passais dans ma chambre qui donnait sur les belles verdures du parc et les lilas de l’entrée, les feuilles vertes de grands arbres au bord de l’eau, étincelants de soleil, et la forêt de Méséglise. LT 1, s. 65

[...] kokonaisen päivän minä vietin huoneessani, jonka ikkunasta näki kauniina viheriövän puiston ja portinpielessä kukkivat syreenit, veden äärellä auringossa kimaltelevat suurten puiden lehdet sekä Méséglisen metsän. KT 1, s. 5

Seuraavassa virkkeessä lähdeteksti kuvaa miehiä substantiivivyyllillä ”caractère de défense inutilement faite et de place vainement usurpée” (*tarpeeton puolustusasenne ja turhaan tunkeiltu paikka). Käännöksessä substantiivit on puolestaan korvattu verbeillä

¹⁰ https://www.kotus.fi/ohjeet/saadloskielen_ohjeita/substantiivivyyli

(”he pitivät puoliaan ja veivät turhan paljon tilaa”), mikä tekee kuvailusta havainnollisemman ja helpommin ymmärrettävän:

Et il est vrai que beaucoup encombraient sa vie, et comme certaines camaraderies masculines pour les hommes qui aiment les femmes, avec ce caractère de défense inutilement faite et de place vainement usurpée qu’ont dans la plupart des maisons les objets qui ne peuvent servir à rien. LT 5, s. 66

Ja totta onkin että moni nainen oli Robertin elämässä rasitteena samalla tavalla kuin tietyt toverit sellaisille miehille, jotka ovat mieltyneet naisiin; he pitivät puoliaan ja veivät turhan paljon tilaa niin kuin useimmissa kodeissa ne esineet, joille ei ole enää mitään käyttöä. KT 5, s.6

Seuraavassa käännöksessä hyvinkin raskasrakenteinen aloitus ”dans la transcription plus exacte que je m’efforcerais de donner” (*tarkimmassa mahdollisessa transkriptiossa, jonka yritin antaa) on vaihdettu konkreettisempaan verbimuotoon (”yrittäessäni kuvata sitä mahdollisimman tarkasti”):

Mais enfin je pourrais à la rigueur, dans la transcription plus exacte que je m’efforcerais de donner, ne pas changer la place des sons [...] LT 33, s. 367

Mutta yrittäessäni kuvata sitä mahdollisimman tarkasti minä voisin vähintään jättää vaihtamatta äänien paikkaa [...] KT 33, s. 429

Viimeisessä esimerkissä lähdetekstin substantiivilla on lukuisia määritteitä: ”tout ce temps si long, non seulement avait, sans une interruption, été vécu, pensé, sécrété par moi ” (*kaikki tämä pitkä aika ei ollut ainoastaan, ilman keskeytystä, eletty, ajateltu, eritetty minun kauttani). Käännöksessä tekijäksi on vaihtunut yksikön 1. persoona ja substantiivi on muutettu tekemisen kohteeksi:

J’éprouvais un sentiment de fatigue et d’effroi à sentir que tout ce temps si long, non seulement avait, sans une interruption, été vécu, pensé, sécrété par moi [...] LT 43, s. 470

Minun valtasi uupumuksen ja kauhun tunne tajutessani, että en ollut vain keskeytyksettä elänyt, ajatellut ja kehrännyt tuota pitkää aikaa [...] KT 43, s. 432

Voidaan myös pohtia, onko nominaalirakenne ranskankielelle tyypillisempi ilmaisumuoto kuin suomen kielelle, joka pyrkii ehkä hieman konkreettisempaan esitystapaan. Joka tapauksessa substantiivien muuttaminen verbeiksi helpotti käännöksen luettavuutta ainakin näissä tapauksissa.

7.6. Poistot

Käännöskorpus sisälsi suhteellisen vähän varsinaisia poistoja (yhteensä 7 kpl), mikä heijastelee Sunin toivetta pysyä uskollisena lähdetekstille. On vaikeaa sanoa, ovatko kyseiset poistot syntyneet tietoisien harkinnan vai inhimillisen erehdyksen seurauksena. On myös täysin mahdollista, että suomentajan käyttämän Pléaide-laitoksen ja analysoimani Flammarionin vuoden 2011 painoksen välillä on pieniä eroavaisuuksia aiemmin mainitsemani postuumin julkaisutavan vuoksi. Poistot ovat hyvin vähäisiä, esimerkiksi virkkeessä 18 ”le goût de la petite madeleine” on suomennettu ”madeleinen maku” ilman viittausta leivoksen kokoon. Virkkeessä 29 on puolestaan jätetty pois maininta kesästä: ”ces longs cris que parfois l’été les navires de plaisance faisaient entendre » → « ne pitkät vihellykset, joita huvijahdit joskus iltaisin päästelivät Balbecin redillä”. Kyseessä on siis usein todennäköisesti varsin merkityksettömistä yksityiskohdista.

Myös seuraavassa esimerkissä sivulauseen ”qui lui est apportée” (*joka hänelle on tuotu) poistaminen ei muuta lainkaan virkkeen merkitystä:

[...] notre vrai moi qui parfois depuis longtemps, semblait mort, mais ne l’était pas entièrement, s’éveille, s’anime en recevant la céleste nourriture qui lui est apportée. LT 24, s. 270

[...] meidän aito minämme, joka joskus on jo kauan tuntunut kuolleelta vaikka ei olekaan kokonaan kuollut, sillä se herää ja virkoaa saadessaan näin taivaallista ravintoa. KT 24, s. 220

Osa poistoista vaikuttaisi liittyvän lähinnä turhan toiston välttämiseen kuten seuraavassa virkkeessä, jossa kolme kertaa toistettu ”moitié” on vähennetty kahteen:

[...] puis faisait demander s’il pouvait entrer chez elle et là, moitié tristesse réelle, moitié énervement de cette vie, moitié simulation chaque jour plus audacieuse,

sanglotait, s'inondait d'eau froide, parlait de sa mort prochaine, quelquefois s'abattait sur le parquet comme s'il se fût trouvé mal. LT 14, s. 68

[...] lopulta hän pyysi kysymään, saisiko tulla vaimonsa luo, missä sitten nyyhkytteli osaksi aidosta surusta ja osaksi hermostuksesta elämäänsä opittuaan teeskentelemään joka päivä yhä uhkarohkeammin, valeli kasvojaan kylmällä vedellä, puhui lähestyvistä kuolemastaan ja joskus jopa lyyhistyi lattialle kuin olisi voinut huonosti. KT 14, s. 8

Sunilla ei siis vaikuttaisi olleen minkäänlaista selkeää strategiaa lyhentää tekstiä vaan Proustin pitkien virkkeiden luettavuutta on helpotettu muilla keinoilla, jotka on esitelty aiemmissa luvuissa. Käännöskorpuksessa virkkeet olivat toki keskimäärin 26 prosenttia lyhempiä, mutta tämä tulos ei selity käännöksessä tehdyillä poistoilla vaan erot johtuvat epäilemättä kahden kielen välisistä rakenteellisista ja sanastollisista eroista.

8. Johtopäätökset ja yhteenveto

Tässä vertailevassa tutkimuksessa halusin selvittää, miten Marcel Proustin kirjoitustyyliin tyypilliset pitkät virkkeet on käännetty suomeksi ja miten kääntäjän tekemät ratkaisut tukevat suomennoksen luettavuutta samalla säilyttäen lähdetekstille ominaisen tyylin. Luettavuuden määrittäminen osoittautuikin hyvin haastavaksi tehtäväksi, sillä se on ilmiönä hyvin monipuolinen ja kiistanalainen. Kaikista luettavuuteen vaikuttavista piirteistä tutkimukseen lopulta valikoituivat – osittain käytännön syistä – seuraavat tekstielementit: lisätyt välimerkit (pilkku, kaksoispiste, puolipiste, lainausmerkki, sulkeet, ajatusviiva), sanajärjestyksen muutokset, lisätyt rinnastus- ja alistuskonjunktiot, lisätyt relatiivipronomit, semanttinen eksplisiittistäminen, substantiivien verbalisointi ja tekstin supistaminen eli poistot. Vaikka edellä mainitut piirteet ovat vain pintaraapaisu siitä, mitä kutsumme luettavuudeksi, ne antavat kuitenkin esimerkin kaikista niistä keinoista, joilla kääntäjä pystyy vaikuttamaan käännöksen luettavuuteen.

Tulokset osoittavatkin, että suomentaja Annikki Suni on tehnyt lukuisia muutoksia käännökseen, jotka parantavat tekstin luettavuutta. Suomentajan ratkaisut ovat yleensä kompromisseja lähde- ja suomentajan tyylin ja kohdekielen luettavuuden välillä. Sunin päätös olla katkomatta tai lyhentämättä Proustin pitkiä virkkeitä (Kärki, 2007; Karhu, 2007) on vaikuttanut paljon Sunin käännöstapaan: pitkiä virkkeitä on pystytty rytmittämään esimerkiksi erilaisten välimerkkien avulla. Lisätyt pilkut, kaksoispisteet, puolipisteet, lainausmerkit, sulkeet ja ajatusviivat jakavat pitkän virkkeen rakenteellisesti eri osiin ja helpottavat näin sen hahmottamista. Pilkkuja on saatettu myös vähentää tai muuttaa suomen kielen poikkeavista pilkkusäännöistä johtuen. Osa pilkuista on myös korvattu rinnastuskonjunktioilla. Käännöskorpus sisälsi kaksi kertaa enemmän kaksoispisteitä ja ajatusviivoja ja yli kolme kertaa enemmän puolipisteitä kuin lähdeteksti. Sen sijaan sulkeita ja lainausmerkkejä oli jopa vähennetty: osa suorista lainauksista oli vaihdettu epäsuoriksi ja useita sulkein erotettuja lauseita oli yhdistelty selkeyden vuoksi. Vaikka keskimäärin suomenkieliset virkkeet olivat hieman lyhempiä kuin ranskankieliset virkkeet, virkkeet sisälsivät vain hyvin vähän varsinaisia sisällöllisiä poistoja. Todennäköisesti syyt virkkeiden sanamäärän supistumiseen liittyvät suomen kielen agglutinatiivisuuteen sekä muihin suomen kielen erityispiirteisiin. Pitkiä virkkeitä ei siis ole supistettu tai katkottu vaan niiden syntaktista rakennetta on muutettu.

Lähdetekstin alkuperäistä sanajärjestystä oli muutettu yhteensä 24 virkkeessä eli yli puolessa virkkeistä. Yhteensä sanajärjestysmuutoksia löytyi käännoškorpuksesta 50 kappaletta. Sanajärjestysmuutosten merkittävä määrä kertoo syntaktisten tekijöiden merkityksestä tekstin luettavuudelle. On kuitenkin huomioitava, että sanajärjestyksen vertailu kahden hyvin erilaisen kielen välillä on paikoin haastavaa. Tässä analyysissa keskityttiin sanajärjestysmuutoksiin, joilla oli selkeästi vaikutusta käännöksen luettavuuteen. Tulosten perusteella kääntäjän keskeisenä strategiana näyttää olleen subjektin ja predikaatin siirtäminen lähemmäs lauseen alkua, jolloin lauseen pääsanoma erottuu paremmin Proustin runsaiden määritteiden, attribuuttien ja kiilalauseiden joukosta. Myös kiilaavia rakenteita ja erillisiä määritteitä on vähennetty esimerkiksi siirtämällä kiilalauseita virkkeen loppuun tai muuttamalla alkuperäistä virkerakennetta. Tällaiset tekstin rakenteelliset muutokset tukevat Menýukin (1969) tutkimusta, jonka mukaan virkkeen kompleksisuus vaikeuttaa merkittävästi sen ymmärrettävyyttä. Myös Nida (1964) korostaa syntaktisten elementtien merkitystä tekstin luettavuudelle. Hänen mukaansa esimerkiksi harvinaiset kieliopilliset rakenteet, runsas substantiivien käyttö, kiilalauseet, pitkät määriteketjut ja muut pitkät rakenteet vaikeuttavat tekstin luettavuutta. Myös Vehmas-Lehto on sitä mieltä, että kohdekielelle vieraat rakenteet ja epätavanomaiset ilmaukset voivat haitata käännöksen luettavuutta. (Vehmas-Lehto, 1999: 60–61) Juuri näihin ongelmiin Suni on löytänyt ratkaisun muuttamalla sanajärjestystä käännöksessään.

Davison ja Kantorin (1982) tutkimuksessa korostettiin eksplisiittistämisen ja etenkin konnektorien ja konjunktioiden käytön merkitystä luettavuudelle. Myös Vehmas-Lehto (2001: 227) arvioi analyysissaan, että liitossanojen ja vahvistettujen sidossanojen avulla voidaan kasvattaa käännöksen koheesiota. Koska sidossanojen merkitys luettavuudelle korostui eri tutkimuksissa, tässä tutkimuksessa analysoitiin suomen kielen yleisimpiä rinnastuskonjunktioita (*ja, sekä, eli, tai, mutta, paitsi, vaan, sillä, siis, eikä, enkä*), alistuskonjunktioita (*jotta, koska, kun, jos, vaikka, kuin, kunnes, jollei, ellei, kunhan, mikäli*) sekä relatiivipronomineja (*joka, mikä*). Suomennoskorpus sisälsi yhteensä 51 lisättyä rinnastuskonjunktioita, 19 lisättyä alistuskonjunktioita ja 14 lisättyä relatiivipronominia. Nämä lisätyt sidoste-elementit selkeyttivät käännöksessä lauseiden ja lauseen osien välisiä yhteyksiä. Selkeät viittaukset tekstin eri osiin vähentävät myös väärinymmärrysten mahdollisuutta. Lisäksi konjunktioilla saatettiin pyrkiä rytmittämään pitkää tekstiä, mikä voisi selittää esimerkiksi *ja*-konjunktioiden suuren määrän

käännöskorpuksessa. Toisinaan kääntäjä on myös välttänyt pitkän määriteketjun korvaamalla sen *joka*- tai *jos*-lauseella.

Käännöskorpuksesta paljastui yhteensä 40 semanttista eksplisiittistämistapausta. Semanttisella eksplisiittistamisella oli selkeä vaikutus tekstin ymmärrettävyyteen. Artikkelit *la*, *le*, *les* ja pronominit *il*, *ils*, *elle* ja *elles* oli usein korvattu erisnimellä tai sukupuolen paljastavalla substantiivilla (mies, aviomies, nainen, vaimo...). Tulokset myötäilevät Kuusen (2011) tutkimusta, jossa myös havaittiin samankaltaista henkilöviittausten eksplisiittistämistä. Becher (2011:216) toteaa, että kääntäjät usein eksplikoivat käännöstä, jos kohdekielen korrelaatti (esim. *hän*, *se*, *joka*) on vaikeasti tunnistettava. Myös Klaudy (1996) muistuttaa, että usein kielten sanastot eroavat yksityiskohtaisuudellaan ja tarkkuudellaan, ja nämä semanttiset erot voivat vaatia käännöksen eksplikointia. Lisäksi tässä analyysissä ilmeni, että sanavalinnoilla voitiin myös korostaa ja eksplikoida kirjan henkilöiden välisiä suhteita. Kun kyseessä on seitsenosaisen romaanisarjan päätösosa, tällaiset juonelliset muistutukset voivat auttaa luetun ymmärtämistä myös makrotasolla. Suni korosti, että sarjan viimeinen voi toimia myös täysin itsenäisenä teoksena: ”Jälleenlöydetyistä ajasta voi aivan hyvin aloittaa Proustiin tutustumisen. Viimeisessä osassa sarjan kaikki langat solmitaan yhteen.” (Kärki, 2007) Hän toivoi, että viimeinen osa motivoisi lukijoita lopulta lukemaan koko kirjasarjan. (Kärki, 2007) Käännökseen oli lisätty myös muita eksplisiittistäviä lisäyksiä sekä kokonaisia selittäviä lauseita. Useimmissa semanttisissa eksplisiittistämistapauksissa alun perin implisiittiset viittaukset oli käännöksessä kirjoitettu auki, kuten Vinay & Darbelnet (1995: 342) kuvasivat eksplisiittistämisen määritelmässään.

Vehmas-Lehto (1989: 132) esittää, että nominalisaatiot eli verbin korvaaminen lauseessa substantiivilla hankaloittavat varsinkin suomenkielisen tekstin luettavuutta, ja siksi myös substantiivien verbalisointi tuli osaksi tätä tutkimusta. Tällaisia tapauksia, joissa nominalisaatiot oli korvattu verbillä, löytyi käännöskorpuksesta 9 kappaletta. Verbit usein konkretisoivat ja selkeyttivät kerrontaa. Toisinaan verbin käyttö nominaalirakenteen sijaan auttoi myös välttämään pitkiä määriteketjuja substantiivin

edellä. Substantiivivyylin välttäminen noudattaa myös suomen kielen lautakunnan suosittamia kirjoitusohjeita.¹¹

Tutkimusaineiston suppeudesta johtuen analyysissä saavutettuja tuloksia ei voi vielä yleistää kaunokirjallisuuden suomentamisen käytännöksi. Luotettavien tulosten saaminen vaatisi paljon laajemman korpuksen useista eri teoksista ja useilta eri kääntäjiltä, jolloin voitaisiin vertailla kääntäjien henkilökohtaisia tyylejä ja toisaalta myös erottaa käännösstrategioiden suuria linjoja. Tällaisen yksittäisen tapauksen tutkiminen tarjoaa toki mielenkiintoista tietoa: se kuvaa kääntäjän tekemiä ratkaisuja virketasolla ja tarjoaa näin tilastolukuja konkreettisemmän kuvan kääntäjän käytännön toiminnasta. Olisi varmasti aiheellista tutkia myös kustannustoimittajan osuutta lopullisen käännöksen luettavuuteen: kustannustoimittajat ovat suomen kielen asiantuntijoita ja tekevät usein lukuisia muutoksia tekstiin ennen sen julkaisua.

Kuten jo teoriaosiossa ilmeni, luettavuus on hyvin haastava tutkimuskohde sen subjektiivisesta luonteesta johtuen. Tämän ei kuitenkaan pitäisi toimia esteenä luettavuuden tutkimiselle, sillä luettavuus on yksi tekstin tärkeimmistä ominaisuuksista ja sen merkitys korostuu etenkin käännöskirjallisuudessa. Tämäkin tutkimus jäi kaipaamaan lukijan näkökulmaa, minkä voisi jatkossa tuoda mukaan esimerkiksi luku- tai silmänliiketutkimuksen muodossa. Haasteena olisi löytää sopiva vertailukohta: Annikki Sunin suomennosta voisi verrata esimerkiksi amatöörikäännökseen tai versioon, jossa Sunin tekemät luettavuutta edistävät muutokset olisi tietoisesti poistettu. Tämän kokoisen tutkimuksen puitteissa ei ollut myöskään mahdollista tutkia luettavuutta sanastotasolla. Varsinkin kun kyseessä on ajallisesti vanha ja pohdiskelultaan filosofinen teos, olisi mielenkiintoista analysoida, millaista sanastoa kääntäjä on käyttänyt: onko sanastoa helpotettu, onko suosittu yleissanaisuutta vai onko teokseen haluttukin luoda klassikolle sopivaa etäisyyttä? Onko sanastoa kotoutettu vai onko siihen haluttu lisätä vieraan kulttuurin tarjoamaan eksotiikkaa? Sanojen pituutta voitaisiin myös vertailla lähde- ja kohdetekstin välillä. Ja ennen kaikkea, olisi kiinnostava tietää, millainen vaikutus näillä leksikaalisilla ratkaisuilla olisi käännöksen luettavuuteen.

Toivon, tämä tutkimus osaltaan lisäisi kääntäjän ammatin arvostusta ja vahvistaisi kääntäjän roolia, ei vain mekaanisena sanojen kääntäjänä, vaan ennen kaikkea luovana

¹¹ https://www.kotus.fi/ohjeet/saadOSkielen_ohjeita/substantiivivyyli

tekstintuottajana. Monet tässä tutkimuksessa esitetyt luettavuutta esitettävät ratkaisut vaativat inhimillistä harkintaa enkä tästä syystä koe, että konekäännös voisi tältä osin koskaan täysin korvata ihmiskääntäjää. Tekniikan rajallisuus on todettu myös luettavuusmallien tutkimuksessa (mm. Virtaluoto & Väyrynen, 2008; Davison & Kantor, 1982). Puurtisen mielestä perinteiset luettavuuden mallit jättävät huomiotta muun muassa lukijan roolin ja tekstin syntaktisen kompleksisuuden (Puurtinen, 1995: 137). Jotta käännöksestä tulee helposti luettava, on lähdetekstille tehtävä lukuisia hienovaraisia muutoksia ja osattava tasapainoilla lähdetekstin tyylin ja kohdekielen luettavuuden välillä. Tämä tasapainoilun taito korostuu etenkin silloin, kun kyseessä on tunnettu kirjallisuuden klassikko. Käännösten luettavuuden tutkiminen on tärkeää, koska viestin välittäminen kielestä ja kulttuurista toiseen ei koskaan ole suoraviivaista tai ongelmattonta. Eri kielten ja kulttuurien tavat ilmaista asioita voivat erota suurestikin toisistaan, mikä on haaste kääntäjälle, jonka on luotava kohdekielelle ymmärrettävää tekstiä. Kaunokirjallisuutta kääntäessä on huomioitava myös alkuperäisteoksen tyyli ja historiallinen arvo. Myös teoksen ajallinen etäisyys voi olla niin suuri, että kirjan kääntäminen nykypäivän lukijalle voi vaatia omanlaisiaan ratkaisuja, jotta teksti olisi helposti luettavaa. Kuten tämäkin tutkimus osoittaa, käännöksen luettavuuteen ei ole yhtä ainoaa lääketta vaan luettavuus on pikemminkin työkalupakki, josta taitava suomentaja osaa valita kuhunkin tilanteeseen sopivan käännösstrategian. Lopputuloksena ei ole vain laskennallisesti ymmärrettävä käännös vaan ennen kaikkea miellyttävä lukukokemus, jonka pariin lukija haluaa palata yhä uudelleen.

*Tämä Pro Gradu -tutkimus on omistettu
kääntäjä Annikki Sunin (1941–2012) muistolle.*

Lähteet

Tutkimusaineisto:

Proust, M. (2011). *À la recherche du temps perdu. Le temps retrouvé*. Paris: Flammarion.

Proust, M., & Suni, A. (2007). *Kadonnutta aikaa etsimässä. 10, Jälleenlöydetty aika*. Helsinki: Otava.

Lähdekirjallisuus:

Aaltonen, S. (2004). Kun Antto Puuronen Suomeen muutti: Kulttuurisidonnainen käännöstutkimus työvälineenä. Teoksessa R. Oittinen, & P. Mäkinen (toim.), *Alussa oli käännös* (s. 388–406). Tampere: Tampere University Press.

Alderson, J. C. (2016). Looking back on a lifetime in language testing. Teoksessa R. Ellis (toim.), *Becoming and being an applied linguist: The life histories of some applied linguists* (s. 59-87). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Audrerie, S. (2013). Jean-Yves Tadié, spécialiste de Marcel Proust: "Il faut imaginer Proust dans son lit, écrivant sur ses genoux...". *La Croix*. Osoitteessa: <https://www.la-croix.com/Archives/2013-10-17/Special-Proust.-ENTRETIEN.-Jean-Yves-Tadie-specialiste-de-Marcel-Proust-1-Il-faut-imaginer-Proust-dans-son-lit-ecrivaint-sur-ses-genoux-2013-10-17-1045230>. Viitattu 9.12.2018

Baker, M. (1993). Corpus linguistics and translation studies – implications and applications. Teoksessa G. F. M. Baker, & E. Tognini-Bonelli (toim.), *Text and technology. In honour of John Sinclair* (s. 233–250). Amsterdam: John Benjamins.

Baker, M. (2001). Towards a methodology for investigating the style of a literary translator. *Target*, 12(2), 241–266. doi: 10.1075/target.12.2.04bak

Barthes, R. (1984). *Longtemps je me suis couché de bonne heure. Le bruissement de la langue. Essais critiques IV* (s. 314–315). Paris: Seuil.

Becher, V. (2011). *Explicitation and implicitation in translation. A corpus-based study of english-german and german-english translations of business texts*. Osoitteessa: <https://d-nb.info/102042673X/34>. Viitattu: 9.12.2018.

- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of cohesion and coherence in translation. Teoksessa J. House, & S. Blum-Kulka (toim.), *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies* (s. 17–35). Narr: Tübingen.
- Boase-Beier, J. (2006). *Stylistic approaches to translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Borodo, M. (2014). Multimodality, translation and comics. *Perspectives*, 23(1), 1-20.
- Brunet, É. (1981). La phrase de Proust. Longueur et rythme. *Travaux du cercle linguistique de Nice*, (3), 97–117. Osoitteessa: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01438683> Viitattu 9.12.2018.
- Chesterman, A. (2004). Beyond the particular. Teoksessa A. Mauranen, & P. Kujamäki (toim.), *Translation universals: Do they exist?* (s. 33–49). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Davison, A., & Kantor, R. N. (1982). On the failure of readability formulas to define readable texts: A case study from adaptations. *Reading Research Quarterly*, 17(2), 187–209. doi: 10.2307/747483
- Dezon-Jones, E. (2011). Introduction. Teoksessa M. Proust, *Du côté de chez Swann* (s. 7–29). Paris: Librairie générale française.
- Flesch, R. (1948). A new readability yardstick. *Journal of Applied Psychology*, 32(3), 221-233. doi: 10.1037/h0057532
- Fowler, R. (1996). *Linguistic criticism* (2. painos). Oxford: Oxford University Press.
- Gunning, R. (1952). *The technique of clear writing*. New York: McGraw-Hill. Osoitteessa: <http://catalog.hathitrust.org/Record/001183097>. Viitattu 9.12.2018.
- Helkkula-Lukkarinen, M. (1999). *Construction de la scène d'énonciation dans À la recherche du temps perdu*. Helsinki: Société néophilologique.
- Henry, G. (1975). *Comment mesurer la lisibilité*. Paris: Labor-Nathan.
- Ikola, O. (2001). *Nykysuomen opas*. Turku: Turun yliopisto.

- Itkonen, T. (1979). *Retkiä nykysuomeen*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Itkonen, T., & Maamies, S. (2007). *Uusi kielipias* (3. tark. p.). Helsinki: Tammi.
- Janhonen, U. (1994). "Ihanaa, meidät on huomattu" Annikki Suni on toinen pitkän apurahan saanut suomentaja - ja viimeinen. *Helsingin Sanomat* 18.12.1994. Osoitteessa: <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000003392572.html>. Viitattu 9.12.2018.
- Jantunen, J. H. (2005). Hyvin kummallista vai kovin hyvää?: Esimerkkejä käännössuomen epäkonventionaalisista kontekstuaalisista valintasuhteista. Teoksessa Mauranen, A., Jantunen, J. H., Jantunen, J. H., Paloposki, O., Tiittula, L., Auvinen, M., Aronen, H. *Käännössuomeksi: Tutkimuksia suomennosten kielestä* (s. 69–270) Tampere: Tampere University Press.
- Jänis, M. (1991). *Kirjallisuutta ja teatteriteksti: Tutkimus näytelmien kääntämisestä esimerkkiaineistona Anton Tšehovin kolmen sisaren suomennokset*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kaakinen, J. K., & Hyönä, J. (2005). Perspective effects on expository text comprehension: Evidence from think-aloud protocols, eyetracking, and recall. *Discourse Processes*, 40(3), 239–257. doi: 10.1207/s15326950dp4003_4
- Kaakinen, J. K., & Hyönä J. (2008). Perspective-driven text comprehension. *Applied Cognitive Psychology*, 22(3), 319–334. doi: 10.1002/acp.1412
- Kalmbach, J. (2017). *La grammaire du français langue étrangère pour étudiants finnophones*. Osoitteessa: <http://research.jyu.fi/grfle/520.html>. Viitattu 9.12.2018.
- Karhu, T. (2007). Nautinnolliset pitkät virkkeet. Osoitteessa: <http://www.ts.fi/kulttuuri/1074184379/Nautinnolliset+pitkat+virkkeet>. *Turun Sanomat* 3.3.2007 Viitattu 9.12.2018.
- Keynäs, V. (2008), Annikki Suni: Aina voi parantaa. *Kääntäjä-Översättaren*, 5, 4.
- Klaudy, K. (1996). Back-translation as a tool for detecting explicitation strategies in translation. Teoksessa K. Klaudy, J. Lambert & A. Sohár (toim.), *Translation studies in Hungary* (s. 99-114). Budapest: Scholastica.

Koivusalo, E., & Huovinen-Nyberg, L. (1980). *Selkeä virkakieli*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Kojo, T. (2008). Mikael Agricola -palkinto Annikki Sunille. *Kääntäjä-Översättaren*, 5, 3.

Kotimaisten kielten keskus. *Suomen kielen lautakunnan säädöskielen ohjeita: Kiilalauseet*. Osoitteessa: https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/kiilalauseet. Viitattu 8.12.2018.

Kotimaisten kielten keskus. *Suomen kielen lautakunnan säädöskielen ohjeita: Määriteketjut*. Osoitteessa: https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/maariteketjut. Viitattu 8.12.2018.

Kotimaisten kielten keskus. *Suomen kielen lautakunnan säädöskielen ohjeita: Substantiivityyli*. Osoitteessa: https://www.kotus.fi/ohjeet/saadoskielen_ohjeita/substantiivityyli. Viitattu 8.12.2018.

Kuusi, P. (2006). Explicitation as simplification: Universal tendencies in the translation of FID. Teoksessa P. Tammi, & H. Tommola (toim.), *Free language indirect translation discourse narratology* (s. 89-113). Tampere: Tampere University Press.

Kuusi, P. (2011). *Miksi näkökulma muuttuu käänöksessä? eksplisiittistämisen ja normalistamisen selitysvoima ja seuraukset*. Tampere: Tampere University Press. Osoitteessa: <http://tampub.uta.fi/handle/10024/66777>. Viitattu: 9.12.2018

Kärki, V. (2007). Proustin maailma lumoa yhä. Osoitteessa: <http://www.kaleva.fi/uutiset/kulttuuri/proustin-maailma-lumoa-yha/4390/>. *Kaleva* 4.3.2007. Viitattu 9.12.2018

Labbé, C. & Labbé, D. (2018) Les phrases de Marcel Proust. Teoksessa D.F. Iezzi; L. Celardo & M. Misuraca (toim.) *14th International Conference on Textual Data Statistical Analysis, Jun 2018* (s. 400–410). Roma: UniversItalia. Osoitteessa: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01818296/document>. Viitattu 7.2.2019

Laughlin, G. H. M. (1969). SMOG grading-a new readability formula. *Journal of Reading*, 12(8), 639-646. Osoitteessa: <http://www.jstor.org/stable/40011226>. Viitattu 2.12.2018.

Leech, G. N. & Short, M. (2007). *Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose*. Harlow, England: Pearson Longman.

Mauranen, A., & Tiittula, L. (2005). Minä käännössuomessa ja supisuomessa. Teoksessa Mauranen, A., Jantunen, J. H., Jantunen, J. H., Paloposki, O., Tiittula, L., Auvinen, M., Aronen, H. *Käännössuomeksi: Tutkimuksia suomennosten kielestä* (s. 69–270) Tampere: Tampere University Press.

Men'ýuk, P. (1969). *Sentences children use*. Cambridge: M.I.T. Press.

Milly, J. (1970). *Proust et le style*. Paris: Minard.

Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in bible translating*. Leiden: Brill.

Pekkanen, H. (2010). *The duet between the author and the translator: An analysis of style through shifts in literary translation*. Helsinki: Helsinki University Print. Osoitteessa: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19257/theduetb.pdf>. Viitattu 9.12.2018.

Pekkanen, H. (2014). Who's got rhythm? Rhythm-related shifting in literary translation. *Palimpsestes*, 27. Osoitteessa: <http://journals.openedition.org/palimpsestes/2072>. Viitattu 9.12.2018.

Penttilä, E. (2013). Suomentajan näkyvyys päivä- ja aikakauslehtien kirja-arvioissa. Teoksessa M. Eronen & M. Rodi-Risberg (toim.), *Haasteena näkökulma, Perspektivet som utmaning, Point of view as challenge, Perspektivität als Herausforderung. VAKKI-symposiumi XXXIII 7.–8.2.2013* (s. 269–280). Vaasa: VAKKI Publications. Osoitteessa: http://www.vakki.net/publications/2013/VAKKI2013_Penttila.pdf. Viitattu 2.12.2018.

Pulkkinen, P. (1977). *Asiasuomen opas* (8. tark. p.). Helsinki: Otava.

Pullinen, S. (2004). Tunnustettu suomentaja Annikki Suni rakastaa sanoja, eläimiä ja taidetta. *Etelä-Saimaa* 17.10.2004. Osoitteessa: <http://web.archive.org/web/20110726043234/http://www2.lappeenranta.fi/lehtitietokanta/artikkeli.php?id=2738>. Viitattu 9.12.2018.

Puranen, U. (1981). *Luettavuus lastenkirjallisuuden ominaispiirteenä: Empiirinen tutkimus lasten- ja aikuiskirjallisuuden luettavuudesta kolmen luettavuuskriteerin pohjalta*. Oulu: Oulun yliopisto.

Puurtinen, T. (1995). *Linguistic acceptability in translated children's literature*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Puurtinen, T. (2004). Käännösten hyväksyttävyys. Teoksessa R. Oittinen, & P. Mäkinen (toim.), *Alussa oli käännös* (s. 82–94). Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy - Juvenes Print.

Rayner, K., & Pollatsek, A. (1989). *The psychology of reading*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

Richaudeau, F. (1980). 248 phrases de Proust. *Communication Et Langages*, 45(1), 17–38. Osoitteessa: https://www.persee.fr/doc/colan_0336-1500_1980_num_45_1_1365. Viitattu: 9.12.2018.

Ruokonen, M. (2014) Kääntäjän ammatin arvostuksen myytit: faktaa vai fiktiota? *MikaEL, Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, 8, 38–54. Osoitteessa: https://sktl-fi-bin.directo.fi/@Bin/089fadfe7c012066926006a1526d910e/1543763396/as.lication/pdf/533327/Ruokonen_MikaEL2014.pdf. Viitattu 2.12.2018.

Saussure, F. d., Bally, C., Sechehaye, A., & Riedlinger, A. (1966). *Course in general linguistics*. New York: McGraw-Hill.

Séguinot, C. (1988). Pragmatics and the explicitation hypothesis. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 1(2), 106–113.

Spiezia, R. (2007). *La lisibilité: Entre théorie et pratique*. Paris: A. Baudry & C.

Taivalkoski-Shilov, K., & Koponen, M. (2017). Contextual factors when reading a translated academic text. Teoksessa C. Alvstad (toim.), *Textual and contextual voices of translation* (s. 81-99). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Tieteen termipankki: *Tajunnanvirta*. Osoitteessa: [http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus: tajunnanvirta](http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:tajunnanvirta). Viitattu 9.12.2018.

Tilastokeskus: *Mediaani*. Osoitteessa: <https://www.stat.fi/meta/kas/mediaani.html>. Viitattu 8.2.2019.

Tilastokeskus: *Moodi*. Osoitteessa: <https://www.stat.fi/meta/kas/moodi.html>. Viitattu 8.2.2019.

Toivanen, A. (1989). *Sanotaan se suomeksi: Uudistuva raamatunkäännös. Uusi testamentti*. Helsinki: Kirjapaja.

Tommola, J. (1976). Havaintoja suomalaisten koehenkilöiden vastauksista kolmessa cloze-testissä. Teoksessa V. Korhonen (toim.), *Integratiivisen kielitaidon mittaamisesta clozetestien avulla: Teoriaa ja sovellutuksia*. Turku: Suomen sovelletun kielitieteen yhdistys.

Toury, G. (1980). *In search of a theory of translation*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics.

Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins.

Vehmas-Lehto, I. (1989). *Quasi-correctness: A critical study of finnish translations of russian journalistic texts*. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.

Vehmas-Lehto, I. (1999). *Kopiointia vai kommunikointia: Johdatus käännösteoriaan*. Helsinki: Finn lectura.

Vehmas-Lehto, I. (2001). Explicitation as a translation strategy. Teoksessa Carlson, L., Chesterman, A., Franzon, J., Garant, J., Garant, M., Gorlée, D. L., Hartama-Heinonen, R. (2001). *Mission, vision, strategies, and values: A celebration of translator training and translation studies in Kouvola* (s. 221-229). Helsinki: Helsinki University Press.

Viitanen, A. (2012). Annikki Suni. *Helsingin Sanomat* 5.8.2012. Osoitteessa: <https://www.hs.fi/muistot/art-2000002627450.html>. Viitattu 9.12.2018.

Vinay, J., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation* (kääntänyt J. C. Sager & M.-J. Hamel). Amsterdam: John Benjamin.

Virtaluoto, J., & Väyrynen, P. (2008). Voidaanko tekstin luettavuutta mitata matemaattisilla indekseillä? *Informaatiotutkimus*, 19(4), 100-106. Osoitteessa: <https://journal.fi/inf/article/view/1617>. Viitattu 9.12.2018.

Virtanen, L. (1999). Kääntäjien päivänä keskustellaan 1990-luvun muutoksista. *Helsingin Sanomat* 30.9.1999. Osoitteessa: <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000003831103.html>. Viitattu 9.12.2018.

Wiio, O. A. (1970). *Ymmärretäänkö sanomasi?: Viestintä - tiedonvälitys* (2. laaj. p.). Helsinki: Weilin+Göös.

Wiio, O. A., Karvonen, L., & Rokkanen, P. (1973). *Viestinnän perusteet*. Helsinki: Weilin + Göös.

Zipf, G. K. (1949). *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge, Mass: Addison-Wesley.

LIITE 1: Tutkimusaineisto

Taulukkoon on merkitty virkkeiden järjestysnumero, sivunumero lähdeteoksessa ja virkkeen sanamäärä (luku virkkeen perässä).

nro	Ranskankielinen lähdeteksti Marcel Proust (2007)	sivu	Suomenkielinen käännös Annikki Suni (2011)	sivu
1	Toute la journée, dans cette demeure un peu trop campagne qui n'avait l'air que d'un lieu de sieste entre deux promenades ou pendant l'averse, une de ces demeures où chaque salon a l'air d'un cabinet de verdure, et où sur la tenture des chambres les roses du jardin dans l'une, les oiseaux des arbres dans l'autre, vous ont rejoints et vous tiennent compagnie – isolés du moins – car c'étaient de vieilles tentures où chaque rose était assez séparée pour qu'on eût pu si elle avait été vivante la cueillir, chaque oiseau le mettre en cage et l'apprivoiser, sans rien de ces grandes décorations des chambres d'aujourd'hui où sur un fond d'argent, tous les pommiers de Normandie sont venus se profiter en style japonais pour halluciner les heures que vous passez au lit ; toute la journée, je la passais dans ma chambre qui donnait sur les belles verdure du parc et les lilas de l'entrée, les feuilles vertes de grands arbres au bord de l'eau, étincelants de soleil, et la forêt de Méséglise. 172	65	Kokonainen päivä siinä liiankin maalaismaisessa talossa, joka näytti sopivan vain lepäilyyn kahden kävelyretken välissä tai rankkasateen aikana, talossa missä jokainen salonki muistuttaa puutarhamajaa ja missä makuuhuoneen tapettien ruusut tarhassaan ja linnut oksillaan melkein tulevat luo seuraa pitämään – kauas maailmasta – sillä noiden vanhojen tapettien jokainen ruusu oli niin selkeästi piirretty että elävänä sen olisi helposti poiminut ja jokaisen linnun olisi voinut panna häkkiin ja kesyttää; niissä ei ollut mitään nykyisten makuuhuoneiden näyttävistä koristeluista, joissa Normandian omenapuut piirtyivät japanilaisittain hopeiselle taustalle tuudittaen vuoteellaan lepäävän melkein aistiharhaan; kokonaisen päivän minä vietin huoneessani, jonka ikkunasta näki kauniina viheriöivän puiston ja portinpielessä kukkivat syreenit, veden äärellä auringossa kimaltelevat suurten puiden lehdet sekä Méségliksen metsän. 110	5

2	Je ne regardais en somme tout cela avec plaisir que parce que je me disais:« C'est joli d'avoir tant de verdure dans la fenêtre de ma chambre », jusqu'au moment où dans ce vaste tableau verdoyant je reconnus peint lui au contraire en bleu sombre, simplement parce qu'il était plus loin, le clocher de l'église de Combray. 59	65	Oikeastaan minä katselin sitä kaikkea hyvillä mielin vain siksi että saatoin ajatella: ”Ihastuttavaa että makuuhuoneen ikkuna on täynnä vehreyttä”, kunnes erotin leveänä viheriöivässä taulussa jotakin mikä kaukaisemman sijaintinsa takia oli kuin tummansinisellä maalattu, Combrayn linnan torni. 36	5
3	Non pas une figuration de ce clocher, ce clocher lui-même, qui, mettant ainsi sous mes yeux la distance des lieues et des années était venu, au milieu de la lumineuse verdure et d'un tout autre ton, si sombre qu'il paraissait presque seulement dessiné, s'inscrire dans le carreau de ma fenêtre. 50	65- 66	En tornin kuvaa vaan itsensä tornin, joka suoraan silmieni edessä kertoi taipaleiden ja vuosien jääneen taakse, kun se tunkeutui valoisaan vehreyteen aivan toisensävyisenä, niin tummana että näytti ikkunani ruudussa melkein pelkältä luonnokselta. 32	5
4	Et si je sortais un moment de ma chambre, au bout du couloir, j'apercevais, parce qu'il était orienté autrement, comme une bande d'écarlate, la tenture d'un petit salon qui n'était qu'une simple mousseline mais rouge, et prête à s'incendier si y donnait un rayon de soleil. 46	66	Ja jos lähdin hetkeksi huoneestani, huomasin toisessa suunnassa, käytävän päässä, helakanpunaisen kaistaleen pikkusalongin tapettia, joka oli tavallista musliinia mutta punaista ja kuin syttymäisillään tuleen, jos siihen osui auringonsäde. 28	5
5	Et il est vrai que beaucoup encombraient sa vie, et comme certaines camaraderies masculines pour les hommes qui aiment les femmes, avec ce caractère de défense inutilement faite et de place vainement usurpée qu'ont dans la plupart des maisons les objets qui ne peuvent servir à rien. 47	66	Ja totta onkin että moni nainen oli Robertin elämässä rasisiteena samalla tavalla kuin tietyt toverit sellaisille miehille, jotka ovat mieltyneet naisiin; he pitivät puoliaan ja veivät turhan paljon tilaa niin kuin useimmissa kodeissa ne esineet, joille ei ole enää mitään käyttöä. 41	6

6	Sa vie ne l'avait pas épaissi, alenti, comme M. de Charlus mais tout au contraire, mais opérant en lui un changement inverse lui avait donné l'aspect désinvolte d'un officier de cavalerie – et bien qu'il eût donné sa démission au moment de son mariage – à un point qu'il n'avait jamais eu. 50	66	Elämä ei ollut tehnyt hänestä lihavaa ja hidasliikkeistä niin kuin paroni de Charlusista, vaan se oli saanut hänessä aikaan päinvastaisen muutoksen, kehittänyt hänelle ennennäkemättömän huolettoman ratsuväenupseerin olemuksen – vaikka hän olikin naimisiin mentyään eronnut palveluksesta. 34	6
7	Au fur et à mesure que M. de Charlus s'était alourdi, Robert (et sans doute il était infiniment plus jeune mais on sentait qu'il ne ferait que se rapprocher davantage de cet idéal avec l'âge), comme certaines femmes qui sacrifient résolument leur visage à leur taille et à partir d'un certain moment ne quittent plus Marienbad (pensant que, ne pouvant garder à la fois plusieurs jeunesses, c'est encore celle de la tournure qui sera le plus capable de représenter les autres), était devenu plus élané, plus rapide, effet contraire d'un même vice. 92	66	Sitä mukaan kuin paroni de Charlus vuosien varrella tanakoitui, Robert taas (olihan hän tietenkin paljon nuorempi, mutta hänestä vaistosi että hän ikääntyessään vain lähestyisi tilannetta, kuten eräät naiset, jotka päättävät uhrata kasvonsa vartalolleen eivätkä tietyn hetken jälkeen hievahtakaan Marienbadista ajatellen, että kun monentyyppistä nuorekkuutta ei kykene säilyttämään, hoikkuudella pystyy parhaiten korvaamaan muut) oli käynyt solakammaksi ja vikkelämmäksi – yhteisellä paheella oli siis ollut häneen vastakkainen vaikutus. 65	6
8	Il avait l'habitude d'aller dans certains mauvais lieux où comme il aimait qu'on ne le vît ni entrer, ni sortir, il s'engouffrait pour offrir aux regards malveillants de passants hypothétiques le moins de surface possible, comme on monte à l'assaut. 40	66- 67	Robertilla oli tapana käydä eräissä elostelupaikoissa, joihin hän suorastaan syöksyi sisään antaakseen mahdollisten ohikulkijoiden pahansuoville katseille mahdollisimman vähän kohdistumispintaa, niin kuin tehdään hyökkäykseen rynnistäessä, sillä hän ei halunnut että kukaan näki hänen menevän	6

			sellaisiin paikkoihin eikä lähtevän niistä. 38	
9	Pour être complet il faudrait faire entrer en ligne de compte le désir plus il vieillissait de paraître jeune et même l'impatience de ces hommes toujours ennuyés, toujours blasés, que sont les gens trop intelligents pour la vie relativement oisive qu'ils mènent, et où leur facultés ne se réalisent pas. 50	67	Ja kuvan täydentämiseksi pitäisi vielä ottaa huomioon ikääntymisessä kasvava halu näyttää nuorelta sekä kärsimättömyys, jota osoittavat alati ikävystyneet, kaikkeen tympääntyneet, liian älykkäät ihmiset viettäessään joutilasta elämäänsä, jossa heidän kykynsä eivät pääse esille. 32	7
10	Mais, surtout depuis la faveur dont jouissent les exercices physiques, l'oisiveté a pris une forme, sportive même en dehors des heures de sport et qui se traduit par une vivacité fébrile qui croit ne pas laisser à l'ennui le temps ni la place de se développer et non plus par de la nonchalance. 53	67	Mutta etenkin nykyään, kun ruumiinharjoitukset ovat kovasti muodissa, entinen velto joutilaisuuskin on muuttunut urheilulliseksi, jopa varsinaisen urheiluaajan ulkopuolella, mikä näkyy kuumeisena toimeliaisuutena, pyrkimyksenä ikävystymisen torjuntaan aina ja kaikkialla. 28	7
11	Ce n'était pas que j'eusse pensé à elle, ni rêvé d'elle, ni que je la prisse pour Gilberte: c'est qu'une réminiscence éclore en mon bras m'avait fait chercher derrière mon dos la sonnette comme dans ma chambre de Paris. 40	67	En suinkaan ajatellut häntä enkä nähnyt hänestä unta enkä sekoittanut häntä Gilberteen, vaan käsivarressani herännyt muistuma oli pannut minut hakemaan selkäni takaa soittokelloa niin kuin makuuhuoneessani Pariisissa. 27	7
12	Et ne la trouvant pas j'avais appelé: « Albertine » croyant que mon amie défunte était couchée auprès de moi, comme elle faisait souvent le soir et que nous endormions ensemble, comptant au réveil sur le temps qu'il faudrait à	67	Ja kun en ollut löytänyt sitä, olin kutsunut Albertinea luulleen edesmenneen ystävättäreni lepäävän vieressäni kuten hän usein lepäsi iltaisin, kun nukahdimme yhdessä; aamulla herättyäni minä sitten arvioin, että Francoiselta	7

	Françoise avant d'arriver, pour qu'Albertine pût sans imprudence tirer la sonnette que je ne trouvais pas. 57		menisi huoneeseen sen verran aikaa, että ystävättäreni ehtisi vaaratta kiskaista soittokellon nyöristä, jota minä en löytänyt. 45	
13	Il arrivait à Tansonville, obligé disait-il de repartir le lendemain matin pour une affaire avec un certain monsieur du pays qui était censé l'attendre à Paris et qui précisément rencontré dans la soirée près de Combray dévoilait involontairement le mensonge au courant duquel Robert avait négligé de le mettre, en disant qu'il était venu dans le pays se reposer pour un mois et ne retournerait pas à Paris d'ici là. 70	68	Robert saattoi heti Tansonvilleen saavuttuaan sanoa, että joutuisi pakosta lähtemään heti seuraavana aamuna hoitamaan jotakin liikeasiaa sikäläisen naapurin kanssa, jonka piti muka odottaa häntä Pariisissa mutta joka tulikin samana iltana vastaan lähellä Combrayta ja paljasti tahtomattaan koko valheen, johon Robert ei ollut välittänyt perehdyttää häntä, kertomalla että oli tullut kuukaudeksi maalle lepäämään eikä aikonut käydä välillä ollenkaan Pariisissa. 58	8
14	Robert rougissait, voyait le sourire mélancolique et fin de Gilberte, se dépêtrait en l'insultant du gaffeur, rentrait avant sa femme, lui faisait remettre un mot désespéré où il lui disait qu'il avait fait ce mensonge pour ne pas lui faire de peine, pour qu'en le voyant repartir pour une raison qu'il ne pouvait pas lui dire, elle ne crût pas qu'il ne l'aimait pas (et tout cela bien qu'il l'écrivît comme un mensonge était en somme vrai), puis faisait demander s'il pouvait entrer chez elle et là, moitié tristesse réelle, moitié énervement de cette vie, moitié simulation chaque jour plus audacieuse, sanglotait, s'inondait d'eau	68	Silloin Robert punastui ja nähdessään Gilberten surumielisen ja ylpeän hymyn alkoi sättiä munauksen tehnyttä naapuria ja hankkiutui tästä eroon, riensi kotiin ennen vaimoaan, lähetti tälle epätoivoisen viestin, jossa kertoi valehdelleensa ettei joutuisi aiheuttamaan mielipahaa ja ettei vaimo vain luulisi aviomiehensä rakkauden sammuneen, kun tämän oli pakko palata Pariisiin syystä jota ei voinut kertoa (mikä kaikki oli totta, vaikka olikin tarkoitettu valheeksi) ja lopulta hän pyysi kysymään, saisiko tulla vaimonsa luo, missä sitten nyyhkytteli osaksi aidosta surusta ja osaksi	8

	froide, parlait de sa mort prochaine, quelquefois s'abattait sur le parquet comme s'il se fût trouvé mal. 121		hermostuksesta elämäänsä opittuaan teeskentelemään joka päivä yhä uhkarohkeammin, valeli kasvojaan kylmällä vedellä, puhui lähestyvistä kuolemastaan ja joskus jopa lyyhistyi lattialle kuin olisi voinut huonosti. 102	
15	Gilberte ne savait pas dans quelle mesure elle devait le croire, le supposait menteur en chaque cas particulier, mais que d'une façon générale elle était aimée et s'inquiétait de ce pressentiment d'une mort prochaine, pensant qu'il avait peut-être une maladie qu'elle ne savait pas et n'osait pas à cause de cela le contrarier et lui demander de renoncer à ses voyages. 61	68-69	Gilberte ei tiennyt, missä määrin hänen tuli uskoa miestänsä, epäili valhetta jokaisessa yksittäistapauksessa mutta kuvitteli yleisesti ottaen olevansa rakastettu vaimo ja oli huolissaan vain miehensä ounastelemasta kuolemasta, ajatteli että tällä oli ehkä jokin sairaus, josta hän ei tiennyt mitään eikä siksi uskaltanut ärsyttää miestänsä ja pyytää tätä luopumaan matkoistaan. 49	8-9
16	Car j'en devrais exécuter les parties successives dans une matière qui serait bien différente de celle qui conviendrait aux souvenirs de matins au bord de la mer ou d'après-midi à Venise, si je voulais peindre ces soirs de Rivebelle où dans la salle à manger ouverte sur le jardin la chaleur commençait à se décomposer, à retomber, à déposer, où une dernière lueur éclairait encore les roses sur les murs du restaurant tandis que les dernières aquarelles du jour étaient encore visibles au ciel, dans une matière distincte, nouvelle, d'une transparence, d'une	268	Sillä minä joutuisin rakentamaan peräkkäiset jaksot kunkin eri materiaalista, ja minun pitäisi löytää jotain aivan omanlaistaan, jotain muuta kuin se mikä sopi muistoihin aamuista meren rannalla tai iltapäivistä Venetsiassa, jos haluaisin kuvailla iltoja Rivebellessä, missä puutarhaan antavassa ruokasalissa helle alkoi hajota, laskea, saostua, ja missä illankajo valaisi ruusut ravintolan seinillä, kun päivän viimeiset akvarellit vielä näkyivät taivaalla – sen materiaalin tuli olla erilaista, uutta,	217

	sonorité spéciales, compacte, fraîche et rose. 98		erityisen kuulakasta ja soivaa, tiivistä, viilentävää ja ruusunpunaista. 71	
17	Or cette cause je la devinais en comparant entre elles ces diverses impressions bienheureuses et qui avaient entre elles ceci de commun que je les éprouvais à la fois dans le moment actuel et dans un moment éloigné, jusqu'à faire empiéter le passé sur le présent, à me faire hesiter à savoir dans lequel des deux je me trouvais ; au vrai, l'être qui alors goûtait en moi cette impression la goûtait en ce qu'elle avait de commun dans un jour ancien et maintenant, dans ce qu'elle avait d'extra-temporel, un être qui n'apparaissait que quand, par une de ces identités entre le présent et le passé, il pouvait se trouver dans le seul milieu où il pût vivre, jouir de l'essence, des choses, c'est-à-dire en dehors du temps. 128	268	Ja tuota syytä aloin jo aavistella, kun vertasin toisiinsa ennenaikaisia hyvinolontunteitani, joille oli yhteistä se että olin samanaikaisesti nykyhetkessä ja kaukaisessa ajassa silloin kuin aistin ne – lusikan kilahduksen lautaseen, epätasaisen kiveyksen, madeleinen maun – siinä määrin että menneisyys tunkeutui nykyisyyteen enkä enää tiennyt, kummassa oikein itse olin; vaan totuus, että se olento minussa joka silloin koki aistimuksen, nautti siitä mikä siinä oli ajan ulkopuolella, ja tämä olento minussa saattoi ilmetä vain, kun se sellaisen nykyhetken ja menneisyyden väliin sijoittuvan identiteetin turvin pystyi olemaan siinä ainoassa elintilassa, missä se pysyi hengissä ja nautti asioiden olemuksesta, eli ajan ulkopuolella. 96	218
18	Cela expliquait que mes inquiétudes au sujet de ma mort eussent cessé au moment où j'avais reconnu inconsciemment le goût de la petite madeleine puisqu'à ce moment-là l'être que j'avais été était un être extra-temporel, par conséquent insoucieux des vicissitudes de l'avenir. 42	268	Tässä selitys, miksi lakkasin olemasta huolestunut omasta kuolemastani hetkenä, jolloin alitajuisesti tunnistin madeleinen maun, sillä entinen minäni muuttui silloin ajan ulkopuoliseksi olennoksi eikä niin muodoin piitannut myöskään tulevaisuuden tuomista muutoksista. 30	218
19	Et peut-être, si tout à l'heure je trouvais que Bergotte avait dit faux en parlant des joies de la vie spirituelle, c'était parce que	269	Ajatukseni, että Bergotte oli ollut väärässä puhuessaan hengenelämän iloista, johtui ehkä siitä että minä	218- 219

	j'appelais « vie spirituelle » à ce moment-là des raisonnements logiques qui étaient sans rapport avec elle, avec ce qui existait en moi en ce moment – exactement comme j'avais pu trouver le monde et la vie ennuyeux parce que je les jugeais d'après des souvenirs sans vérité, alors que j'avais un tel appétit de vivre maintenant que venait renaître en moi, à trois reprises, un véritable moment du passé. 93		tarkoitin ”hengenelämällä” siihen aikaan loogista järkeilyä, joilla ei ollut mitään tekemistä hengen eikä liioin minun nykyisen sisäisen elämäni kanssa – täsmälleen samalla tavalla olin pitänyt maailmaa ja elämää tylsinä, koska olin arvioinut niitä epäaitojen muistojen perusteella, kun taas nyt minulla oli kova elämänhalu, sillä aito hetki menneisyydestä oli kolme kertaa peräkkäin herännyt minussa henkiin. 69	
20	Tant de fois, au cours de ma vie la réalité m'avait déçu parce qu'au moment où je la percevais mon imagination qui était mon seul organe pour jouir de la beauté ne pouvait s'appliquer à elle, en vertu de la loi inévitable qui veut qu'on ne puisse imaginer que ce qui est absent. 53	269	Miten monta kertaa elämäni aikana todellisuus oli tuottanut minulle pettymyksen, koska hetkellä jolla sen havaitsin mielikuvitukseni – ainoa elimeni jolla saatoin nauttia kauneudesta – ei saanut siitä otetta, ja syynä oli järkkymätön laki, että mieleemme pystyy kuvittelemaan vain sellaista mikä on poissa. 40	219
21	Et voici que soudain l'effet de cette dure loi s'était trouvé neutralisé, suspendu, par un expédient merveilleux de la nature, qui avait fait miroiter une sensation – bruit de la fourchette et du marteau, même titre de livre, etc. – à la fois dans le passé, ce qui permettait à mon imagination de la goûter, et dans le présent où l'ébranlement effectif de me sens par le bruit, le contact du linge, etc. avait ajouté aux rêves de l'imagination ce dont ils sont habituellement dépourvus, l'idée d'existence – et grâce à ce	269	Mutta nyt sen rautaisen lain vaikutukset oli yhtäkkiä muuttanut tehottomiksi ja lakkauttanut tuo luonnon ihmetemppu, joka oli väläyttänyt aistimusta – lusikan ja vasaran kilahdusta, samaa kirjannimeä – yhtä aikaa sekä menneisyydessä, niin että mielikuvitukseni pystyi nauttimaan siitä, että nykyhetkessä, jossa aistejani oikeasti ärsyttäneet ääni, lautasliinan kosketus jne. olivat lisänneet mielikuvituksen unelmiin jotakin mitä niistä yleensä puuttui, nimittäin	219

	subterfuge, avait permis à mon être d’obtenir, d’isoler, d’immobiliser – la durée d’un éclair – ce qu’il n’appréhende jamais:un peu de temps à l’état pur. 114		vaikutelman todellisuudesta – ja se temppu oli antanut minun olennolleni mahdollisuuden saada, eristää, pysäyttää liikkumattomaksi – silmänräpäyksen ajaksi – sellaista mistä se ei koskaan saa otetta: tuokion aikaa puhtaimmillaan. 81	
22	L’être qui était rené en moi quand avec un tel frémissement de bonheur, j’avais entendu le bruit commun à la fois à la cuiller qui touche l’assiette et au marteau qui frappe sur la roue, à l’inégalité pouf les pas des pavés de la cour Guermantes et du baptistère de Saint-Marc, etc., cet être-là ne se nourrit que de l’essence des choses, en elle seulement il trouve sa subsistance, ses délices. 71	269-270	Se olento, joka oli syntynyt minussa uudestaan, kun olin onnesta väristen kuullut lautaseen kilahtavalle lusikalle ja pyörään iskevälle vasaralle yhteisen äänen ja kokenut epätasaisen kiveyksen, joka oli samanlainen kuin Guermantesien pihassa ja Pyhän Markuksen kastekappelissa, se olento käyttää ravinnokseen vain asioiden olemusta, vain siitä se saa elinvoimaa ja mielihyvää. 49	219
23	Il languit dans l’observation du présent où les sens ne peuvent la lui apporter, dans la considération d’un passé que l’intelligence lui dessèche, dans l’attente d’un avenir que la volonté construit avec des fragments du présent et du passé auxquels elle retire encore de leur réalité en ne conservant d’eux que ce qui convient à la fin utilitaire, étroitement humaine qu’elle leur assigne. 63	270	Se riutuu havainnoissaan nykyhetkeä, jossa aistit eivät kykene antamaan sille ravintoa, ja samoin tarkastellessaan menneisyyttä, jonka äly kuihduttaa, tai odottaessaan tulevaisuutta, jonka tahto rakentaa nykyisyyden ja menneisyyden palasista, mutta noista palasista se poistaa lopunkin todellisuudentunnun, koska säilyttää vain sen mikä sopii ihmisen rajoittuneisiin hyötytarkoituksiin. 44	219–220
24	Mais qu’un bruit, qu’une odeur, déjà entendu ou respirée jadis, le soient de nouveau, à la fois dans le présent et dans le passé, réels sans être actuels, idéaux sans être abstraits, aussitôt l’essence	270	Mutta jos jo ennen kuultu ääni tai aikaisemmin hengitetty tuoksu syntyy uudestaan, samanaikaisesti menneisyyteen ja nykyisyyteen, jos siitä tulee todellinen ilman että se on	220

	<p>permanente et habituellement cachée des choses se trouve libérée et notre vrai moi qui parfois depuis longtemps, semblait mort, mais ne l'était pas entièrement, s'éveille, s'anime en recevant la céleste nourriture qui lui est apportée. 69</p>		<p>läsnäoleva, yliaistillinen ilman että se on abstrakti, vapautuu asioiden tavallisesti kätkeyty pysyväinen olemus ja meidän aito minämme, joka joskus on jo kauan tuntunut kuolleelta vaikka ei olekaan kokonaan kuollut, sillä se herää ja virkoaa saadessaan näin taivaallista ravintoa. 62</p>	
25	<p>Et celui-là on comprend qu'il soit confiant dans sa joie, même si le simple goût d'une madeleine ne semble pas contenir logiquement les raisons de cette joie, on comprend que le mot de « mort » n'ait pas de sens pour lui ; situé hors du temps que pourrait-il craindre de l'avenir ? 53</p>	270	<p>Ja on ymmärrettävää, että tämä ihminen on luottavainen ilossaan, vaikka yhden madeleinen mitätön maku ei loogisesti ajatellen voi olla syynä häneen iloonsa, ja ymmärrettävää on, että sanalla ”kuolema” ei ole hänelle merkitystä: miten voisi ajan ulkopuolella pelätä tulevaisuutta? 41</p>	220
26	<p>Ainsi jadis, par exemple le jour où je devais aller pour la première fois chez la Princesse de Guermantes, de la cour ensoleillée de notre maison de Paris j'avais paresseusement regardé à mon choix, tantôt la place de l'Église à Combray, ou la plage de Balbec, comme j'aurais illustré le jour qu'il faisait en feuilletant un cahier d'aquarelles prises dans les divers lieux où j'avais été et où avec un plaisir égoïste de collectionneur je m'étais dit en cataloguant ainsi les illustrations de ma mémoire:« J'ai tout de même vu de belles choses dans ma vie. » 99</p>	270-271	<p>Niinpä minä kauan sitten, esimerkiksi päivänä jolloin olin ensimmäistä kertaa menossa Guermantesin ruhtinattaren luo, olin katsellut Pariisi-kotimme aurinkoiselta pihalta laiskasti valikoiden milloin Combrayn kirkonaukiota, milloin Balbecin rantaa, aivan kuin olisin kuvittanut sitä päivää lehteilemällä akvarellivihkoa näkymineen eri paikoista joissa olin käynyt, ja luetteloidessani näin muistikuviani olisin sanonut itsekkäästi kuin keräilijä ainakin: « Olenpa minä nähnyt paljon kauniita asioita elämäni varrella. » 61</p>	220

27	Il n'en avait plus été de même dans les trois souvenirs que je venais d'avoir et où au lieu de me faire une idée plus flatteuse de mon moi j'avais au contraire, presque douté de la réalité actuelle de moi. 40	271	Aivan toisin oli käynyt kolmen äskeisen muistoni kanssa: sen sijaan että ne olisivat antaneet minulla omasta minästäni imartelevamman kuvan olin päinvastoin melkein joutunut epäilemään koko minäni nykyistä todellisuuspohjaa. 28	221
28	De même que le jour que j'avais trempé la madeleine dans l'infusion chaude, au sein de l'endroit où je me trouvais, que cet endroit fût comme ce jour-là ma chambre à Paris, ou comme aujourd'hui, en ce moment, la bibliothèque du Prince de Guermantes, un peu avant la cour de son hôtel, il y avait eu en moi irradiant une petite zone autour de moi, une sensation (goût de la madeleine trempée, bruit métallique, sensation du pas) qui était commune à cet endroit où je me trouvais et aussi à un autre endroit (chambre de ma tante Octave, wagon du chemin de fer, baptistère de Saint-Marc). 106	271	Samoin kuin päivänä, jolloin olin kastanut madeleinea kuumaan lehmuksenkukkateehen, paikassa jossa olin – olkoon se paikka kuten tuona päivänä makuuhuoneeni Pariisissa tai kuten tänään, tällä hetkellä Guermantesin ruhtinaan kirjasto ja vähän aikaisemmin hänen kaupunkipalatsinsa piha – minussa oli syntynyt (kastetun madeleinen maun, kilahduksen, astumisen) aistimus joka säteili pienelle alueelle ympärilläni, ja se aistimus oli yhtäläinen tässä paikassa missä nyt olin ja myös toisessa paikassa (Octave-tädin huoneessa, junavaunussa, Pyhän Markuksen kastekappelissa). 68	221
29	Et au moment où je raisonnais ainsi le bruit strident d'une conduite d'eau tout à fait pareil à ces longs cris que parfois l'été les navires de plaisance faisaient entendre le soir au large de Balbec, me fit éprouver (comme me l'avait déjà fait une fois à Paris, dans un grand restaurant, la vue d'une luxueuse salle à manger à demi vide, estivale et chaude) bien plus qu'une sensation simplement analogue à celle que	271- 272	Ja näitä mietiskellessäni kuului vesijohdosta yhtäkkiä vihlova ääni, ja se kuulosti aivan samalta kuin ne pitkät vihellykset, joita huvijahdit joskus iltaisin päästelivät Balbecin redillä; se synnytti minussa (niin kuin oli jo kerran synnyttänyt Pariisissa, kun näin suuressa ravintolassa kesähelteellä puoliksi tyhjän ylellisen ruokasalin) aistimuksen, joka ei ollut pelkästään samanlainen kuin	221

	<p>j'avais à la fin de l'après-midi à Balbec, quand toutes les tables étant déjà couvertes de leur nappe et de leur argenterie, les vases baies vitrées restant ouvertes tout en grand sur la digue, sans un seul intervalle, un seul « plein » de verre ou de pierre, tandis que le soleil descendait lentement sur la mer où commençaient à crier les navires, je n'avais pour rejoindre Albertine et ses amies qui se promenaient sur la digue, qu'à enjamber le cadre de bois à peine plus haut que ma cheville, dans la charnière duquel on avait fait pour l'aération de l'hôtel glisser toutes ensemble les vitres qui se continuaient. 183</p>		<p>aistimukseni illansuussa Balbecissa, kun kaikissa pöydissä oli</p> <p>jo liinat ja hopeat, kun näköalaikkunat olivat auki suoraan rantakadulle yhtenä lasisena ja kivisenä tilana, kun aurinko laski hitaasti ja merellä alkoivat laivat huutaa, eikä minun päästäkseni kävelemään rantakadulle Albertinen ja hänen ystävättäriensä kanssa olisi tarvinnut kuin astua yli alakarmin, joka oli tuskin nilkkaani korkeammalla, ohi leveän uran, johon ikkunalasit oli työnnetty tuuletuksen ajaksi. 111</p>	
30	<p>Dans ce cas-là comme dans tous les précédents la sensation commune avait cherché à recréer autour d'elle le lieu ancien, cependant que le lieu actuel qui en tenait la place, s'opposait de toute la résistance de sa masse à cette immigration dans un hôtel de Paris d'une plage normande ou d'un talus d'une voie de chemin de fer. 58</p>	272	<p>Ja tässä tapauksessa, kuten kaikissa aikaisemmissakin, yhteinen aistimus oli pyrkinyt luomaan uudestaan ympärilleen entisen paikan, kun taas sen tilalla oleva nykyinen paikka vastusti koko massansa voimalla normandialaisen rannan tai rautatiepenkereen tunkeutumista pariisilaiseen kaupunkipalatsiin. 33</p>	221– 222
31	<p>Tout s'était décidé au moment où ne pouvant plus supporter d'attendre au lendemain pour poser mes lèvres sur le visage de ma mère, j'avais pris ma résolution, j'avais sauté du lit et étais allé en chemise de nuit m'installer à la fenêtre</p>	467	<p>Kaikki ratkaistiin sinä hetkenä, jolloin en enää jaksanut odottaa seuraavaan päivään saadakseni painaa huuleni äidin poskelle ja tein päätökseni, hyppäsin vuoteestani ja menin yöpaidassa ikkunaan, josta kuu paistoi sisälle, odottamaan siihen asti</p>	428– 429

	par où entraient le clair de la lune jusqu'à ce que j'eusse entendu partir M. Swann. 58		kunnes olin kuullut herra Swannin lähtevän. 38	
32	Alors si je pensai tout d'un coup que si j'avais encore la force d'accomplir mon œuvre, cette matinée – comme autrefois à Combray certains jours qui avaient influé sur moi – qui m'avait aujourd'hui même donné à la fois l'idée de mon œuvre et la crainte de ne pouvoir la réaliser, marquerait certainement avant tout dans celle-ci, la forme que j'avais pressentie autrefois dans l'église de Combray, et qui nous reste habituellement invisible, celle du Temps. 74	467	Siinä samassa tulin ajatelleeksi, että jos minulla olisi vielä voimaa viedä teokseni päätökseen, nämä iltapäiväkutsut – kuten kauan sitten Combrayssa tietyt päivät jotka olivat tehneet minuun lähtemättömän vaikutuksen – jotka tänään olivat herättäneet minussa niin teokseni idean kuin pelon etten jaksaisi sitä toteuttaa, painaisivat teokseen ennen kaikkea sen muodon, jota olin kerran Combrayn kirkossa aavistellut ja joka yleensä jää meiltä näkemättä: ajan muodon. 63	429
33	Mais enfin je pourrais à la rigueur, dans la transcription plus exacte que je m'efforcerais de donner, ne pas changer la place des sons, m'abstenir de les détacher de leur cause à côté de laquelle l'intelligence les situe après coup, bien que faire chanter doucement la pluie au milieu de la chambre et tomber en déluge dans la cour l'ébullition de notre tisane, ne dût pas être en somme plus déconcertant que ce qu'ont fait si souvent les peintres quand ils peignent très près ou très loin de nous, selon que les lois de la perspective, l'intensité des couleurs et la première illusion du regard nous les font apparaître, une voile ou un pic que le raisonnement	467	Mutta yrittäessäni kuvata sitä mahdollisimman tarkasti minä voisin vähintään jättää vaihtamatta äänien paikkaa, jättää erottamatta sen lähteestä, kun tavallisesti äly onnistuu sijoittamaan ne vierekkäin vasta jälkeensä, vaikka luulisi että jos taiteilija tuo sateen hienoisen vihmonnan sisälle huoneeseen tai poreilevan yrttiteemme ryöppyämisen pihalle, sen ei pitäisi olla sen hämmäntävämpää kuin se mitä taidemaalarit ovat tehneet maalatessaan hyvin lähelle tai hyvin kauas – sen mukaan millaisena perspektiivin lait, värien voimakkuus tai ensimmäinen pettävä vilkaisu sen meille näyttävät – jonkin purjeen tai vuorenhuipun, jonka	429

	déplacera ensuite de distances quelquefois énormes. 123		me järkeilemällä siirrämme sitten joskus valtaviengin välimatkojen päähän. 89	
34	Je pourrais, bien que l'erreur soit plus grave continuer comme on fait à mettre des traits dans le visage d'une passante, alors qu'à la place du nez, des joues et du menton, il ne devrait y avoir qu'un espace vide sur lequel jouerait tout au plus le reflet de nos désirs. 51	467-468	Vakavampi virhe olisi, jos noudattaisin yleistä tapaa lisäämällä piirteitä ohikulkevan naisen kasvoille, vaikka nenän, poskien ja leuan paikalla ei saisi olla muuta kuin tyhjä tila, jonka yllä häilyisi korkeintaan naisen herättämien halujen heijastus. 33	429
35	Et même si je n'avais pas le loisir de préparer, chose déjà bien plus importante les cent masques qu'il convient d'attacher à un même visage, ne fût-ce que selon les yeux qui le voient et le sens où ils en lisent les traits, et pour les mêmes yeux selon l'espérance ou la crainte, ou au contraire l'amour et l'habitude qui cachent pendant trente années les changements de l'âge, même enfin si je n'entreprenais pas, ce dont ma liaison avec Albertine suffisait pourtant à me montrer que sans cela tout est factice et mensonger, de représenter certaines personnes non pas au-dehors mais au-dedans de nous où leurs moindres actes peuvent amener des troubles mortels, et de faire varier aussi la lumière du ciel moral, selon les différences de pression de notre sensibilité, ou quand troublant la sérénité de notre certitude sous laquelle un	468	Ja jos minulla ei olisikaan aikaa muovailla, mikä on jo paljon tärkeämpi asia, niitä sataa naamiota, jotka on kiinnitettävä yksille samoille kasvoille sen mukaan millaiset silmät niitä katsovat tai sen mukaan millaisen merkityksen niille antavat samat silmät joilta toivo tai pelko tai päinvastoin rakkaus ja tottumus kätkevät muutokset, joita ikä kolmenkymmenen vuoden aikana tuo, ja jos en ryhtyisikään – vaikka olihan suhteeni Albertineen jo kylliksi osoittanut, että ilman sitä kaikki on teennäistä ja valheellista – edes kuvaamaan tiettyjä ihmisiä, en ulkopuolelta vaan sellaisina kuin he ovat meidän sisimmässämme, missä heidän vähäpätöisimmätkin tekonsa voivat aiheuttaa kohtalokkaita häiriöitä, ja jos en antaisi myös valon vaihdella sielun	429-430

	<p>objet est si petit, un simple nuage de risque en multiplie en un moment la grandeur, si je ne pouvais apporter ces changements et bien d'autres (dont la nécessité, si on veut peindre le réel, a pu apparaître au cours de ce récit) dans la transcription d'un univers qui était à redessiner tout entier, du moins ne manquerais-je pas d'y décrire l'homme comme ayant la longueur non de son corps mais de ses années, comme devant tâche de plus en plus énorme et qui finit par le vaincre, les traîner avec lui quand il se déplace. 238</p>		<p>taivaalla inhimillisten tunteiden paineiden mukaan tai kun pieni epävarmuuden pilvi tulee häiritsemään varmaa tyyneyttämme, jonka turvissa jokin asia vaikuttaa pieneltä, ja muuttaa sen hetkessä monin verroin suuremmaksi: jos minä en näitä ja monia muita muutoksia (joiden tarpeellisuus todellisuuden kuvaamisessa lienee käynyt ilmi tästä kertomuksesta) pystyisikään siirtämään luomaani maailmaan, joka pitää kuvata uudestaan aivan kokonaan, niin vähintään olin päättänyt kuvata ihmisen mitan hänen vuosiensa enkä hänen vartensa pituuden mukaan: olentona jonka täytyy – taakka käy kaiken aikaa raskaammaksi ja lopulta nujertaa hänet – raahata vuosiaan mukanaan minne tahansa hän meneekin. 191</p>	
36	<p>D'ailleurs que nous occupions une place sans cesse accrue dans le Temps, tout le monde le sent et cette universalité ne pouvait que me réjouir puisque c'est la vérité, la vérité soupçonnée par chacun que je devais chercher à élucider. 40</p>	468	<p>Me kaikki olemme tietoisia siitä että meillä on jatkuvasti kasvava paikka ajassa, ja tämä yleinen käsitys ei voinut kuin ilahduttaa minua, sillä se on totuus, kaikkien aavistama totuus, jota minun tuli yrittää valaista. 33</p>	430
37	<p>Non seulement tout le monde le sent que nous occupons une place dans le Temps, mais cette place, le plus simple la mesure approximativement comme il mesurerait celle que nous occupons dans l'espace, puisque des gens sans perspicacité spéciale, voyante deux hommes qu'ils ne</p>	468	<p>Eivätkä kaikki pelkästään tiedä että meillä on paikkamme ajassa, vaan yksinkertaisimmat mittaavat sen suurin piirtein samalla tavalla kuin mittaavat paikkansa tilassa, joten ihmiset jotka eivät ole erityisen terävänäköisiä saattavat sanoa kahdesta tuntemattomasta</p>	430

	connaissent pas, tous deux à moustaches noires ou tout rasés, disent que ces sont deux hommes l'un d'une vingtaine, l'autre d'une quarantaine d'années. 67		mustaviiksisestä tai paljaaksi ajellusta miehestä, että toinen on noin kaksikymmentävuotias ja toinen neljissäkymmenissä. 45	
38	Si c'était cette notion du temps évaporé, des années passées non séparées de nous, que j'avais maintenant l'intention de mettre si fort en relief, c'est qu'à ce moment même, dans l'hôtel de Guermantes, ce bruit des pas de mes parents reconduisant M. Swann, ce tintement rebondissant, ferrugineux, intarissable, criard et frais de la petite sonnette qui m'annonçait qu'enfin M. Swann était parti et que maman allait monter, je les entendis encore, je les entendis eux-mêmes, eux situés pourtant si loin dans le passé. 83	469	Se että minä niin voimallisesti halusin tähdentää käsitystä ajasta meidän sisimmässämme, menneitä vuosia joita ei voi erottaa meistä, johtui siitäkin että juuri sillä hetkellä Guermantesin ruhtinaan kaupunkipalatsissa minä kuulin vanhempieni askelten äänen heidän saattaessaan herra Swannia, kuulin pienen soittokellon alati metallisena kimmahdellen kimakan ja vihlovan kilinän, joka kertoi minulle että herra Swann oli vihdoinkin lähtenyt ja että äiti tulisi yläkertaan; minä kuulin ne äänet oikeasti, niin kaukana menneisyydessä kuin ne sijaitsivatkin. 71	431
39	Alors – pensant à tous les événements qui se plaçaient forcément entre l'instant où je les avais entendus et la matinée Guermantes je fus effrayé de penser que c'était bien cette sonnette qui tintait encore en moi, sans que je pusse rien changer aux criaillements de son grelot, puisque ne me rappelant de plus bien comment ils s'éteignaient, pour le réapprendre, pour bien l'écouter, je dus m'efforcer de ne plus entendre le son des conversations que les masques tenaient autour de moi. 81	469	Ja kun silloin ajattelin kaikkia tapahtumia, jotka mahtuivat askelten kuulemisen hetken ja Guermantesien iltapäiväkutsujen väliin, minä säikähdin ajatusta, että soittokello kilisi edelleen minussa enkä minä pystynyt mitenkään muuttamaan sen kileää kilkutusta, sillä en muistanut enää miten se sammui, ja saadakseni tietää sen uudestaan ja kuunnellakseni sitä oikein minun piti yrittää olla kuulematta naamioiden keskustelun ääniä ympärilläni. 56	431

40	Quand elle avait tinté j’existais déjà et depuis, pour que j’entendisse encore ce tintement il fallait qu’il n’y eût pas eu discontinuité, que je n’eusse pas un instant cessé d’exister, de penser, d’avoir conscience de moi, puisque cet instant ancien tenait encore à moi, que je pouvais encore le retrouver, retourner jusqu’à lui, rien qu’en descendant plus profondément en moi. 60	469	Kun kello oli soinnut, minä olin jo ollut olemassa, mutta koska kuulin kilinän yhä vielä, jatkuvuus oli ollut häiriötön: en ollut hetkeksikään lakannut olemasta, levännyt olematta oma itseni, ollut ajattelematta, menettänyt tietoisuutta itsestäni, koska se kaukainen hetki oli vielä minussa kiinni ja minä saatoin löytää sen uudestaan, palata siihen vain vaipumalla syvemmälle itseeni. 53	431
41	Et c’est parce qu’ils contiennent ainsi les heures du passé que les corps humains peuvent faire tant de mal à ceux qui les aiment, parce qu’ils contiennent tant de souvenirs de joies et de désirs déjà effacés pour eux, mais si cruels pour celui qui contemple et prolonge dans l’ordre du temps le corps chéri dont ils est jaloux, jaloux à souhaiter la destruction. 64	469-470	Ja koska ihmisiin mahtuvat kaikki menneisyyden hetket, he voivat tehdä paljon pahaa niille joita rakastavat, sillä heillä on sisimmässään myös paljon muistoja iloista ja toiveista, jotka ovat heille itselleen jo sammuneet mutta elävät hyvin julmina sille, joka tarkastelee rakastettunsa vartaloa ja näkee sen ajan jatkumossa, rakasta vartaloa josta hän on mustasukkainen, niin mustasukkainen että saattaa toivoa sen tuhoutumista. 58	431-432
42	Car après la mort le Temps se retire du corps, et les souvenirs – si indifférents, si pâlis – sont effacés de celle qui n’est plus et le seront bientôt de celui qu’ils torturent encore, mais en qui ils finiront par périr quand le désir d’un corps vivant ne les entretiendra plus. 50	470	Sillä kuoleman jälkeen aika vetäytyy vartalosta ja muistot – nyt jo yhdentekevät ja haalistuneet – häipyvät pois menneestä ja pian ne häipyvät myös jäljellejääneestä, vaikka vielä häntä piinaavatkin, mutta lopulta ne kuolevat, kun elävän vartalon himoitseminen ei enää ylläpidä niitä. 37	432
43	J’éprouvais un sentiment de fatigue et d’effroi à sentir que tout ce temps si long, non seulement avait, sans une interruption,	470	Minun valtasi uupumuksen ja kauhun tunne tajutessani, että en ollut vain keskeytyksettä elänyt, ajatellut ja	432

	été vécu, pensé, secrété par moi, qu'il était ma vie, qu'il était moi-même, mais encore que j'avais à toute minute à le maintenir attaché à moi, qu'il me supportait, moi juché à son sommet vertigineux, que je ne pouvais me mouvoir sans le déplacer. 65		kehrännyt tuota pitkää aikaa ja että se ei vain ollut minun elämäni, minä itse, vaan että minun tuli nyt hellittämättä pitää sitä kiinni itsessäni ja että se taas tavallaan piteli minua pyörryttävän korkealla huipullaan, missä kyhjötin pystymättä hievahtamaankaan ilman että se liikahti mukana. 58	
44	Je venais de comprendre pourquoi le Duc de Guermantes dont j'avais admiré en regardant assis sur une chaise combien il avait peu vieilli bien qu'il eût tellement plus d'années que moi au-dessous de lui, dès qu'il s'était levé et avait voulu se tenir debout avait vacillé sur des jambes flageolantes comme celles de ces vieux archevêques sur lesquels il n'y a de solide que leur croix métallique et vers lesquels s'empressent des jeunes séminaristes gaillards, et ne s'était avancé qu'en tremblant comme une feuille, sur le sommet peu praticable de quatre-vingt-trois-années, comme si les hommes étaient juchés sur de vivantes échasses, grandissant sans cesse, parfois plus hautes que des clochers, finissant par leur rendre la marche difficile et périlleuse, et d'où tout d'un coup ils tombaient. 126	470	Nyt ymmärsin, miksi Guermantesin herttua, jota olin katsellut istumassa tuolissa ihaillen sitä miten vähän hän oli vanhentunut, vaikka hänellä oli niin paljon enemmän vuosia alapuolellaan kuin minulla, oli horjunut vapisevilla jaloillaan heti noustessaan ylös ja yrittäessään seistä pystyssä, miksi hän oli näyttänyt vanhalta arkkipiispalta, jolla ei ollut hilpeiden pappiskokelaiden hyörinässä muuta tukipistettä kuin metalliristinsä; minä ymmärsin, miksi hän vapisi kuin haavanlehti lähtiessään etenemään kahdeksankymmenenkolmen vuotensa epämukavalla huipulla: minusta tuntui kuin kaikki ihmiset olisivat kyhöttäneet elävillä puujaloilla jotka koko ajan kasvoivat, joskus korkeammiksi kuin kirkontornit, tehden lopulta heidän kävelynsä vaivalloiseksi ja vaaralliseksi, puujaloilla joiden päältä he yhtäkkiä suistuivat. 97	432-433
45	Du moins, si elle m'était laissée assez longtemps pour accomplir mon œuvre, ne	471	Mutta jos minulla suotaisiin voimia niin pitkään että saisin viimeistellä teokseni,	433

	<p>manquerais-je pas d'abord d'y écrire les hommes (cela dût-il les faire ressembler à des êtres monstrueux) comme occupant une place si considérable, à côté de celle si restreinte qui leur est réservée dans l'espace, une place au contraire prolongée sans mesure – puisqu'ils touchent simultanément comme des géants plongés dans les années, à des époques si distantes, entre lesquelles tant de jours sont venus se placer – dans le Temps. 81</p>		<p>olin ennen muuta päättänyt kuvata, vaikka se saisikin ihmiset näyttämään hirviöltä, sitä miten heillä on tilassa varattu vähäpätöiseen paikkaan verrattuna määrättömän laaja ja merkittävä paikka – koska he kuin vuosien syvyyksiin uponneet jättiläiset ulottuvat yhtä aikaa elämänsä kaukaisuun aikakausiin, joiden väliin on niin moni päivä pujottautunut – paikka Ajassa. 58</p>	
--	--	--	---	--

LIITE 2: Käännössiirtymät

Virke nro	Sanajärjestyksen muutos	Alistuskonjunktion lisäys	Rinnastuskonjunktion lisäys	Relatiivipronominin lisäys	Eksplisiittistäminen	Substantiivin verbalisointi	Poisto
1	3	0	2	0	1	3	0
2	2	1	0	1	0	0	0
3	1	1	1	0	0	0	1
4	2	1	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	2	2	0
6	2	0	1	0	0	0	0
7	0	1	2	0	1	0	0
8	1	0	0	0	1	0	0
9	0	0	1	0	0	0	0
10	0	1	0	0	0	0	1
11	0	0	1	0	0	0	0
12	0	2	0	0	1	0	0
13	2	0	2	0	1	0	0
14	2	1	5	0	2	0	1
15	0	0	0	0	4	0	0
16	0	0	3	0	3	0	0
17	1	1	4	0	2	0	1
18	0	0	1	0	0	0	1
19	4	0	2	0	1	0	0
20	0	0	1	0	0	0	0
21	0	0	1	0	0	0	0
22	0	0	2	1	0	0	0

Virke nro	Sanajärjestyksen muutos	Alistuskonjunktion lisäys	Rinnastuskonjunktion lisäys	Relatiivipronominin lisäys	Eksplisiittistäminen	Substantiivin verbalisointi	Poisto
23	0	1	2	0	1	0	0
24	0	2	3	0	1	0	1
25	1	0	1	0	1	0	0
26	4	0	1	0	0	0	0
27	0	0	0	0	0	0	0
28	2	0	1	0	1	0	0
29	5	2	2	2	1	0	1
30	2	0	0	0	0	1	0
31	0	0	1	0	0	0	0
32	1	0	0	0	1	0	0
33	3	1	0	0	1	2	0
34	1	1	0	0	1	0	0
35	2	1	1	3	1	0	0
36	1	0	0	0	0	0	0
37	2	0	0	1	1	0	0
38	3	0	0	1	3	0	0
39	0	0	3	0	1	0	0
40	0	1	2	0	0	0	0
41	0	0	0	1	1	0	0
42	0	0	1	0	2	0	0
43	2	0	3	1	0	1	0
44	4	0	0	2	3	0	0
45	0	1	1	1	1	0	0

Yhteensä 50 19 51 14 40 9 7

LIITE 3: Sanamäärä ja välimerkit

Ranskankielinen lähdeteksti							
Virke nro	Sanoja	Pilkkuja	Ajatusviivoja	Kaksoispisteitä	Puolipisteitä	Lainausmerkit	Sulkeet
1	172	12	2	1	1	0	0
2	59	3	0	1	0	1	0
3	50	6	0	0	0	0	0
4	46	6	0	0	0	0	0
5	47	2	0	0	0	0	0
6	50	3	2	0	0	0	0
7	92	7	0	0	0	0	2
8	40	3	0	0	0	0	0
9	50	3	0	0	0	0	0
10	53	3	0	0	0	0	0
11	40	2	0	1	0	0	0
12	57	3	0	1	0	1	0
13	70	2	0	0	0	0	0
14	121	14	0	0	0	0	1
15	61	3	0	0	0	0	0
16	98	10	0	0	0	0	0
17	128	10	0	0	1	0	0
18	42	1	0	0	0	0	0
19	93	6	1	0	0	1	0
20	53	2	0	0	0	0	0
21	114	13	5	1	0	0	0
22	71	6	0	0	0	0	0
23	63	3	0	0	0	0	0
24	69	11	0	0	0	0	0
25	53	2	0	0	1	1	0
26	99	5	0	1	0	1	0
27	40	1	0	0	0	0	0
28	106	12	0	0	0	0	2
29	183	12	0	0	0	1	1
30	58	2	0	0	0	0	0
31	58	2	0	0	0	0	0
32	65	5	2	0	0	0	0
33	123	8	0	0	0	0	0
34	51	4	0	0	0	0	0
35	238	17	0	0	0	0	1
36	40	2	0	0	0	0	0
37	67	7	0	0	0	0	0
38	83	11	0	0	0	0	0
39	81	5	1	0	0	0	0
40	60	8	0	0	0	0	0
41	64	3	0	0	0	0	0
42	50	3	2	0	0	0	0

43	65	11	0	0	0	0	0
44	126	8	0	0	0	0	0
45	81	6	2	0	0	0	1
78,4		268	17	6	3	6	8
keskiarvo		kpl	kpl	kpl	kpl	kpl	kpl

Virke nro	Suomenkielinen käännös						
	Sanoja	Pilkkuja	Ajatusviivoja	Kaksoispisteitä	Puolipisteitä	Lainausmerkit	Sulkeet
1	110	5	2	0	2	0	0
2	36	2	0	1	0	1	0
3	32	3	0	0	0	0	0
4	28	5	0	0	0	0	0
5	41	3	0	1	0	0	0
6	34	2	1	0	0	0	0
7	65	6	1	0	0	0	1
8	38	3	0	0	0	0	0
9	32	4	0	0	0	0	0
10	28	5	0	0	0	0	0
11	27	1	0	0	0	0	0
12	45	5	0	0	1	0	0
13	58	4	0	0	0	0	0
14	102	9	0	0	0	0	1
15	49	4	0	0	0	0	0
16	71	12	1	0	0	0	0
17	96	11	2	0	1	0	0
18	30	3	0	0	0	0	0
19	69	6	1	0	0	1	0
20	40	3	2	0	0	0	0
21	81	9	5	1	0	0	0
22	49	5	0	0	0	0	0
23	44	7	0	0	0	0	0
24	62	6	0	0	0	0	0
25	41	4	0	1	0	1	0
26	61	5	0	1	0	1	0
27	28	0	0	1	0	0	0
28	68	8	2	0	0	0	2
29	111	11	0	0	1	0	1
30	33	3	0	0	0	0	0
31	38	4	0	0	0	0	0
32	63	4	2	1	0	0	0
33	89	6	2	0	0	0	0
34	33	4	0	0	0	0	0
35	191	13	4	2	0	0	1
36	33	4	0	0	0	0	0
37	45	3	0	0	0	0	0

38	71	5	0	0	1	0	0
39	56	5	0	0	0	0	0
40	53	8	0	1	0	0	0
41	58	6	0	0	0	0	0
42	37	3	2	0	0	0	0
43	58	5	0	0	0	0	0
44	97	10	0	1	1	0	0
45	58	4	2	0	0	0	0
57,5		238	29	11	7	4	6
keskiarvo		kpl	kpl	kpl	kpl	kpl	kpl

LIITE 4: Résumé en français

Le chef-d'œuvre de Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu* (1908–1922), n'a pas uniquement mis longtemps à être réalisé, mais il a aussi mis à l'épreuve ses traducteurs. Les sept tomes complets ont été en premier lieu traduits en anglais par C. K. Scott Moncrieff pendant les années 1922–1931, le travail prenant près d'une décennie. En Suède, Gunnel Vallquist a mis 18 ans pour finir la traduction suédoise, et enfin, en Finlande, il a fallu attendre presque 40 ans avant que le projet soit terminé par Annikki Suni avec sa traduction *Jälleenlöydetty aika* en 2007. Le premier tome de la version finnoise a été fait en coopération avec Pirkko Peltonen et Helvi Nurminen dans les années 60, lequel a été suivi par huit tomes traduits par Inkeri Tuomikoski en 1977–2003. Malheureusement, Tuomikoski est décédée avant la finalisation de la série et Annikki Suni – qui avait déjà traduit de nombreux œuvres classiques y compris Proust – a été choisi pour traduire le dernier tome.

Ce n'est pas seulement la longueur du roman qui rend la traduction d'*À la recherche du temps perdu* exigeante mais aussi le style de Proust, qui est connu pour ses phrases longues, complexes et fragmentées (e.a. Helkkula-Lukkarinen, 1999 ; Barthes, 1984 ; Richaudeau, 1980). Il s'agit en fait d'une technique d'écriture littéraire qui s'appelle le *flux de conscience* dans laquelle « les pensées, les sensations, les souvenirs, voire les rêves d'une personne sont présentés comme un continu narratif non-interrompu dans sa forme la plus immédiate et la plus pure. » (Tieteen termipankki) Dans ses œuvres, Proust voulait surtout décrire la perception du temps, les pensées, les sensations et les souvenirs parfois évoqués par un petit élément dans le présent – un parfum, un goût, un son, une vue – le plus connu étant bien sûr la fameuse madeleine de Proust. Les phrases longues jouaient donc un rôle important pour illustrer son thème qui est le temps. La longueur remarquable des phrases de Proust a été étudiée par François Richaudeau (1980), Étienne Brunet (1981), et plus récemment, par Cyril Labbé et Dominique Labbé (2018). Selon leurs résultats, il semble bien que la phrase proustienne soit en moyenne deux fois plus longue que celle d'autres auteurs de la même époque.

Cette recherche vise à étudier la manière dont les phrases longues, qui caractérisent le style proustien, sont traduites en finnois et quelles sont les stratégies de traduction que la traductrice a utilisé pour, à la fois, préserver et transmettre le style original de l'œuvre et pour soutenir la lisibilité de la langue cible. Le corpus de la recherche est composé des 45

phrases collectées de l'œuvre de Marcel Proust *Le Temps retrouvé* et de leurs traductions finnoises du même livre *Jälleenlöydetty aika* traduit par Annikki Suni en 2007. La méthode de cette étude est une analyse contrastive, réalisée à la fois en étude quantitative et qualitative. L'objectif est d'examiner surtout les changements qui visent à améliorer la lisibilité du texte cible. Ces changements sont classés en six catégories différentes : ponctuation ajoutée (virgule, deux points, point-virgule, guillemets, parenthèses, tiret), changements d'ordre des mots, conjonctions et pronoms relatifs ajoutés, explicitation sémantique, verbalisation de noms et suppressions.

Définir la lisibilité n'est pas une tâche simple car il s'agit d'un phénomène plutôt subjectif. Selon Georges Henry, un des pionniers de la recherche sur la lisibilité, la *lisibilité* (ang. *readability*) se décrit par un niveau de difficulté éprouvée par le lecteur, quand il essaye de comprendre un texte (Henry, 1975 : 9). D'après Tiina Puurtinen, la lisibilité est souvent définie en tant que compréhensibilité ou facilité de lecture, ce qui varie selon sa difficulté langagière. (Puurtinen, 1995 : 107) Parfois il se distingue aussi, surtout en littérature d'enfant, de la *lisibilité à haute voix* (ang. *speakability*) d'un texte. Puurtinen (1995) rappelle que la lisibilité n'est pas un attribut propre à un texte mais qu'elle est fortement liée aux capacités du lecteur et aux conditions de lecture. Selon Inkeri Vehmas-Lehto, comme la lisibilité est un phénomène difficile à identifier, la recherche de traduction vise à parfois éviter ce terme en le remplaçant par un autre terme parallèle, la *compréhensibilité* (ang. *comprehensibility*). (Vehmas-Lehto, 1989 : 125) Vehmas-Lehto lui-même considère ces deux termes comme synonymes. (Vehmas-Lehto, 1989 : 125-126) Quant à la lisibilité des traductions, il y existe aussi le concept d'*acceptabilité* introduit par Gideon Toury (1980; 1995), d'après qui, l'acceptabilité d'une traduction dans son polysystème langagier et/ou culturel est déterminé par sa capacité de se conformer aux normes de la langue cible (Toury, 1980 : 55). Quand la traduction s'approche de la langue cible, cela améliore la lisibilité du texte, la langue étant plus familière et plus prédictible pour le lecteur.

Spiezia (2007) divise les principaux facteurs qui influent la lisibilité en deux catégories : les *facteurs en relation avec le lecteur* (les compétences linguistiques et le niveau d'éducation du lecteur, l'attitude, la ténacité, la persévérance, l'intérêt, la motivation et la condition générale du lecteur) et les *facteurs en relation stricte avec le texte* (les mots utilisés, la syntaxe, l'argument traité, la construction, l'organisation et les aspects typographiques du texte). (Spiezia, 2007 : 27) De plus, la lisibilité serait également

influencée par la relation entre l'image et le texte et par les différences entre les langues. (Spiezia, 2007 : 27) Puurtinen souligne aussi que, dans la lecture, il s'agit plutôt d'une interaction entre l'information fournie par le texte et le processus de lecture du lecteur, voire une transaction, où le lecteur est vu comme un interprète actif du sens du texte. (Puurtinen, 1995 : 104)

Les études sur la lisibilité se concentrent davantage sur les caractéristiques linguistiques du texte qui peuvent être observées objectivement. La compréhension peut être indirectement étudiée et mesurée, entre autres, par les tests de vitesse de lecture, les questionnaires à choix multiples, l'évaluation des lecteurs et les textes lacunaires. (Spiezia, 2007 : 62) Ces études tentent de trouver des *variables prédictives de lisibilité* qui pourraient après être utilisées pour évaluer le niveau de difficulté d'un texte. Certains vont jusqu'à créer des *formules de lisibilité* (ang. *readability formulas*) (p.ex. Flesch, 1948 ; Gunning, 1952 ; Laughlin, 1969), qui sont généralement basées sur la longueur des mots et des phrases. À cause des différences structurelles entre les langues, les formules de lisibilité ne peuvent être appliquées qu'à la langue pour laquelle elles ont été élaborées (Puurtinen, 1995 : 136). Les formules de lisibilité ont également été critiquées (e.a. Virtaluoto & Väyrynen, 2008 ; Puurtinen, 1995 ; Davison & Kantor, 1982). Alice Davison et Robert Kantor (1982) étudient des facteurs qui ont en effet important sur la lisibilité mais qui sont pourtant omis par ces formules, y compris l'explicitation des relations entre phrases (utilisation de connecteurs et de conjonctions), les facteurs pragmatiques extérieurs à la phrase (structure thématique de la phrase), la charge d'inférence au lecteur (les lacunes dans le texte) et la pertinence du vocabulaire pour un lectorat cible. (Davison & Kantor, 1982) Puurtinen fait remarquer que les formules basées sur les textes informatifs ne sont guère adéquats pour la recherche des textes littéraires, dont l'enjeu est plutôt inventif qu'informatif (Puurtinen, 1995 : 137). Selon Puurtinen, les formules de lisibilités traditionnelles ignorent le rôle du lecteur et la complexité syntaxique du texte, et pour cela, elle ne les considère pas comme des méthodes d'évaluation fiables, en particulier pour les textes littéraires (Puurtinen, 1995: 137).

Plusieurs propositions ont été faites pour les variables prédictives de lisibilité : Spiezia (2007) représente le classement de Georges Henry (1975) dans lequel les variables sont divisées en deux catégories : les *variables formelles* comprennent les phrases longues, qui sont considérées comme un défi syntaxique pour le lecteur, et la longueur moyenne des mots, qui représente la difficulté sémantique du texte, et les *variables lexicales* qui

englobent la difficulté du vocabulaire et la fréquence d'occurrence de mots communs dans le texte. Selon Spiezia (2007), les phrases courtes sont plus lisibles que les phrases longues, car plus la phrase est courte, plus il est probable que sa structure syntaxique soit simple et linéaire. Cependant Menýuk (1969 : 37–38) rappelle que les phrases longues ne sont pas forcément plus complexes que les phrases courtes et qu'elles permettent d'éviter de la répétition inutile. De la même manière, Davison et Kantor constatent que même si les clauses subordonnées augmentent la longueur de la phrase, elles peuvent également faciliter la compréhension du texte. (Davison & Kantor, 1982 : 206–207) Puranen (1981) réfléchit aussi à l'importance de la longueur de phrase sur la lisibilité et se demande si les phrases courtes peuvent potentiellement rendre le texte plus intermittent. Dans son étude, il n'y avait aucun lien significatif entre la longueur des mots et la lisibilité. (Puranen, 1981) Selon elle, il serait plus important d'analyser davantage la structure des phrases et non leur longueur (Puranen, 1981: 46).

La complexité syntaxique est souvent proposée comme l'un des facteurs les plus importants pour la lisibilité (e.a. Nida, 1964 ; Menýuk, 1969 ; Puranen, 1981 ; Vehmas-Lehto, 1999). Vehmas-Lehto (1999 : 61) a rassemblé des facteurs entravant la compréhensibilité des traductions présentées dans l'œuvre de Nida *Towards a science of translating* : un thème inconnu au lecteur, une orthographe inhabituelle, des caractéristiques sémantiques inhabituelles telles que les néologismes, les mots rares et les collocations rares, et des caractéristiques syntaxiques inhabituelles comme les structures grammaticales rares, l'utilisation abondante de noms, les chaînes d'attributs longues et les autres structures longues. (Nida 1964 : 132–140) Vehmas-Lehto fait également référence aux spécialistes du finnois (e.a. Itkonen, 1979 ; Koivusalo & Huovinen-Nyberg, 1980 ; Pulkkinen, 1977) et fait une liste des facteurs qui ont un effet négatif sur la lisibilité d'un texte finnois qui sont : les phrases longues, les phrases réduites, la nominalisation (le remplacement d'un verbe par un substantif), les propositions incises, les chaînes de attributs participes ou génitifs et les cas grammaticaux trompeurs.

Considérant tous les facteurs susmentionnés, nous en avons choisi quelques-uns pour étudier les modifications qui visent à améliorer la lisibilité de la traduction, surtout liées à la structure de phrases : ponctuation ajoutée (virgule, deux points, point-virgule, guillemets, parenthèses, tiret), changements d'ordre des mots, conjonctions de coordination ajoutées, conjonctions de subordination ajoutées, pronoms relatifs ajoutés,

explicitation sémantique, verbalisation de noms et suppressions. Nous avons voulu choisir des phrases longues typiques de Proust, qui défient le traducteur avec leur structure complexe et leur rythme particulier. Ayant calculé la moyenne des résultats de Richaudeau (1980), Brunet (1981) et Labbé & Labbé (2018) sur la longueur de phrase de Proust, nous avons obtenu 37 mots par phrase et dans notre corpus, nous avons donc décidé de prendre en compte toutes les phrases de plus de 37 mots de l'œuvre originale *Le temps retrouvé* (édit. Flammarion, 2011). Afin de couvrir tout le matériel, nous avons extrait 15 phrases du début, du milieu et de la fin du livre. Le corpus comprend donc 45 phrases longues et leurs traductions finnoises (voir annexe 1). La longueur des phrases choisies dans le corpus varie considérablement, allant de 40 mots jusqu'aux phrases époustouflantes de 238 mots.

L'analyse du corpus a montré que, dans toutes les 45 phrases traduites, il y a eu des modifications qui visent à améliorer la lisibilité de la traduction (voir annexes 2 et 3). Comme la traductrice avait explicitement décidé de ne pas diviser ou raccourcir les phrases originales de Proust (Karhu, 2007), elle a adopté d'autres stratégies de traduction. Les longues phrases ont pu être réorganisées, par exemple, à l'aide de la ponctuation : les virgules, les deux points, les points-virgules, les guillemets, les parenthèses et les tirets ajoutés rythment la structure de la phrase et facilitent la compréhension. Certaines virgules ont été aussi supprimées à cause des différences entre l'orthographe française et celle du finnois pour rendre la traduction adéquate à la langue cible. Il y a aussi des cas où la virgule est remplacée par une conjonction de coordination ce qui rend la traduction plus explicite. Le corpus de traduction contenait deux fois plus de deux points et de tirets, et plus de trois fois plus de points-virgules que le texte source. En revanche, les parenthèses et les guillemets ont même été réduits : une partie des discours directs ont été remplacés par des discours indirects. Dans les cas où la phrase contenait plusieurs parenthèses, celles-ci ont été regroupées pour clarifier le récit. Bien que les phrases finnoises soient en moyenne plus courtes que les phrases françaises, la traduction contenait très peu de suppressions du contenu (seulement 7 occurrences), et ce raccourcissement est donc probablement lié aux différences structurelles et lexicales entre les deux langues en question.

L'ordre de mots a été modifié dans 24 phrases, soit plus de la moitié des phrases. Au total, 50 modifications d'ordre de mots ont été trouvées dans la traduction finnoise ce qui démontre l'importance des facteurs syntaxiques sur la lisibilité. Il apparaît que la traductrice a visé à déplacer le sujet et le prédicat davantage vers le début de la phrase. Grâce à cette stratégie, le sens principal de la phrase se distingue plus aisément parmi tous les attributs et les propositions incises du texte. La traductrice a aussi supprimé des propositions incises en les déplaçant à la fin de la phrase ou en changeant toute la structure de la phrase.

Comme nous l'avons signalé ci-dessus, il est possible d'augmenter la cohésion du texte grâce aux conjonctions (Vehmas-Lehto, 2001 : 227, Davison & Kantor, 1982). Dans cette recherche, nous avons étudié les conjonctions de coordination (*ja, sekä, eli, tai, mutta, paitsi, vaan, sillä, siis, eikä, enkä*), les conjonctions de subordination (*jotta, koska, kun, jos, vaikka, kuin, kunnes, jollei, ellei, kunhan, mikäli*) et les pronoms relatifs (*joka, mikä*) les plus communs en finnois. Le corpus de la traduction finnoise contenait un total de 51 conjonctions de coordination ajoutées, 19 conjonctions de subordination ajoutées et 14 pronoms relatifs ajoutés. Ils ont pour objectif de souligner les relations entre les phrases et entre les différents composants de la phrase, ce qui réduit également la possibilité de malentendus. De plus, la traductrice a parfois pu éviter une longue chaîne d'attributs en la remplaçant par une proposition subordonnée qui commence avec *joka* (qui) ou *jos* (si). Souvent, les virgules ont été remplacées par les conjonctions *ja* (et), possiblement pour les raisons rythmiques.

Quant à l'explicitation sémantique, nous avons découvert 40 occurrences d'explicitation dans le corpus de la traduction finnoise. L'explicitation sémantique peut aider la lisibilité du texte en décrivant explicitement quelque chose qui est originalement exprimé de manière implicite dans le texte source, parce que cette chose peut être déduite du contexte ou de la situation (Vinay & Darbelnet, 1995: 342). Dans le corpus, les articles français *la, le, les* et les pronoms *il, ils, elle* et *elles* ont souvent été remplacés par les noms propres ou par un nom révélateur du genre du personnage (homme, mari, femme, sa femme etc.). Selon Becher (2011: 216), les traducteurs ont une tendance à expliciter la traduction si l'antécédent de la langue cible est difficile à identifier, ce qui est le cas en finnois, où le pronom personnel *hän* ne donne aucun indice sur le genre et peut donc causer des malentendus. En outre, nous avons pu observer que dans ses choix lexicaux, la traductrice a pu aussi rappeler les liens relationnels entre les personnages par exemple, en soulignant

que deux personnages sont mariés. Comme il s'agit d'un roman à sept tomes, ces petits rappels sur l'histoire peuvent aider à la compréhensibilité de l'œuvre à une grande échelle.

Dans le corpus, nous avons trouvé 9 occurrences de la verbalisation nominale. Il s'agit d'une stratégie d'écriture où les nominalisations – qui souvent alourdissent la lecture – sont remplacées par un verbe, ce qui concrétise le récit et aide parfois à éviter des chaînes d'attributs devant le substantif. Par exemple, dans la traduction, l'énoncé original « les belles verdure du parc et les lilas de l'entrée » (LT 1, p. 65) a été transformé à une forme plus dynamique grâce aux verbes [ici soulignés]: « kauniina viheriöivän puiston ja portinpielessä kukkivat syreenit » (KT 1, p. 5).

En raison de la taille limitée de notre corpus, les résultats obtenus dans l'analyse ne peuvent pas être généralisés pour couvrir toute la traduction de fiction. Pour cela, il faudrait encore étudier plus d'œuvres différentes et un grand nombre de traducteurs différents, afin de pouvoir comparer les styles personnels des traducteurs. Cette recherche a également manqué le point de vue du lecteur, qui pourrait être inclus sous la forme d'une étude de lecture ou d'un suivi oculaire. Il serait aussi intéressant d'étudier la lisibilité d'une traduction plus en détail au niveau du lexique. Bien entendu, une étude sur un cas isolé comme celle-ci peut aussi fournir des informations intéressantes : elle décrit des décisions du traducteur au niveau de la phrase, et offre ainsi une image plus concrète du travail du traducteur que de simples chiffres statistiques. Grâce à cette étude, nous avons pu observer de nombreuses stratégies de traduction que la traductrice a utilisées pour soutenir la lisibilité du texte cible.

Nous espérons que cette étude pourrait contribuer à l'appréciation du métier du traducteur et renforcer le rôle du traducteur en tant qu'acteur actif et créatif. En effet, les nombreuses solutions présentées dans cette étude pour améliorer la lisibilité nécessitent de la réflexion et de la sensibilité humaine, et pour cette raison, nous ne pensons pas que la traduction automatique puisse jamais complètement remplacer un traducteur humain. Le traducteur doit aussi trouver un bon équilibre entre le style du texte source et la lisibilité de la langue cible, notamment quand il s'agit d'un classique comme *À la recherche du temps perdu*. Dans la traduction de fiction, il faut aussi prendre en compte sa valeur culturelle et historique et sa distance temporelle : traduire un livre ancien pour un lecteur moderne, de la manière que le texte soit facile à lire, apporte des défis pour le traducteur. Le traducteur doit aussi prendre en considération toutes les différences langagières et culturelles qui

existent entre la langue source et langue cible. Comme nous pouvons le constater, il existe de nombreux moyens pour améliorer la lisibilité d'une traduction et la compétence d'un traducteur est d'en choisir le meilleur pour chaque cas particulier. Le résultat ne sera pas une traduction mathématiquement compréhensible mais, avant tout, une expérience de lecture agréable, parmi laquelle le lecteur souhaitera revenir encore et encore.

*Cette étude est dédiée à la mémoire
de la traductrice Annikki Suni (1941–2012)*